AHMET CEMAL

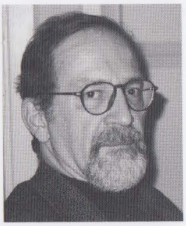
ŞEREF BEY ARTIK BURADA YAŞAMIYOR

DENEME

CAN

2. BASKI

Çok yönlü edebiyatçı Ahmet Cemal, kültür hayatımıza unutulmaz katkılar yapmıştır.

"... İlk kez o odada karşılaşmıştık seninle. İlk kez orada, artık yalnızca *sen* ve *ben* idik. Ve orası senin için de sığınaktı. Bilmiyordum. Yalnız sen, benim bildiğimi bilmiyordun. Tıpkı öteki bilmediklerin gibi. Sence yaklaşılamaz bir yanım vardı. Beni 'soylu' bulurdun. Hep sanıldığı gibi. Yakıştırma soyluların sapık çekiciliğine sen de kapılmıştın. *Çöküşlerin* görkeminden etkilenenlerdendin. Oysa görkem yoktu. Soyluluk yoktu. Kimi zaman eskinin artıklarından kendilerine maskeler biçenlerin arasından biri çıkar, salt kendi yüzünü maske diye taşıyarak birkaç kuşağın birden çarpıklığını ve sapkınlığını üstlenir. Böylece de bir çöküşün görkemini değil, ama kişilik yoksunu bir bitişin kirli alacasını sergiler..."

Kapak resmi: PAUL GAUGUIN

20 TL
KDV DAHİL

AHMET CEMAL

ŞEREF BEY ARTIK BURADA YAŞAMIYOR

© 1999, Can Sanat Yayınları A.Ş.
Tüm hakları saklıdır. Tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

1. basım: 1999
2. basım: Ağustos 2017, İstanbul
Bu kitabın 2. baskısı 1 000 adet yapılmıştır.

Kapak baskı: Azra Matbaası
Litros Yolu 2. Matbaacılar Sitesi D Blok 3. Kat No: 3-2
Topkapı-Zeytinburnu, İstanbul
Sertifika No: 27857

İç baskı ve cilt: Türkmenler Matbaacılık Reklam San. ve Tic. Ltd. Şti.
Maltepe Mah. Gümüşsuyu Cad. No: 16-18
Topkapı, İstanbul
Sertifika No: 12584

ISBN 978-975-510-944-2

CAN SANAT YAYINLARI
YAPIM VE DAĞITIM TİCARET VE SANAYİ A.Ş.
Hayriye Caddesi No: 2, 34430 Galatasaray, İstanbul
Telefon: (0212) 252 56 75 / 252 59 88 / 252 59 89 Faks: (0212) 252 72 33
canyayinlari.com
yayinevi@canyayinlari.com
Sertifika No: 31730

AHMET CEMAL

ŞEREF BEY ARTIK BURADA YAŞAMIYOR

DENEME

Ahmet Cemal'in Can Yayınları'ndaki diğer kitapları:

Dokunmak, 1999
Sanat Üzerine Denemeler, 2000
Bizi Yaşatanlar ve Öldürenler, 2002
İnsana Dönmek, 2002
Oynamak Varken, 2002
Giderayak, 2004
Kıyıda Yaşamak, 2004
Lanetlenmiş Ağustosböcekleri, 2012
Önce Şairleri Yaktılar, 2014

AHMET CEMAL, 1942'de doğdu. St. Georg Avusturya Lisesi'ni ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ni bitirdi. Aynı fakültede bir süre asistanlık yaptı. İstanbul'daki Avusturya Kültür Ataşeliği'nde çalıştı. İ.Ü. Edebiyat Fakültesi Alman Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde çeviri dersleri verdi. *Yeni Ufuklar, Varlık, YAZKO Edebiyat, Gergedan, Argos* ve *Milliyet Sanat* dergilerinde yazdı. 1980'de Mustafa Kemal Ağaoğlu tarafından kurulan Yazarlar ve Çevirmenler Yayın Üretim Kooperatifi'nde (YAZKO) genel yayın koordinatörü olarak çalıştı. Aynı yerde *YAZKO Çeviri Dergisi*'ni kurdu ve yönetti. Anadolu Üniversitesi'nde 19 yıl süreyle, lisans, lisansüstü ve doktora eğitimi düzeyinde olmak üzere, İletişim Bilimleri Fakültesin'de Sanat Tarihi, Estetik, Kültür Tarihi, Metin Yazımı ve Metin Çözümleme, Güzel Sanatlar Fakültesi'nde Temel Sanat Kavramları, Devlet Konservatuarı Tiyatro Bölümü'nde de Dünya Tiyatro Tarihi, Çağdaş Tiyatro, Tiyatro Edebiyatı ve Tiyatro Estetiği derslerini verdi. İstanbul ve Mimar Sinan üniversitelerinin tiyatro bölümlerinde Dünya Tiyatro Tarihi ve Tiyatro Edebiyatı derslerini üsttlendi. Bahçeşehir Üniversitesi'nde beş yıl boyunca Antikçağ'dan Günümüze Eleştirel Düşüncenin Tarihi, Edebiyat ve Eleştirel Düşünce ve Estetik ve Temel Sanat Kavramları derslerini verdi. Ingeborg Bachmann, Walter Benjamin, Bertolt Brecht, Hermann Broch, Elias Canetti, Paul Celan, Ernst Fischer, E.H. Gombrich, Goethe, Friedrich Hölderlin, Franz Kafka, Heinrich v. Kleist, Georg Lukács, Robert Musil, Friedrich Nietzsche, E.M. Remarque, Novalis, R. M. Rilke, Anna Seghers, Manès Sperber, Georg Trakl ve Stefan Zweig'ın çeşitli eser-

lerini Türkçeye çevirdi. Deneme ve makaleleri *Yaşamdan Çevirdiklerim*, *Odak Noktasında Yaşananlar*, *Şeref Bey Artık Burada Yaşamıyor*, *Bizi Yaşatanlar ve Öldürenler*, *Aradığımız Tiyatro*, *Oynamak Varken*, *Sanat Üzerine Denemeler*, *Okuyan Gençliğe Mektuplar*, *İnsana Dönmek*, *Giderayak*, *Lanetlenmiş Ağustosböcekleri* ve *Önce Şairleri Yaktılar* başlığıyla kitaplaştı. Şiirleri *Geçmiş Bir Dua Kitabından* adıyla yayımlandı. *Kıyıda Yaşamak* başlıklı bir romanı ve *Dokunmak* başlıklı bir hikâye kitabı var. 1988 yılında Türk kültürüne yaptığı hizmetler nedeniyle Anadolu Üniversitesi Senatosu tarafından kendisine fahri doktora unvanı verildi. 2010 yılında Avusturya Cumhurbaşkanı tarafından Avusturya Federal Cumhuriyeti Altın Liyakat Nişanı'na layık görüldü. Aynı yıl, Türkiye Cumhuriyeti ve Federal Almanya Cumhuriyeti tarafından ilk kez düzenlenen Tarabya Çeviri Ödülleri çerçevesinde, Almancadan Türkçeye çeviri dalında büyük ödülü aldı. *Lanetlenmiş Ağostosböcekleri* başlıklı deneme kitabıyla 2012 yılında Türkiye Gazeteciler Cemiyeti tarafından verilen Sedat Simavi Edebiyat Ödülü'nü kazandı. Aynı yıl Dil Derneği tarafından kendisine Türk Dil Kurumu'nun 80. kuruluş yıldönümü nedeniyle ve Türk diline katkılarından ötürü Onur Ödülü verildi. 2013 yılında TÜYAP tarafından on sekizincisi düzenlenen İzmir Kitap Fuarı'nın Onur Yazarı seçildi. 2014 yılında ise Hermann Broch'tan yaptığı *Vergilius'un Ölümü* başlıklı roman çevirisiyle Avusturya Devlet Çeviri Ödülü'ne layık görüldü. 2017'de İstanbul'da öldü.

Kâmran ile Necdet'e...

İçindekiler

Bir Önsöz Yerine: Ben'den Alıntılar... 15

DÜNYA...

Vincent van Gogh 27

Kuşadası'nın Kimsesiz Ölüleri 31

İki Çarpı İki, Beş de Edebilir 34

Giordano Bruno'dan Sıvas'a 37

Çokkültürlülük, Evrensellik ve Din Kültürü 40

Saray Düğünleri ve Demokrasilerin "Birinci Adam"ları... 43

Sanatın Özgürlüğü, Cinsellik ve İnsan Hakları... 47

Tarihte Hazıra Konmak 50

Geçmişte Yaşamak, Geçmişle Hesaplaşmak 54

Ahmet Taner Kışlalı ya da Eleştirel Düşünmenin Bedeli... 57

Sürgünden Sonraki Sürgün 61

Ölümün Estetiği ya da Jean Améry 70

Gelenek ve Uygulama 76

Bir Kimlik Bunalımının Anatomisi... 82

Sanatçı Olmak ya da Olmamak... 85

Güverteden Martıları Besleyen Adamın Öyküsü 88

İnsana Dönmek, Ama Nasıl? 91
Einstein'a Göre Bireysel Sorumluluk... 95
Bir Nehir-Roman Gibi Yaşamak... 98
Galilei ya da Bilmenin Ahlakı... 101
Aydın Yetiştiremeyen İmparatorluk... 105
Emanet Dostlar... 108
Borovski'nin Tanıklığı... 111
Korku Çağında Faust Ruhu 115
Aydının Rengi... 122
Kapıkulluğundan Bireye... 125
Zweig ve Erasmus: İki Hümanist Üzerine 127
Eğitim Temeli Açısından İletişim 132
Devlet Kültürü ve Mülkün Temeli Olamayan Adalet... 140
Bir Romanın Gerçekleri... 143
Laiklik Ayağa Kalk! 146
Vatandaşlık ve Kulluk... 149
Yeni Gözler Edinebilmek... 152
Nehir-Romanlardaki Adacıklar... 156
Kültür Evet, Peki Ya Uygarlık? 159
Hukuk Kültürümüz "Uygar" mı? 162
"Rönesans İnsanı" Ne Zaman Öldü? 165
Bilgiyi Tartışmak ve Aydın Olmak... 168
Üniversitenin Evrenselliği ve Yöresel Ölçütler... 171
Bugünün Evrensellik Kavramı... 174
Cumhuriyetin Çizgileri... 177
İnsanın İnsana Teğet Geçmesi... 180
Yarınları Çalınan Kuşaklar... 183
"Öznel" ve "Nesnel", "Duyarlı" ve "Duygusal"... 186
Zamana Dair... 189

Sonsuz Bir Ölümden Alıntılar... 192
Kafka, *Dava* ve Gerçeklik 195

BEN VE DÜNYA...

"Şeref Bey Artık Burada Yaşamıyor..." 207
Gönderilmemiş Bir Mektuptan... 215
Balkondaki Defterler... 221
"Guten Abend, Tante Edith!" 225
Seçilmiş Bir Yalnızlığın İçinden 232
Pahalı Yaşamak... 238
Sıradışı Bir Mal Beyanı... 242
Elli Üç Yıl, İttihat Terakki ve İki Takım... 245

Bir Sonsöz Yerine: Tutarlı Yaşamak... 249

Bir Önsöz Yerine: Ben'den Alıntılar...

Bu, yaşamının elli yedi yılını geride bırakmış birinin kitabı.

Seçmelerden oluşuyor. Henüz kitaplaşmamış yazılar ile, daha önce bazı kitaplara girmiş yazılar arasından yapılmış bir seçme.

Bunun anlamı, "seçilmeyenlerin" benim için artık değerini yitirmiş olması değil. Bu kitap için belli bir *çizgi* öngörmüştüm; yani bir tür senaryo gibi. Bulunulan noktadan geriye bakış, gerçekte senaryoya çok benzer. "Yaşamım" diye nitelendirdiğimiz, aslında bizim *kurgumuzdur* çünkü. Ya da *şimdi* öyle bakmak istediğimiz bir çizgi. Bundan on yıl, on beş yıl önce hiç kuşkusuz öyle bakmıyorduk. Yaşarsak, yarından bugüne bakışımız da *böyle* olmayacak. İşte sözünü ettiğim çizgi, bu nedenle *bugünün* ve *böyle bakmanın* ortaya çıkardığı bir senaryodan başka bir şey değil.

Ve ben, geçmişteki yazılar arasından *bugünkü senaryoma* daha uygun düştüklerine inandıklarımı seçtim. Önümde daha gidecek yolum varsa, ilerde bir başka durakta seçeceklerim de elbet daha farklı olacak, çünkü aynı senaryoyu bir kez daha yazabilmek olanaksız.

Zaten böyle bir şey olmamalı da...

Bu seçim, bir tür hesaplaşma mı?

Elbette!

Açıkça isteyelim ya da istemeyelim, hesaplaşmadan uzak bir *yazma eylemi* düşünülebilir mi?

Onun için, bu yazıların bir araya getirilişi de bir hesaplaşma.

Senaryoyu daha bir anlaşılır kılmak için, bugünden geriye baktığımda, yaşamımdan hiç çıkmamış bir-iki imgeye başvurmaya karar verdim. Bunca inatçı olduklarına göre, elbet yaşamımı şu ya da bu ölçüde belirleyici işlevleri de olmuştur, diye düşündüm.

İlk imge *bir hayatın anlatılması* ile ilgili. Tamamlanmış olsun ya da olmasın, geçmişteki yazılarımın büyük bir çoğunluğunda *bir hayat nasıl anlatılabilir?* sorusu, en azından alt metin biçiminde, varlığını hep sürdürmüş. Bu kitabı hazırlarken, epey eski ve hiç yayımlanmamış bir yazımı buldum. Onu yazdığımı bile hatırlamıyordum. Ama iyi oldu. Şimdi, imgelerimle uğraşırken, o yazıdan sıkça alıntı yapacağım.

Evet, o yazının bir yerinde şöyle demişim *bir hayatın anlatılması* konusunda:

"Bir hayat, hiç yaşanmadığı gibi anlatılabilir – tıpkı yaşananların hiç anlatılamaması gibi. Yaşanan, ama anlatılamayan ile yaşanmaksızın anlatılanlar arasındaki o müthiş uyumsuzluk, hemen göze batıveren karşıtlık olmasaydı eğer, insanlar edebiyatı herhalde çekici bulmayacaklardı.

Ama bir hayatın hiç yaşanmadığı gibi anlatılabilmesi, mutlaka roman demek değil. Ya da bir hikâye, bir film demek değil. Zaman olur, böylesi hayal kurmak anlamına bile gelmeyebilir. İnsan, yaşamakta olduğu hayatın ortalık yerinde, kendini hiç yaşamadığı bir hayata onu yaşamışçasına, yaşarcasına adayabilir. Bu adlandırılamaz konum içersinde elbet gerçekten yaşan-

mışlardan da serpintiler bulunabilir – zaten çoğunlukla böyle olacaktır...

Yarın sabah kalktığımda, her sabah kalktığımda veya her gün bitiminde başka yaşanmamış hikâyelerin özlemini çekebilirim. Anlatırken bir Ben de seçebilirim, bir üçüncü kişi de. Böyle bir seçimin öznel/nesnel anlatım gereksinimiyle ilintili olması hiç de şart değildir. İnsan, birini benimseme isteğini duyabileceği gibi, belli bir Ben'den özveride bulunmaksızın, onu şöyle karşısına almayı da isteyebilir. Ve buna rağmen yine de öznel kalabilir.

Zaten nesnellik yoktur..."

Alıntıyı şimdi okuduğumda anlıyorum ki, *yaşadıklarımı nasıl anlatmam gerektiği* sorusuna –başkalarına değil, herkesten önce hep kendime yönelttiğim bu soruya– net bir yanıt hiç bulamamışım. Bu konuda kafamda bugün de bir netlik yok. Bugüne kadar yazdıklarıma bakıyorum, bir bilmeceli oyunun yere saçılmış parçaları gibi. Ama işin tuhafı, her defasında başka bir şekil çıkarabiliyorum, ve yine her defasında rahatlıkla, "Doğru şekil, işte buydu!" diyebiliyorum – elbette bir sonraki oyunda, öncekilerin hepsini yanlış diye nitelendirmek üzere!

İmge, sürekli değişiyor.

Ne yaparsak yapalım, sonuçta bütün *tarihlerin* kişisel olmalarının nedeni de bu değil mi?

Üstelik en güzel, en zevkle okunan tarihlerin en kişisel tarihler olduğu gerçeğini, dürüst olmak isteyen kim yadsıyabilir ki? "*Tarihçilik, hiçbir zaman olmamışın öyküsünü yazmaktır*," demiş Oscar Wilde.

Bir hayatı yazıyorsak, hele bir de kendi hayatımıza yazarak bakmayı göze almışsak eğer, *olanlar* kadar *olmamışları* da *kendimizden saymak*, bence "insan hakları" bağlamında ele alınabilecek kadar temel bir özgürlük sayılmak gerekir.

Düşlediklerimi gerçeklerimden dışlamak diye bir hakkım olabilir mi?

Bir başka imge: Oda.

İster sığınak ve barınak, ister çalışma mekânı – bir *odasız* hiç olamamışım. Üstelik ev ya da daire değil, fakat hep *bir oda*. Ve şimdi, yılların ardından, anlıyorum ki taşındığım her evde *aynı* odayı kurmuşum.

Ya da kurgulamışım.

Yine bir alıntı:

"Yolumun geçtiği evlerde hep *bir* oda egemen oldu. Birbirine eklenen odalar, bir hayatın haritasını çizebilir mi?

Sormakta haklıyım, çünkü benim odalarım hep oldu.

İçindeki *sen*'lerle birlikte. Çoğunlukla yalnız gelirdin.

Ama kalabalık geldiğiniz de oldu.

Birbirinizin eksiklerinizi tamamladınız.

Benim odalarımda.

Odalar iz bıraktılar.

Babamın Asmalımescit'te, Madam Josefin'in pansiyonundaki odası gibi. O yaşarken görmediğim odası. Ölümünden sonra ise, kedilerle birlikte. Çok güzel iki kediyle.

Babamın yatağına kurulup oturmuşlar.

Örtünün kenarından görünen, kirlice bir yastık ucu.

Madam Josefin'in Alman malı tırnak makası kayıpmış babamı sanatoryuma götürdüklerinden beri. Bana sorduydu Madam Josefin. Sanatoryumdan gönderilen eşyalar arasında var mı, diye. Bulursam veririm demiştim. Gözüm yataktaki kedilerdeydi. Biri çok iri bir tekir, öteki sarılı beyazlı, yosmamsı. Nil Lokantası'na getirildikleri olur muydu bu kedilerin, yoksa oradakiler başka kediler miydi, hatırlamıyorum.

Tırnak makası, eşyalar arasında yoktu..."

Yukarda anlatılan, babamın odası. Sadece kendi yatıp kalktığım, yaşadığım odaları anlatacağım diye bir söz vermemiştim zaten. O*da imgesi* demiştim, o kadar. O imgenin çatısı altında, yaşamımı etkilemiş odaların hepsine yer var.

Sığındığım odalar gibi...

"Bir kaçıştı Ayazpaşa'daki oda. Yaşanamamış bir çocukluktan, yatılı lise yıllarında, akşam vakitleri boş olan spor salonunun saman şilteleri üstünde yarım kalan sevişmelerin sonradan karabasana dönüşmüş fantazyalarından, hep aile yuvası olarak kalsın diye elbirliğiyle cehennemden farksız kılınmış bir evden, doğuştan aile kızı olduğu için hiçbir zaman Asmalımescit orospularına benzeyemeyen ve bu yüzden kocasını elinden kaçırmış bir anneden kaçış...

Anneyle birlikte, babayı aramak için sonraları başka bir odaya, Franz Liszt'in öğrenciliğini yapmış, Budapeşte Konservatuvarı'ndan diplomalı, Viyana Lokantası'nın alt katında akşamları soylu sarhoşlara *Zigeunerweisen* kırıntıları çalan Madam Edith'in odasına gitmişlerdi. Orada anne, Madam Edith'e kocasının hayatındaki kadınları sormuştu. İyi yürekli bir kadındı Madam Edith. O sabah vakti karşısında o kadınla çocuğunu görünce, öğlenden önce içkisini erkene alıp bir kadeh rakı koymuştu kendine.

... Madam Edith, İmparatorluk Budapeştesi kökenliydi. Sonra çocuğa acımış, piyanonun üstünde duran ve çocuğun elinde evirip çevirdiği kehribar kurukafayı –minik bir kurukafaydı ve çenenin sol yanı biraz kopuktu– ona armağan etmişti..."

Yıllar sonra odak noktası *Madam Edith'in odası* olan bir öyküye dönüştürdüm yukardaki alıntıyı: "Olmayan

Bir İstanbul Gecesinde Seninle Bir Gezinti". Doğan Hızlan, *Gösteri* dergisinde yayımladı. Ondan epey sonra da öykü, Aykut Tankuter'in nefis senaryosuyla TRT'nin öyküler dizisi için filme çekildi.

Otel odaları da oldu. Sayıları kabarık olmasa bile, yoğun bir şeylerin yaşandığı otel odaları: "... Sonra bir de otel odası. Taksim Sanatevi'nden bir gece yarısı çıkıp gittiğimiz Büyük Londra Oteli'nin bir odası. Resepsiyondaki işlemlerimiz tamamlandıktan sonra asansörle çıkarken, asansörcüye *durumumuzu belli etmemek için* sana saçma sapan bir şeyler anlatmış olduğumu anımsıyorum ('biliyor musun, bu, İstanbul'un en eski otellerindendir; vaktiyle amcamlar da kalmışlar burada... güzel restore etmişler, eskisi gibi olmuş' vb.) Neyse ki bu sahtekârlığı odamızın kapısı arkamızdan kapandıktan sonra da sürdürmeye kalkışmadım. Seninle yatmayı nice zamandır istediğim için, titrediğimi hatırlıyorum. Ama sen, son derece doğal ve rahatlatıcıydın. O odayı sabaha kadar dışarıdaki dünyadan koparıp alabilmemizi senin bu doğallığına borçluyduk. Sonradan o doğallık üzerinde çok düşündüm. Her şeyi itici bir biçimde *mekanik* kılan, nice öyle odalardan ve öyle yataklardan geçmişliği, tüm büyüleri etkisiz kılarcasına yansıtan bir doğallık değildi.

... Bir süre öyle kalmıştık. Henüz ten sıcaklığını paylaşmadan, kendimizi gözlerin ve dudakların iletkenliğiyle *sonra*'ya hazırlayarak.

Oda, aralığa bakıyordu.

Sabah, önce otelin ön yüzündeki pahalı odalara uğrayacak ve bize ancak ondan sonra, epey geç bir saatte gelecekti.

Bunun rahatlığını da yaşıyorduk..."

Düşlerimi odalara yerleştirdiğimi de hatırlıyorum.

Sıra düşlere geldiğinde, bağımsız bir *simge* olarak mı bilmiyorum, ama yalnızlık da ortaya çıkardı. Hem de Eknaton'la birlikte.

Eknaton, şu yukarıdaki alıntıları yaptığım yazıda rastladığım bir ad. O zamanlar –hangi zamanlar?– her nedense kafama takılmış. Bir Mısır firavunuymuş Eknaton. İyi de, ne işi var *benim* yalnızlığımda? Nasıl bir özdeşleştirme yapmış olabilirim? O, Mısır'ı çoktanrılılıktan tektanrı inancına götürmeyi amaçlamış. Bunun için de *tek* bir tanrıyı, Güneş'i layık görmüş tanrılığa.

Firavunu belki bu yüzden yalnızlıkla özdeşleştirmiştim. Onca tanrının ardından tek bir tanrıyla yetinme zorunluluğu.

Belki bu yalnızlığına acıdığım için odama almıştım Eknaton'u: "... Yarın, durmaksızın çöküyor. Onun için pencerelerini dışarıya kapayamadığımız, duvarlarından bütün bir dünyanın nem damlaları gibi üstümüze aktığı bu odaya kapanalım.

Başımı çıplak göğsüne dayıyorum.

Kulağımın altında durmadan atan bir şeyler var. Bir yürekle sınırlı değil. İnsan, bütün bedeniyle atar.

Sana sarılıyorum. Eknaton'u özlüyorum.

Bir piramidin kuru yalnızlığında.

Gözlerime incecik kumlar doluyor.

Bana bu odada böylece sarılman, beni bunca sahiplenmen, çok şey olabilir. Bizim olmayan bir doğaya aykırı kaçabilir. Yıllara edilmiş bir hakaret olabilir. Nice zamanlar boyunca, bir gün biteceği düşlenen, özlemi tutkuya dönüşmüş bir tablonun, ölü doğa olmayan bir tablonun soyuttan figürlere dönüşmesi olabilir.

Ya da şu çöplükteki kadının gözlerinde her günkünden farklı parıltılar yaratabilir.

Ellerin bende kalmalı, çünkü yarın, durmaksızın çöküyor.

...

Şimdi, ellerin bendeyken, bu oda.

Alman Hastanesi'nin süslü çatısına bakan bir çatı odası. Küçük balkona güvercinler, yalnız sabahları geliyor. Biliyorlar ki, yalnız sabahları yem koymaktayız. Güvercinler akşam düşleri kurmazlar.

Ben, bu odanın her yanını biliyorum."

Odalarda yardım çağırdığımı da anımsıyorum:

"... Ama şimdi ellerini ver. Çabuk. Dokun bana. Hemen bu odada. Nerede başlayıp nerede bittiğini bilmediğimiz, kapısından girmediğimiz, penceresinden bakmadığımız, anlatamadığımız, yolunu tarif edemediğimiz bu odada. Onca ölümden önceki zamanlarda, roman ve öykülerde odaları anlatmak, tiyatro sahnelerindeki odalarca dekor kurmak, ne kadar da kolaymış!

Bu odada sarıl bana, çünkü başka oda istemiyorum. Yarın, ayak bastığımız anda çöküyor. Tıpkı sabahları, dolmuş durağının biraz ötesindeki çöplüğe uzanıp yatan, herkese gülücükler dağıtan, ya da kendi kendine göz yaşlarını silen meczup kadın gibi. 'Şoförlerin delisi,' diyorlar. Bir zamanlar, karanlık basar basmaz, önüne gelen gebe bırakırmış. Ama şimdi içi boşalmış artık. Çöplüğün biraz ötesindeki ilan panosunda Yeşiller'in toplantı çağrısı var. Daha insanca bir yaşam için kenti kurtarmaya bir çağrı. Şu kurtarılamamış kadından birkaç metre ötede..."

Son olarak, *ikiz* imge.

O, ve ben.

"... ilk kez o odada karşılaşmıştık seninle. İlk kez orada, artık yalnızca *sen* ve *ben*'dik. Ve orası senin için de sığınaktı. Biliyordum. Yalnız sen, benim bildiğimi bilmiyordun. Tıpkı öteki bilmediklerin gibi. Sence yaklaşıl-

maz bir yanım vardı. Beni 'soylu' bulurdun. Hep sanıldığı gibi. Yakıştırma soyluların sapık çekiciliğine sen de kapılmıştın. *Çöküşlerin* görkeminden etkilenenlerdendin. Oysa görkem yoktu. Soyluluk yoktu. Kimi zaman eskinin artıklarından kendilerine maskeler biçenlerin arasından biri çıkar, salt kendi yüzünü maske diye taşıyarak birkaç kuşağın birden çarpıklığını ve sapkınlığını üstlenir. Böylece de bir çöküşün görkemini değil, ama kişilik yoksunu bir bitişin kirli alacasını sergiler. İşlevsiz değildir. İşlevi, gerçekte tükenmiş, tüketilmiş ne varsa, ya da tükenmemiş, tüketilmemiş gibi gösterilmek istenenlerin tümünü kendi kişiliğinde bir kez daha, bir kez daha, en somut biçimde, kendini aşağılayarak ve aşağılanmak için yalvararak tüketmektir. Eğer *kendi* varsa, ancak böyle bir tükenişin, kendini böylece ayaklar altına almanın ardından varlık kazanabilecektir..."

Bunlar, dünden bugüne uzanan çizgideki *benden* alıntılardı.

Bir yarın varsa, oradaki artık farklı bir *ben* olacağı için, alıntılar da değişecektir.

Yazıların karma niteliği, *benim* önce dünyaya, ardından kendime bakmam gibi ikili bir konumdan kaynaklanıyor. Yaşam uygulamam boyunca bunların hep birlikte olması gerektiğine inandım. Bu nedenle, iş *yazıya* geldiğinde farklı davranmak, yapaylıktan başka bir şey olmayacaktı...

DÜNYA...

Vincent van Gogh

"Kimi insanın ruhunda bir yüce ateş
yanar;ama kimseler gelmez ısınmak
için yanına,ve gelip geçenler sadece
bacadan çıkan bir parça dumana
bakarlar – sonra yollarına giderler..."

Van Gogh'tan kardeşi Theo'ya,
Temmuz 1880

Van Gogh, ruhunda yanan yüce ateşin yanına birilerinin ısınmak için gelmesini bütün yaşamı boyunca bekleyecektir – hem de boşuna. Ama kimse gelmiyor diye ateşi beslemekten de vazgeçmeyecektir. Yalnız bırakılmışlığının, bir türlü anlaşılamamasının acılarını hep fırçasının ucundan tuvale dökecektir. Ta ki Auvers-sur-Oise'daki küçük tepenin üstünde, geride modern resim sanatını bütünüyle etkileyecek bir yaratı bırakıp yaşamını kendi eliyle noktalayana kadar.

30 Mart 1853'te, Hollanda'da, Groote-Zundert kentinde doğan Van Gogh'un yaratıcılığının başlangıcı, 1885 yılına düşer. 1890 ise öldüğü yıldır. Yani Vincent, dev bir yaratıyı beş yıl gibi cüce bir zaman parçasına sıkıştırmıştır.

Babası bir Protestan rahibidir. Amcalarından üçü, Lahey'de tablo alım satımı ile uğraşırlar. Van Gogh, hayata aynı kentteki Goupil Galerisi'nin bir şubesinde çalışmaya başlayarak atılır. İki yıl sonra galerinin Londra şubesine geçer. Orada, büyük düş kırıklığı ile biten bir gönül serüveninden çok etkilenir. Bundan sonraki yolu Paris'ten ve yine Hollanda'dan geçecektir. Resim çalışmalarına da başlamıştır. Başlangıçta Japon sanatından ve renkli Japon tahta oymalarından çok etkilenir. 1888'de, kardeşine yazdığı bir mektupta Japon sanatı üzerine şu görüşlere yer verir: "*Japon sanatını incelediğinde, bilgeliği, filozofluğu ve zekâsı tartışma götürmeyen bir adam vardır sanki karşında; peki vaktini nasıl geçirir bu adam? Dünya ile ay arasındaki uzaklığı inceleyerek mi? Hayır. Bismarck'ın politikasını inceleyerek mi? Hayır.* O, *yalnızca bir çimen yaprağını inceler. – Ama bu çimen yaprağı, onu bütün bitkileri, ardından mevsimleri, manzaraların geniş boyutlarını, hayvanları ve nihayet insan figürlerini resmetmeye götürür. Yaşamını işte böyle geçirir, ve yaşam, bütünü tasvir edebilmek için çok kısadır... Ve bence Japon sanatını gittikçe daha neşeli ve daha mutlu olmadan inceleyemezsin ve bizler aldığımız eğitimin, geleneklerden oluşma bir dünyada verdiğimiz eserlerin ötesinde, doğaya geri dönmeliyiz.*" Canlı renkler, dünyasına egemen olmaya koyulmuştur. Paris'te, Carmon'un atölyesinde çalışmaya başlar. Yirmi ay içersinde iki yüzden fazla resim yapar. Daha sonra Toulouse-Lautrec'in öğüdünü tutarak yeni renklerin peşine düşer ve Arles'e gider. Provence'ın renkleri ve insanları tarafından büyülenen sanatçı, burada en verimli dönemini yaşayacaktır.

Vincent van Gogh, Arles'e adım attığında, empresyonistlerin Paris'te ilk sergilerini açışlarının üzerinden dokuz yıl geçmiştir. Eserleri birer skandal olarak nitelendirilen empresyonistler, konu ve renk bağlamında belli

kurallara bağlanmayı reddederler. Onlara göre sanatçı, konu açısından belli kategoriler içersinde seçim yapmak zorunda olan bir kişi değildir; her yerde güzellikler bulabilecek bir kişidir. Van Gogh, empresyonistlerin bu "kuralsızlık" kurallarını da aşar; noktalama yöntemini, renklerin tuvale fragmanlar halinde yerleştirilişini terk eder. Empresyonistler anlamı ortaya çıkarmak için nesneyi dağıtırlarken, Vincent daha gözüpek davranır; nesneyi olduğu gibi bırakırken, renklere o zamana kadar görülmemiş bir coşku katar. 2 Mayıs 1882 tarihli bir mektubunda, bir kadını tasvir eden *Sorrow* ve toprağa sarılmış ağaç köklerini canlandıran *Les racines* adlı resimleri arasında şöyle bir karşılaştırma yapar: "*Peyzaja ve figüre aynı etkiyi verdim... Hem kadının bedeninde, hem de kaba ağaç köklerinde yaşam kavgasından bir şeyler yansıtmaya çalıştım.*"

Van Gogh, empresyonizmin "dış"ta her zaman "iç" ten bir şeylerin varlığının göründüğü ilkesini kendi simgesel gerçekçiliği ile en ileri boyuta vardırarak, kendisinden sonraki tüm resim sanatını etkiler.

* * *

Bugün Van Gogh'un bir akıl hastası olup olmadığı ya da akıl hastalığının türü üzerine yazılanlar, raflar doldurmaktadır. Ama gerçek şudur ki, bu sanatçıda yargı gücünü ortadan kaldıran bir akıl hastalığı yoktur. Onu intihara götüren nedenleri bir tür akıl hastalığında değil, fakat toplumla sürekli uyuşmazlığında aramak gerekir. Van Gogh, zamanının, kendi deyişiyle, "tembel ruhlarını" okşayıp sakinleştirecek yaradılışta bir ressam değildi. Kardeşine 1888'de yazdığı bir mektuptaki şu satırlarına bakılırsa, kendisi de bunun bilincindedir: "... *Ve ben resimde, müziğin rahatlatıcılığı kadar rahat ettirici bir şeyler*

söylemek istiyorum. Kadınları ve erkekleri, genelde halenin simgelediği o sonrasızlıkla... renklerimizin titreşimleriyle yansıtmaya çalıştığımız sonrasızlıkla betimlemek istiyorum... Portre, evet, portre! Modelin düşüncesini, ruhunu da içeren portre, bence yapılması gereken, işte bu..."

Alışılmamış, tedirgin edici bir yenidir kendi zamanı için Van Gogh. Deha ile toplum arasında açılması kaçınılmaz olan uçurum, bir Rembrandt'ın herkes tarafından terk edilmesine, bir Toulouse-Lautrec'in kendini tüketmesine yol açan uçurum, Van Gogh'u da Auvers-sur-Oise'daki intihara sürüklemiştir.

Kuşadası'nın Kimsesiz Ölüleri

Uçsuz bucaksız denilen bir dünyada, "insanların dünyası" diye adlandırılan bir dünyada, kendilerine yaşayacak bir toprak parçası bulmak için denize açılan on yedi Türkmen'in yolculuğu, fırtınalı bir denizin dalgalarında noktalandı.

Onlar, aradıkları toprağa ancak cansız bedenleri karaya vurduktan sonra, içine girmek, üstlerini örtmek için kavuşabildiler...

Sanırım çok önce bir başka yazımda da söylemiştim: *Yaşamı savunmayı birincil görev saymayan bir canlılar topluluğu, kendine insanlık demek hakkına da sahip değildir.*

Son olayda ölenler Türkmen, öldükleri yer de Kuşadası yakınlarıydı. Ama onlar Yahudi, Japon, Arnavut, Afrikalı, Hırvat, Boşnak, Sırp vb.de olabilirlerdi; öldükleri yerler de Auschwitz, Bergen-Belsen, Dachau, Birkenau, Hiroşima, Nagazaki, Ruanda, Adriyatik, Gorajde vb. gibi adlar da taşıyabilirdi.

Önemli olan, ölenlerin ırkları, milliyetleri, soyları değil; öldükleri yerlerin adları da değil. Önemli olan, "Dünya" adlı gezegende "insan" soyundan olan kimilerinin kendilerine öteki "insanlarca" yaşama hakkı tanınmayışından ötürü ölebilmeleri! Ve elbet bir de, geride kalan "insanların" bütün bu ölümlerin ardından kendilerini hâ-

lâ "insan" adıyla yaşamaya layık bulabilmeleri! Kimileri başkaca nedenlerle değil, yalnızca *yaşayacak yer* bulamadıkları için ölürlerken, böylece de en doğal hak olan *yaşama hakları* tanınmazken, ötekilerin, geride kalanların –ya da: *İnsan kalıntılarının*!– insan haklarını ağızlarına alma hakkını kendilerinde bulabilmeleri...

"İletişim Çağı" diye adlandırılan çağımızda insanlığın gerçekleştirdiği en büyük başarılardan biri, "başkalarının" ölümleri karşısında sergilediği inanılmaz umursamazlık sayesinde, insanlık kavramıyla kurduğu *iletişimsizlik* oldu. Bu başarı sayesindedir ki "insanlık", bir "uygulama" olmaktan çıkıp, yalnızca konferans tutanaklarının ya da kitaplarının sayfalarında donup kalmış bir yazılı sözcüğe dönüşebildi. Ve elbet yine bu başarı sayesindedir ki "insanlığı" savunanlar, "insanlık" adına konuşmayı alışkanlığa dönüştürenler, iş etiyle, kemiğiyle, ruhuyla, tüm canlılığıyla "yaşayan insan"ı savunmaya, onun adına konuşmaya geldiğinde, suskunluğu yeğlemeyi "insanlığa" aykırı saymaz olabildiler...

İnsan sıcaklığını, insan teninin dokunuşundaki inanılmaz büyüyü, türlü duygularla yüklü insan bakışlarının uzayınkini geride bırakan uçsuz bucaklığını "insanlık" kavramının temel taşları saymayan bir insanlık anlayışıyla insan'ı savunabilmek, onun adına bir şeyler söyleyebilmek olanaksızdır. Bütün bu temel taşlarından yoksun bir "insanlık", ancak anlam içeriğini çoktan yitirmiş bir kavram olarak kalır ve, daha da kötüsü, bundan böyle bu kavramın her ağza alınışı insanlığa yönelik bir aşağılama anlamını taşıyabilir.

Kutsal kitaplarda hep "kıyamet"ten söz edilmiş, fakat o günün ayrıntılı biçimde tanımlanmamış oluşunu artık çok akılcı bir tutum sayıyorum...

Öyle anlaşılıyor ki bütün eylemleri ve onların sonuçları gibi, kendi "kıyamet"ini nasıl hazırlayacağı da in-

sanoğlunun iradesine bırakılmış. Ve yine öyle anlaşılıyor ki o insanoğlu, insanlığından giderek uzaklaşmayı kıyametin en "kendisine yakışan" biçimi olarak seçmiş!

Artık havalar iyice ısınmaya başladı. Bir zamanlar kendilerine –henüz adını bilmedikleri– bir vatan bulmak için denize açılan on yedi Türkmen'in cansız bedenlerinin karaya vurduğu Kuşadası sahilleri, pek yakında denizin ve güneşin nimetlerinden yararlanmaya koşanlarla dolacak. Ve o insanlar, daha kısa süre önce hemcinslerinden on yedisini boğmuş olan bir denizin bu kez sakin dalgalarını neşeli kulaçlarıyla yararken, yaşamanın ne kadar güzel olduğunu düşünecekler.

Erkeklerden, kadınlardan ve çocuklardan oluşan on yedi kişinin bir zamanlarki acılarını, beklentilerini ve umutlarını hiç anımsamaksızın, belki üzerinde durmaya bile değer görmeksizin, kendi beklentilerinin ve umutlarının düşlerini kuracaklar.

Bir dizesinde, "Düşlerine layık olmayı bil..." demiş şair Octavio Paz.

Bu dünyada kendilerine tatile gidecek değil, fakat yalnızca yaşayabilecek bir yer bulamadıkları için ölenler karşısında sergiledikleri umursamazlık yüzünden artık "insan" adına bile layık olamayanların, insanca düşlere layık olabilecekleri düşünülebilir mi?

İki Çarpı İki, Beş de Edebilir

Bertolt Brecht, 1937 yılında kaleme aldığı "Aklın Direnme Gücü Üzerine" başlıklı yazısının bir yerinde şöyle der: "*Aklın körelmişliği, uygun araçlar kullanılarak geniş kapsamlı bir biçimde örgütlendirilebilir. Belli koşullar altında insan, nasıl iki çarpı ikinin dört ettiğini öğrenmişse beş ettiğini de öğrenebilir.*"

O yıllarda Brecht, bu satırları faşizme getirdiği eleştiri bağlamında, faşizmin kitlelere nasıl yayıldığını anlatmak amacıyla yazmıştı. Ancak bu satırlarda dile getirilen gerçek, belli bir tarihsel dönemle ya da olguyla sınırlı olmanın çok ötesindedir; söylenenlerin özünde, uygun araçlar kullanıldığında, ortamın koşulları iyi değerlendirildiğinde, kitlelerin en büyük yanlışlara bile kolaylıkla inandırılabileceği saptaması yatmaktadır.

Bugün Türkiye'de sorulmakta olan –demokrasinin neden gerektiği gibi işlemediği, insan haklarının neden bir bilince dönüşmediği, sokaktaki adam'ın hakkını korumaya neden hiçbir yönetimin yanaşmadığı, "iktidar" ve "muhalefet" kavramlarının nasıl bunca yozlaşabildiği vb.– pek çok sorunun gerçek yanıtını da aslında biraz yukarda, Brecht'den yaptığımız alıntıda bulabilmek olasıdır. Bunun için Osmanlı'nın yüzyılları ve Atatürk sonrasının on yılları boyunca özellikle Anadolu halkının hangi amaçlar

için ne kapsamda örgütlendirilmiş olduğuna dikkatlice bakmak yeterlidir.

Daha kurucusu Osman Bey'den başlayarak, Anadolu' daki Türk beyliklerini birer birer ortadan kaldırmayı başlıca hedef edinen, böylece imparatorluğun harcından Türk unsurunu hep uzak tutan Osmanlı, halka da ancak bir *araç* gözüyle, hanedanın ününe savaşlarda ün katmak için ölmekle görevli bir araç gözüyle bakabilirdi. Osmanlı'nın kendi sarayında ve o sarayın yakın çevresinde eğitime görece bir önem verirken, yüzyıllar boyunca halkın eğitilmesine değil, tam tersine, hiç eğitilmemesine, hep hurafeler ve kör inançlar içersinde yaşamasına dikkat etmiş oluşu, halka yönelik bu bakış açısından kaynaklanmadır.

Kısaca söylemek gerekirse, dili bile Acem-Arap egemenliğindeki Osmanlı Hanedanı, geniş halk kitlelerini hep iki çarpı ikinin dört değil, beş ettiğine inandırmayı hedeflemiş, kendi iktidarının "aydınlık" geleceğini hep halkın karanlıklarda kalmasında aramıştır. Bu bağlamda, Tanzimat'la birlikte "Devlet" eliyle başlatılan kimi "aydınlanma" girişimlerinin doğası da fikir verebilecek niteliktedir: Tanzimat'la birlikte kurulması düşünülen ve kısmen de kurulan ilk "modern" eğitim kurumları, ordunun eğitimi düşünülerek oluşturulmuş kurumlardır. Bunun nedeni, Batı'nın artık belli bir teknolojiye dayanan savaş sanatı karşısında Osmanlı'nın yenilgilerini durdurma çabasıdır. Buna karşılık aynı Tanzimat, *halkın yaygın eğitimi* bağlamında herhangi bir adım atmayı düşünmemiştir bile.

Bu körlüğü içersinde Osmanlı, Batı'nın askerî gücünün temelinde Rönesans'dan, Aydınlanma Çağı'ndan ve Fransız İhtilali'nden süzülüp gelmiş bir kitlesel eğitilmişliğin yattığını hiç görememiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün bu tarihsel koşullar ve gerçekler karşısında yeni devleti "Türkiye Cumhuriyeti"

olarak kurması, Osmanlı olan her şeyi yürürlükten kaldırması, dışlayıcılıktan, şovenizmden uzak bir ulus bilincini yerleştirmeyi hedeflemesi ve nihayet aydınlanmayı ve eğitilmeyi Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içersinde yaşayan *herkes* için öngörmesi, bilimi hayatta en hakiki aydınlatıcı ya da yol gösterici sayarak, iki çarpı ikinin yalnızca dört edebileceğini anlamayı ve anlatmayı bu çağın insanı olmanın koşulu sayması, "nesnenin doğası" gereğidir.

Atatürk'ün büyük güçlüğü, bu hedeflerini hemen bütün yolların örümcek ağlarıyla tıkanmış olduğu bir ortamda gerçekleştirmek zorunda kalmasıydı. Bu nedenle Atatürk, "Kuruluş" aşaması için evrimi değil, fakat *devrimleri* öngörmüştür...

Çok partili demokrasiye geçişin ardından izlenen yol ise, bu yoldan çok farklı oldu. Her yılın mayıs ayında iktidara gelişinin yıldönümü "demokrasi bayramı" aldatmacasıyla sunulan Demokrat Parti, oy avcılığı amacıyla demokrasinin işleyişinin ön koşulu olan "kitlesel aydınlanma"yı çok kısa sürede "kitlesel aldatmaca"ya çevirdi. 1950 Seçimleri'nde Türk halkının sandık aracılığıyla iktidarı değiştirmesi, demokrasinin bir zaferiydi; bu yolla iktidara gelen Demokrat Parti'nin yolu ise zaman içersinde demokrasinin *utancına* dönüştü! Bunlar, birbirinden çok dikkatle ayrı tutulması gereken iki olgudur.

Her mayıs ayında bağdaşmaz bu iki olguyu aynı potaya yerleştirip "demokrasi bayramı" adı altında sunmak, kendini "Demokrat Parti'nin halefi" ilan etmeyi yüz akı saymak, Türkiye'de iki çarpı ikinin beş ettiğini kanıtlama çabalarının ne kadar başarılı olduğunun kanıtıdır. Ve kimi karanlıklar, çarpım cetvelinin en basit işlemlerini doğru yapmayı bile güçleştirecek kadar yoğun olabilir...

Giordano Bruno'dan Sıvas'a

Sonradan Yeniçağ'ın ilk filozofu diye de anılan İtalyan filozofu Giordano Bruno, yaklaşık dört yüz yıl önce engizisyonun kararıyla Roma'da yakılmıştı. Giordano Bruno'nun suçu, dünyayı ve uzayı açıklama çabalarında kilisenin öğretilerini değil, ama kendi aklını rehber edinmesiydi. Tanrı'nın doğanın her zerresinde var olduğunu söyleyen Bruno, bu nedenle doğa yasalarını ve sonuçlarını akılcı bir tutumla araştırmanın Tanrı sevgisine en yaraşır davranış olduğunu savunmuştu.

Tarihi boyunca din kisvesi altında hep güçlü bir dünya iktidarını elinde bulundurma peşinde koşan Vatikan'ın, Giordano Bruno gibi aklın sesine öncelik tanıyan bir "tanrıtanımaz"a yaşama hakkı tanıyabileceğini düşünmek, elbet olanaksızdı!

Giordano Bruno, 17.02.1600 günü Roma'da, Campo de'Fiori'de yakıldığında, tek başınaydı. Ama Batı'nın düşünce dünyası, aradan geçen dört yüz yıl boyunca tek başına yakılan bu adamı hiç unutmadı. Giordano Bruno, yalnızca ölüm yıldönümlerinde anımsanan bir ad olup kalmadı, fakat düşünce özgürlüğü uğruna canlarını bırakanların sonrasız simgelerinden birine dönüştü.

Laik bir hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyeti'nin Sıvas kentinde ise bir otelde tam 37 kişi, Tanrı adını her

ağızlarına alışları Tanrı'ya yönelik yeni bir sövgüden başka bir şey olmayan katiller tarafından diri diri yakıldı. Ama Türkiye'den başka her uygar ülkede hükümetleri bir anda değiştirecek, devletin zirvelerinden sokaktaki "adam"a kadar bütün sorumlular zincirini mahkeme önüne sürükleyip sorumluluklarını çoktan gün ışığına çıkartacak boyutlar taşıyan bu olay, ülkemizde artık sayısız olan acı yıldönümlerine bir yenisini eklemekten başka bir sonuç doğurmadı.

Anlamların özünü değil, sadece yılların dönümünü önemseyen ortamların kaçınılmaz yazgısı, en acı olaylar bağlamında bile sürekli yinelemelerle karşılaşmaktır. Bizim ortamımızda da bundan farklı bir şey yaşanmadı. Sıvas olabildiği için, Metin Göktepe de olabildi; Metin Göktepe olabildiği için, Sincan da olabildi.

Açıkça söylemem gerekirse, Sıvas'ın yıldönümleri beni artık hiç ilgilendirmiyor. Aradan tam dört yıl geçmesine rağmen hâlâ sonuçlanmamış olan Sıvas davası da hiç ilgilendirmiyor. Zamanın genel akışı içersinde dört yıl, elbet mikroskobik bir kesittir; ama adaletin akışı içersinde, daha doğrusu *olması gereken* akışı içersinde, 37 kişinin yakıldığı bir olayın sorumlularını terazisinin kefesinden dört yıldır indirememiş bir adalet düzeni, ancak etkinliği ve inandırıcılığı artık geniş ölçüde sarsılmış bir adalet düzeni olabilir.

Toplumun genel tutumuna gelince, bana kalırsa o konuda da kendimizi aldatmayı sürdürmenin pek yararı yok. Türk kamuoyunun çok geniş bir bölümü, aradan geçen dört yıl içersinde 37 cinayetin kapanmamış dosyasıyla, dahası kimi zaman da o dosyalar hiç açılmamışçasına yaşamaya çoktan alıştı. Bu da yadırganacak bir durum değil; hele pek meraklı olduğumuz "tarihi" ve "tarihte yeni bir sayfa açmak" söylemlerinden gerçekte ne anladığımız göz önünde tutulduğunda, hiç yadırgatıcı

değil. Hangi konuya ilişkin olursa olsun, *geçmiş*, ancak *kapanmış* dosyalar için geçerli olabilecek bir zaman nitelendirmesidir; henüz geçmemiş olan ne zorla düne itilerek tarih sayılabilir, ne de böyle henüz *olmayan* bir tarihte yeni bir sayfa açmaktan söz edilebilir.

Batı düşüncesi, Giordano Bruno'yu düşünce özgürlüğünün hiç tükenmeyen savaşımındaki yerine oturtabildiği için tarihiyle ve bugünüyle bir düşünce serüveninden söz edebilme hakkını kazanabildi. Bize gelince, yine çuvaldızı kendimize batırma bağlamında söylemek gerekir ki, dört yıl önce Sıvas'ta işlenen cinayetlere, inançlarımız ve dünya görüşlerimiz ne olursa olsun, sırf cinayet oldukları için karşı çıkma konusunda bile birleşebilmiş değiliz.

Tek olay deyip geçmeyelim: Böyle olayların kapanmamış dosyalarıyla birlikte yaşamaya alışan ve alıştırılan toplumlar, zaman olur insanlıklarını hızla yitirdiklerinin bilincine bile varamayabilirler.

Ve *insanın* temel ölçüt alınmadığı yerde, artık kültürden söz edebilmek de olanaksızlaşır...

Çokkültürlülük, Evrensellik ve Din Kültürü

Dine dayanan egemenlik ya da dinin bir siyasal iktidar aracı olarak kullanılması, Batı'nın kültür tarihinde en geç Aydınlanma hareketiyle birlikte öldürücü darbeyi yemiştir. Yine Aydınlanma'dan bu yana saptanan en köktenci ve hızlı değişimlerden biri de kültür tarihi alanında gerçekleşmiş, Aydınlanma'ya kadar –özellikle Avrupalı olmayan toplumlar için geçerli olmak üzere– kültürlerin birbirlerine sözde üstünlükleri, kültür tarihi incelemelerinin doğal konularından biriyken, Aydınlanma ile birlikte kültürler arasında böyle bir ayrım gözetmenin ancak gerçeklerin perdelenmesine ve temelsiz üstünlük duygularına yol açabileceğinin bilincine hızla varılmıştır.

Aydınlanma'dan önceki dönemde Avrupalı kültür tarihçilerinin öteki kültürleri ilke olarak kendilerininkinden aşağı görmeleri, çok doğaldı. Çünkü bu tarihçilerin büyük çoğunluğunun "bilimsel" çabalarının temelinde aslında bilimin gerektirdiği nesnellik değil, fakat bir Hıristiyan olmanın öznelliği yatmaktaydı. Onlara göre gittiği her yere "uygarlığı(!)" da götüren Hıristiyanlığın kültürü, elbet Hıristiyan olmayan toplumlarınkinden üstündü...

Ne var ki Aydınlanma'nın her alana egemen kıldığı akılcı düşünce, bu maskeyi çok çabuk düşürdü. Hıristiyanlığın uygarlığını yaymak adına, örneğin Aztek uygar-

lığı gibi doruk noktasındaki uygarlıkların nasıl yıkıma sürüklendiği, yine Batı'nın kültür tarihçilerince bütün çıplaklığıyla gözler önüne serildi.

O günden bu yana kimi tutucu görüşlerin ve eylemlerin zaman zaman ortaya çıktığına elbet Batı'da da rastlandı; ama bunlar ya egemen ideolojiye dönüşemedi ya da dönüşse bile ancak çok kısa ömürlü olabildi.

Toplumların türlü inançların bağnazlığı yerine giderek artan ölçüde çokkültürlülüğün zenginliğinden, kültürel bağlamda karşılıklı aşılanmadan ve düşüncenin sonsuz evriminden yana çıkmaları, tüm olumsuzluklarına karşın günümüz dünyasının belki de en güçlü umut ışığıdır. Böyle bir dünyada Brecht'in daha 1950'lerde, akıl yolunun ve bilimin gerçekleri karşısında, "Peki ya Tanrı, böyle bir dünyada o nerede?" sorusuna Galilei'nin ağzından verdiği şu yanıt, biraz düşünmesini bilenlere –daha doğrusu düşünmekten yana olanlara!– hiç tanrıtanımazlığa kaymaksızın Tanrı'nın da, dünyanın da, insanın da yerini açık ve seçik gösterebilecek niteliktedir: "İçimizde ya da hiçbir yerde!" Belki de bütün dünya edebiyatında, insanoğlunun Tanrısıyla ilişkisinin ancak *içselleştirilebildiği* takdirde ve *içselleştirilebildiği ölçüde* bir anlam taşıyabileceğini böylesine özlü dile getiren bir söyleme daha rastlayabilmek, çok zordur. Böyle bir içsellik yerine, dünya iktidarlarına temel taşı olma bağlamında zorla dışsallaştırılan bir Tanrı düşüncesi, hiçbir kutsal kitapta yeri bulunmayan bir Tanrı sözcülüğüne sıvanmakla eşanlamlıdır. Hele İslamiyet gibi, Tanrı ile insan arasına bir ruhban sınıfının girmesini bile kesinlikle yasaklamış bir din adına dünyaya fetvalar vermeye ve bu fetvalar aracılığıyla insanları korkutarak, onları Tanrı ile ilişkilerinin *hesabını vermeye* zorlamak, tanrıtanımazlığın ve din adına yalan söylemenin ta kendisidir!

Bir yılda Türkiye Cumhuriyeti'nin başından bir ve-

ba gibi gelip geçen iktidarın tek bilançosu, işte budur. Bu bir yıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti, neredeyse kuruluş yıllarında bile eşini zor gördüğü ve din adına körüklenen bölünmeleri yaşamıştır. Bu bir yıl boyunca Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içersinde yaşayan ve dinlerine iyi niyetle bağlı olan insanlar, Tanrı'yla olan hesaplarını başkalarına da vermek tehdidiyle karşılaşmışlardır. Ve nihayet yine bu bir yıl boyunca Türk toplumu, "Evrensel kültürü de, ulusal kültürü de istemiyoruz; biz İslamiyeti ve onun kültürünü istiyoruz!" çığlıklarıyla, tarihten günümüze uzanan, kimliğinin tüm zenginliğini oluşturan çokkültürlüğünü yadsımaya, "kendi" kültürü diye kendisiyle, tarihsel kökenleriyle ilintisiz, çorak bir Arap kültürünü benimsemeye itilmek istenmiştir!

Böylesine ağır bir suçun, başta Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere, cumhuriyeti kuranların gerekli bütün temelleri atmış olmalarına karşın, sonraki on yıllar boyunca verilen türlü ödünlerle engellenen bir Aydınlanma'nın eksikliğinden yararlanılarak bütün bir ulusa karşı işlenmiş olması, bütün bir tarih görmezlikten gelinerek o ulusa yalnızca bir "cemaat" kimliğinin layık görülmesi, sözü edilen suç bağlamında kapsamı ölçüsüz bir *ağırlaştırıcı neden*'dir.

Birinci derecede suçlu olanların adlarının önünde "Prof.Dr." unvanının bulunması ise, kanımca Türkiye'de akademisyenliğin başına bugüne kadar gelmiş en büyük talihsizliktir!

Saray Düğünleri ve Demokrasilerin "Birinci Adam"ları...

Demokrasinin beşiği olan Antikçağ Atina demokrasisinde, site halkının oylarıyla belli dönemler için işbaşına getirilen yöneticilerden en önemli beklenti, halkın birinci adamı olduklarını asla unutmamaları, iktidar sarhoşluğuyla giderek kendilerini halktan başka kişiler olarak görmeye kalkışmamalarıydı.

Bu anlayış Antikçağ Yunan demokrasisinin öyle temel bir ilkesine dönüşmüştür ki, Atina'yı –her defasında yeniden seçilerek– otuz yıl gibi uzun bir süre boyunca yöneten ünlü devlet adamı Perikles, iktidarının son yıllarında, "O, hep halkın birinci adamıydı," sözünü en büyük ödül saymıştır. Antikçağ Yunan demokrasisinin bu temel ilkesi, demokrasinin tarihi boyunca geçerliliğini hep korumuş, demokrasilerin başarısı ya da başarısızlığı hep *halkın seçtiklerinin* sonuna kadar halktan olmayı sürdürebilip sürdürememelerine bağlı kalmıştır.

Biraz üzerinde düşünüldüğünde, bu ilkenin halkın kendi seçtiği vekiller aracılığıyla yönetilmesi olan demokrasi açısından taşıdığı temel önem, kendiliğinden anlaşılır.

Seçilenler, ancak kendilerini *seçenlerle* bir yaşam anlayışını paylaşabildikleri ölçüde, asıl büyük kitle olan seçenler ya da seçmenler kitlesinin sorunlarını ve bunların

çözümlerini kavrayabilirler; kısacası, gerçek anlamda *onlardan* olabilirler ve her bakımdan onların *temsilcisi* kimliğini koruyabilirler.

Seçilenler, ancak görevleri gereği hep kamuoyunun odak noktası olduklarının, bu nedenle de ister istemez birer *örnek adam* kimliğini taşıdıklarının bilincine varabilirlerse, kendilerine halk tarafından verilen vekâletin bütün gereklerini yerine getirebilirler ve her türlü toplumsal yozlaşma olasılığına karşı en sağlam güvence olabilirler. Buna karşılık yine seçilenler, *seçilmiş olma konumu*'nu "halktan biri olarak halka hizmet etme" fırsatını kazanmaktan öte şeyler için, örneğin seçilmişliklerinden türettikleri soyut bir *farklılık* için çıkış noktası yapar ve sonuçta *bizler* ve *onlar* ayrımını gütmeye koyulurlarsa, hangi açıdan olursa olsun, sürdürdükleri yaşamın ve bu yaşama egemen bakış açılarının halkınkilerle olan ilintileri giderek gevşerse, ortaya böyle bir ayrılığın faturasını hep demokrasi anlayışının ödemesi gibi çok zararlı bir sonuç çıkar.

Bir demokrasi uygulaması için düşünülebilecek en büyük tehlikelerden biri, seçilenlerin kendilerini yukardaki anlamda halktan ayrı tutmalarının bir geleneğe dönüşmesiyle *seçmenlerin de* zaman içersinde bu geleneği benimsemeleri ve sandık başlarına gidilen dönemlerin dışında, "devlet katları"nda olup bitenlerin karşısında belli bir umursamazlığı sergilemeleridir. Bir başka önemli sakınca ise, devlet katlarında "devletliler" tarafından sergilenen en yakışıksız davranışların bile zaman içersinde halkın gözünde yakışıksız olmaktan çıkıp, bir "olması gereken"e ya da "gıpta edilen"e dönüşmesidir.

Türkiye'deki demokrasi uygulaması boyunca, "devlet adamlığı" ile "halkın birinci adamı" sıfatlarını kişiliklerinde gerçek anlamda birleştirebilmiş birkaç kişinin dışında iktidara gelenlerin, dahası milletvekili olanların

davranışları, genelde hep bir *saray geleneğini* sürdürmek olmuştur.

Bu geleneğin öngördüğü inanca göre halk, *kapıkulu* konumundadır; halkın ne zaman ne ölçüde neleri yaşamasını, istemesini ya da istememesini saptamak yetkisi ise hep "yukarıya" aittir. Halka düşen birincil görev, *haddini bilmek*'tir!

Demokrasi adıyla sürdürülegelen saray geleneğinin en gösterişli biçimleri alması, "ben, zenginleri severim", diyerek tutumunu açık ve seçik ortaya koyan Turgut Özal ile birlikte başlamıştır. Son yıllarda özellikle İstanbul'da düzenlenen saray düğünlerinden ya da Ankara'nın lüks otellerinin havuzbaşı düğünlerinden devlet adamlarının eksik olmamaları, bu uygulamanın yeni bir aşamasıdır.

Kimi illerinde insanların ekmek kapıştıkları bir ülkede, Lale Devri'nin kaplumbağa sırtlarına mumların dikildiği Sadabad âlemlerini andıran havai fişekli, beyaz güvercinli saray düğünleri yapmak ve bu düğünleri, yine böyle bir ülkede, kimi gazetelerin ön sayfalarında renkli resimlerle halkın gözüne sokmak, ancak kendine "burjuvazi" diyen, ama henüz türediliğin en ilkel aşamalarından bile kurtulamamış bir kesime yakışabilecek bir gaflet olabilir.

Ama o düğünlerden her kademeden "devletlilerin" artık hiç eksik olmamaları, çok, ama çok düşündürücüdür!

İngiltere'nin yeni başbakanı Tony Blair'in, "Bir başbakan olarak değeri 150 doları aşan bir armağanı kabul edemem," gerekçesiyle çok değerli bir saati geri çevirmesi, basınımızda yalnızca bir "ayrıntı" olarak yer aldı.

Zengin düğünlerine katılmanın, Batılı devlet adamlarının özel uçaklarla yetişilecek "görevleri" arasında bulunmadığı da bilinen bir gerçektir.

Devletlilerimiz, halkın sırtına en ağır zamları bindir-

diklerinin ertesi günü bile saray düğünlerine koşuşturmak, üstelik zamların neden gerekli olduğunu saray dekorları içersinde açıklamak gibi davranışları bir yana bırakıp, böyle *ayrıntıları* önemsedikleri gün, hiç kuşkusuz bizim de gerçek anlamda bir demokrasi kültürümüz olacaktır!

Sanatın Özgürlüğü, Cinsellik ve İnsan Hakları...

Sanat, neredeyse başlangıcından bu yana cinsellikle ilgilenmiştir.

Sanat, yine başlangıcından bu yana, cinselliğin yalnızca *bir* türüyle değil, ama *bütün* biçimleriyle ilgilenmiştir.

Bu erken ilginin nedeni, daha örneğin ruh çözümleme (psikanaliz) ortaya çıkmazdan çok önce, cinselliğin –en geniş anlamda olmak üzere– insanoğlunun yemek ve içmek gereksinimi kadar doğal bir yanı olduğunun sanat düzleminde saptanmış olmasıdır.

Cinselliğin tarihinin izi sanatın evreninde sürüldüğünde karşılaşılan çarpıcı olgulardan biri de şudur: Sanat, hemen hiçbir zaman cinselliği salt kendi için değil, fakat örneğin insanca yanıyla, insandan insana kurduğu köprülerle, insanın insanda insan sıcaklığını arama yollarından biri olarak ele alıp işlemiştir. Bunun dışında sanat, doğal olarak cinsel güdülerin insan üzerinde kimi zaman ne ölçüde güçlü bir egemenlik kurduğuyla da, bu egemenliğin bireysel-toplumsal bir olgu niteliğini taşıması nedeniyle, yakından ilgilenmiştir.

Özetle söylemek gerekirse, cinsellik gerçeği, bilimsel gerçeklikten çok önce *sanatsal gerçeklik* düzleminde yerli yerine oturtulmuştu. Bu bağlamda örneğin "erkek-

lik", "kadınlık" ve "cinsi sapıklık" gibi kavramların bilim açısından gerçek içerikleri ise ancak tamamlamak üzere olduğumuz yüzyılda ortaya konuldu. On dokuzuncu yüzyılın sonlarında, özellikle ruhbilim alanındaki gelişmeler aracılığıyla insanları değerlendirmede ve sınıflandırmada geçerliğini yüzyıllardır koruyan ölçütleri saf dışı edilip, "iyi insan", "kötü insan", "ahlaklı insan", "ahlaksız insan" gibi *mutlak* kategorilerin var olamayacağı, başka deyişle insan karakterinin değişken ve karmaşık yapısı kanıtlanmıştı – bu arada belirtelim ki, roman sanatının ürünlerinde bu gerçek, bilimden çok önce gözler önüne serilmişti. Yirminci yüzyılda ise insana ilişkin araştırmalar daha ilerledi; bu arada bilim, herkesin hem erkek hem de kadın hormonlarının taşıyıcısı olduğunu da kanıtladı. Böylece "sapına kadar erkek" ve "tepeden tırnağa dişi" nitelendirmeleri de –en azından bilimsel gerçeklik anlamında– tarihe karışmış oldu.

Ama bilim, bu kadarıyla da yetinmedi; "farklı cinsellik" kategorisi altında toplanan eğilimlerin genelde bir *hastalık* sayılamayacağını, insanoğlunun cinsel yönelimlerinin ve bu doğrultudaki seçimlerinin onun kişiliğinin *doğal* bir parçasını oluşturduğunu da gösterdi. Bu gerçeğin ışığında "sapıklık" kavramı da *sahip olunan* cinsel kimliğe göre değil, fakat cinsellik bağlamında nasıl bir kimlik taşınıyor olursa olsun, bu kimliğin *dışlaşma biçimine* göre yorumlanmaya başladı. Bilimin yörüngesinde gelişen bu yoruma göre, örneğin olur olmaz her fırsatta ne kadar çok kişiyle yattığını anlatma gereksinimini duyan ya da bu bağlamda ölçüsüz davranışlar sergileyen bir heteroseksüel, aynı konumdaki bir eşcinselden daha az "sapık" değildir.

Batı dünyası, bilimsel gerçekleri farklı cinsel seçimleri kısıtlayan yasa maddelerini ayıklayarak toplumsal kıldı. Bir bireyin kendi cinselliğini eğilimleri doğrultu-

sunda yaşaması ise, onun kişilik haklarının, başka deyişle *insan haklarının* doğal bir parçasına dönüştü.

İnsan hakları kavramının içeriğini, insanın salt insan olarak *doğmakla* kazandığı ve bu nedenle asla elinden alınılamayacak, dokunulamayacak hakları oluşturur; bu haklar arasında düşündüklerini söyleme hakkı kadar, kendi kimliğini *bütün boyutlarıyla yaşayabilme* hakkı da vardır ve kimse, bu hakkın örneğin "ifade özgürlüğü"nden daha az savunulmaya değer olduğunu söyleyemez. Zaten insan hakları arasında şu ya da bu nedenle birtakım sınıflandırmalara gidildiği yerde, o hakların bir bütün olarak bilincine varılabileceğini söyleyebilmek olanaksızdır.

İnsan kimliğini *tüm boyutlarıyla* işlemek, sonuçta toplumun ve insanın estetik düzlemde yansıtılmasından başka bir şey olmayan sanatın en doğal özgürlüğüdür. Sanatçının bu özgürlüğü kullanarak yarattığı sanat eserini *neden* şu ya da bu konunun işlendiğini sorgulayarak değerlendirmeye kalkışmak ise, sanatın özgürlüğüne öldürücü bir darbe indirmekle eşanlamlıdır.

Özellikle henüz yeterince bilgi temeline dayanmayan ortamlarda, içinde farklı cinselliğin de bulunduğu bir sanat eserini yalnızca bu yanıyla *magazin* konusu yapmak, yazılı ya da görsel basına tiraj getirebilir; buna karşılık basın sorumluluğu ve ahlakı adına böyle bir tutumun neleri *götürdüğü* de kanımızca ayrıca tartışılması gereken bir noktadır. Eğer belli bir ortamda gerçek bir sanat eserine konusu yüzünden karalar çalınırken, kimileri de *farklı cinselliklerini* kendi özel yaşam alanlarının dışına çıkarıp örneğin ekranlarda sergileyerek parsa toplayabiliyorlarsa, o ortamda magazin adı altında işlenen pek çok suç da var demektir...

Tarihte Hazıra Konmak

Başkalarının yaşadıkları süreçlerin yalnızca *sonuçlarını* toplayıp bunlar karşılığında kendi bünyesinde hiçbir bedel ödemeden yoluna devam etmek, tarihte hiçbir toplumun başaramadığı bir girişimdir. Günümüz Türk toplumunun yaşadığı ve yaşamakta olduğu bunalımlara ilişkin değerlendirmeler yapılırken, bu gerçeği mutlaka hesaba katmak gerekiyor.

Bugünün Türkiye'si, görünüşte *sınıfsız toplum* konumunda. Başka deyişle, on yıllardır sınıfsal gerçekleri görmezlikten gelme diye özetlenebilecek bir resmî politikanın uygulamaları sonucu varılan nokta, kimilerince bu ülkede sınıf kökenli sorun kalmadığı yolunda yorumlanmakta.

Oysa böyle bir yorum, Freud'un bilinçaltı kuramından önce ruhsal bunalımların nedenlerine getirilmiş olan yorumlar kadar yanlıştır. Freud, ruhsal sarsıntılara yol açan nedenleri bilinç düzeyinde kesitten kesite çözümlemek yerine zorla bastırarak, bilinç altına iterek görmezlikten gelmenin, ruh sağlığının yoluna saatli bombalar yerleştirmekle eşanlamlı olduğunu kanıtlamıştı. Durum, bütün bir toplumun yapısının sağlıklı olup olmaması bağlamında da bundan farklı değildir. Toplumsal sarsıntılara ve bunalımlara çözüm aranırken yadsınama-

yacak olguları yadsımaktan medet ummak, ancak toplumların yoluna ne zaman patlayacağını kimsenin bilemeyeceği mayınlar döşemek anlamını taşıyabilir.

Fransız İhtilali, sonuçta ülkenin toplumsal yapısında çoktandır kendini belli etmiş olan sınıfsal gerçeklerin monarşi tarafından görmezlikten gelinmesinden kaynaklanma bir olaydı. Yüzyılımızda, devrim öncesinin Rusya'sında egemen keşimin aymazlığı da aynı türdendi. Avrupa'da, Birinci Dünya Savaşı'nın sonlarında çöken imparatorlukları o noktaya getiren yolların her dönemecinde, sanayileşmeden kaynaklanan sınıfsal yapılaşmaların büyük yönlendirici gücünü görmemek, yalnızca tarihi salt öykü diye okumak diye nitelendirilebilir.

Ülkemize gelince, sanayileşmenin kenarından bile geçmemiş, dolayısıyla o anlamdaki sınıflaşmayla da tanışmamış olan Osmanlı İmparatorluğu'nun kalıntılarının üstünde yükselen cumhuriyet, elbet bir sınıflaşma sürecinin *doğal* sonucu olarak değil, fakat Milli Mücadele'yi zaferle noktalayan kadronun *ileriye yönelik* sağlıklı saptamasının uygulamaya konmasıyla kurulmuştu. Ama Avrupa'daki tarihsel gelişmeye oranla kendini belli eden bu ayrım, Osmanlı İmparatorluğu gibi genç Türkiye Cumhuriyeti'nin de bir sınıflaşma süreci yaşamadan yolunu sürdüreceği, sürdürebileceği anlamını taşımıyordu.

Türkiye, bu anlamdaki sınıflaşmayı daha sanayileşme yoluna adım attığı andan başlayarak bir tür *tarihsel zorunluluk* ya da tarihin genel akışından kaynaklanma, gücü ve geçerliliği yadsınamaz *yasalar* gereği yaşamaya başladı. Böyle bir durumda içinde yaşadığı çağı geçmişiyle birlikte kavramayı başarmış yöneticilerin yapmaları gereken, sınıfsal kaynaklı çelişkilerin ve çatışkıların nedenlerini başka yerlerde aramak ya da oralardaymış gibi göstermek değil, ülkenin başta ekonomik olmak üzere tüm dengelerini sağlıklı bir temele oturtabilmenin yolunu *gerçekçi* çözümlemelerde aramaktı.

Gelgelelim neredeyse bunun tam tersi yapıldı.

Ülkenin yönetimine gelenler, on yıllar boyunca başarıyı tarihsel gerçeklere sırt çevirip toplumu ve bireyleri bir yanılsamalar dünyasına sürüklemekte aradılar. Bunun sonucunda gerçekler tehlike, yapay yapılaşmalar ise erdem diye belletildi.

Bu yolda başarıya ulaşılamadığını söylemek, gerçekten haksızlık(!) olur!

Bu başarı, Türk halkının çoğunluğunun aslında düşünülmesi bile olanaksız bir toplumda, *sınıfsız* toplumda yaşadığına inandırılmasını sağladı. Dahası, yine aynı parmak ısırtan(!) başarı sayesinde, *sınıfsız* bir aydın kesimi bile oluşturulabildi. Bugünün ilerlemiş Batı demokrasilerindeki uygulamanın tam tersine, toplumsal çelişkilerin ve çatışkıların barışçı çözümlerinin yeri halkın özgür iradesiyle oluşmuş bir meclis olabilecek iken, gerçek anlamda sınıfsal kökenli partiler Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde hiçbir zaman gereken ağırlıkla temsil edilemedi. Bu duruma toplumsal gerçekler doğrultusunda çözümler aranması, sınıfsal kökenli çatışkılar sokak çatışmalarının umarsızlığında yozlaşırken bile düşünülmedi.

Türkiye'de, egemen kılınmak istenen, ama aslında olanaksız "sınıfsız toplum" için çoğu kez Mustafa Kemal Atatürk'ün "sınıfsız, ayrıcalıksız toplum" ideali gerekçe gösterilir. Oysa yaşamının en gözü pek girişimlerinde bile bilgiyle temellendirilmiş gerçekçiliği bırakmamış olan Atatürk gibi bir liderin, bu anlamda bir "sınıfsızlığı" düşlemiş olabileceğini düşünmek olanaksızdır. O'nun ideali, böyle bir yapaylık değil, fakat sınıfsal kökenli uyumsuzlukları ayrıcalıklarla yozlaştırmak yerine *çözümlemeyi* başarabilmiş bir toplumdu.

Ne var ki tarih bir kez *yanlış* okunmaya başlanınca, o tarihteki tüm kişilerin ve olayların çarpıtılması da kaçınılmaz olur. Öte yandan tarihi yanlış okuyarak yapay

resmi tarihler yazmanın ve öğretmenin de herhangi bir işe yaradığı görülmemiştir.

Geçmişi yanlış okuyarak doğru bir geleceğe yönelebilmenin olanaksızlığı ise, yine tarihin hep veregeldiği en önemli derslerden biridir.

Aile miraslarının nimetinden, onlar üzerinde fazla kafa yormadan da yararlanabilmek olanaklıdır.

Tarihe gelince, o kendi miraslarından yararlanılmasını çok önemli bir koşula bağlamıştır: *önce* bu mirasların nasıl oluştuklarını düşünmek ve bu konuda *doğru* yargılara varabilmek.

"Hazıra konmak", tarihin kitabında yazılı değildir...

Geçmişte Yaşamak, Geçmişle Hesaplaşmak

Tarih bilinci diye, varlığı ve gerekliliği tartışılamaz bir olgu var.

Nedir bu tarih bilinci diye adlandırılan? O, bilinçliliğin öyle bir yansımasıdır ki, bugünü dünün sonucu ve devamı, yarının da nedeni ve başlangıcı niteliğiyle yaşamayı olanaklı kılar.

Tarih bilinci, ilk kez çağımızda ortaya atılmış bir "buluş" değil. Batı, Aydınlanma Çağı'nın hemen ardından "tarihsel bakış açısı" diye adlandırılan bakış açısını insan yaşamının ve düşüncesinin bütün alanlarında egemen kılmayı *akılcılığın* yadsınamaz gereği saymıştı. Bu, geçmişten günümüze uzanan yolları neden-sonuç ilişkileri içerisinde değerlendirmeyi öngören bakış açısıdır.

Tarih bilinci, bu bakış açısıyla kazanılan bilinçtir.

Tarih bilincine sahip olmak, ne geçmişe saplanıp kalmak ne de yarınla bütün köprüleri atmak anlamını taşır. Tarih bilinci, bugünü yeterince bilinçli yaşamak ve yarını da gerçekçi bakış açılarının yörüngesine oturtabilmek için *geçmişle hesaplaşmak* demektir. Bugünle hiçbir bağı kalmamış bir "geçmiş zaman" olarak kavranan geçmiş, ancak yaşanmamışlığa yargılı bir zaman kesiti olabilir. Böyle kavranılan bir geçmişin deneyim kaynağı olarak değerlendirilebilmesi ise olanaksızdır.

Öte yandan yalnızca iyi yanlarıyla anımsanmasına ve anımsatılmasına çalışılan bir geçmişin de bugüne ve yarına ilişkin gerçekçi bakış açılarına temel olabilmesi düşünülemez. Yakın ve uzak geçmişteki olumsuzlukların her anımsatılışında, "dün, dündür, bugün bugündür" gibi, en azından tuhaf diye nitelendirilmesi gereken bir anlayışla bugüne ve yarına "dünsüz" bakılabileceğini, bakılması gerektiğini savunmak, ne akılcılıkla ne de gerçekçilikle bağdaştırılabilir.

Geçmişteki yapılmaması gerekenlerin o zamanlar neden yapılmaması gerektiğini irdelemeden, başka deyişle geçmişle bu anlamda hesaplaşma cesaretini göstermeden *bugün* ve *yarın* neyin nasıl yapılması gerektiğini belirlemeye çalışmak, hiçbir zaman günlük çözümlerin ötesine uzanamayacak ve hep kısır kalmaya yargılı bir çabadır.

Bu kısırlığın yaşatıldığı ortamların en belirleyici özelliklerinden biri, en önemli konularda bile *doğru* değer yargılarının saptanamaması ve yine çok önem taşıyan kimi kavramların sürekli yanlış kullanılmasıdır.

Örneğin bir yandan "demokrasinin bütün kurum ve kurallarıyla" işlediğini söylerken, öte yandan daha on yedi yıl gibi çok kısa bir süre önce bir ülkede askerî darbeyle iktidara gelip meclis ve siyasi parti kapatmış kişileri "devletin zirvelerinde" şeref konuğu olarak ağırlamak, ancak bir tarihsel bilinçsizlik örneği ve demokrasinin özünden habersiz oluşun göstergesi sayılabilir.

Zorla ele geçirdiği iktidarı süresince ülkenin aydınlarına "vatan haini" demekten çekinmemiş birini "hoş görmek" hakkını kendinde bulmak, böyle yapanların "devlet adamlığını" ve "demokrasi deneyimlerini" değil, fakat –siyasette geçirdikleri süre ne kadar uzun olursa olsun– devlet yönetiminde olmayı ne ölçüde "kişisel" bir sorun saydıklarını kanıtlar.

Yalnız burada haksızlık etmekten de kaçınmak gerek. Çünkü günümüzde resim sergileri açan eski darbecilerin sergilerinin açılışına koşan kimi aydınların(!) ve sanatçıların(!) tarihsel bilinçsizlikleri de politikacılarınkinden hiç geride kalmamaktadır.

On yıllardır bir resmi politika olarak benimsetilmeye çalışılan *tarih bilinçsizliği*, ülkemizin çoğunlukla günlük çözümlerin umarsızlığına saplanmasından başkaca bir sonuç doğurmadı.

Geçmişte elbet yaşanmaz. Ama geçmişle *hesaplaşarak* yola devam etmenin zorunluluğunu yadsımak da kimseyi yarına sağlıklı biçimde ulaştıramaz. Eğer bugün devletin zirvelerinde bulunanlar demokrasiye olan bağlılıklarını gerçekten *inandırıcı* kılmak istiyorlarsa, yapmaları gereken en önemli şeylerden biri, geçmişin türlü olumsuzluklarında payları bulunsa bile, geçmişle hesaplaşmanın yolunu tıkamamaktır!

Ahmet Taner Kışlalı ya da Eleştirel Düşünmenin Bedeli...

Ahmet Taner Kışlalı, yıllardır hiçbir söylediğini ya da yazdığını kaçırmamaya çalıştığım, bana göre sayıları artık çok azalmış olan gerçek *aydınlardan* biri. Onun insanları ve değer yargılarını putlaştırmaktan özenle kaçınan, her insanı ve bütün olup bitenleri yerleştirilen genel kalıpların içersinde değil, fakat aklın süzgecinden geçirildikten sonra görmekte direnen tutumunu, en azından kendim için, hep örnek saydım.

Birkaç yıldır üniversitede vermekte olduğum "Kültür Tarihi" derslerinde, yaşadığımız ülkede egemen olan düşünme alışkanlıklarını göz önünde bulundurarak, "kültür tarihi boyunca eleştirel düşüncenin gelişmesi" konusunu ön planda tutuyorum. Bu arada eleştirel düşünebilen insan için şu tanımı veriyorum: "*Eleştirel düşünebilen insan, kendisine ulaşan bütün iletileri, o iletinin hangi otoriteden, kişiden ve kalıplaşmalardan geldiğine bakmaksızın kendi bilgiyle beslenmiş aklının süzgecinden de geçirdikten sonra değer yargılarına varabilen insandır.*" Ama bu tanımı verdikten hemen sonra, tarih boyunca azınlıkta kalmış olan bu kişilerin, hiçbir ideolojiye, görüşe ve makama *koşulsuz* bağlanmamalarından ötürü hep en azından "tedirgin edici", çoğunlukla da "düşman", "hain" vb. sayıldıklarını, dahası bir zamanlar benimsedikleri görüşleri, ideo-

lojileri ve değer yargılarını sonradan –bu bağlamda kendileriyle sürekli *hesaplaştıkları* için–, artık eskidikleri veya yanlış yanları ortaya çıktığı gerekçesiyle düzeltme ya da bütünüyle terk etme gereksinimini duyduklarında "dönek" diye nitelendirildiklerini de ekliyorum.

Tarih, gerçek anlamda eleştirel düşünebilmeyi insan aklı için onur sayanların, aydın olmayı, sadakati ve tutarlılığı *düşünce bağnazlığı* ile özdeşleştirenlere karşı vermek zorunda kaldıkları savaşımlarla doludur. Dünya edebiyatının biyografi ustalarından Stefan Zweig, *Montaigne* başlıklı ünlü denemesinin bir yerinde bu savaşıma şöyle değinir: "... *Yaşamın soylu değerlerinin, bağımsızlığımızın (...) bir avuç bağnazın ve ideologun çılgınlığına kurban edildiği dönemlerde, içinde yaşadığı zamanın etkisiyle insanlığını yitirmek istemeyen insanoğlu için bütün sorunlar, tek bir soruda odaklaşır: Nasıl özgür kalabilirim? Bu çılgınlık ve vahşet ortamında, bütün tehditlere karşın düşüncemin hiçbir şey pahasına feda edilemeyecek berraklığını, yüreğimin insancıllığını nasıl koruyabilirim? Devletin, kilisenin ya da politikanın irademe aykırı olarak bana yönelttikleri o tiranca isteklerden nasıl kaçınabilirim? Sözlerimde ve eylemlerimde, benliğimin en derin noktasındaki Ben hangi sınırlara kadar gitmemi istiyorsa, ancak oraya kadar gitmeyi nasıl başarabilirim? Benliğimin bu tek ve biricik parselini yerleşik düzene, dışarıdan dikte edilen ölçülere uymaktan nasıl koruyabilirim?*"

Düşünce özgürlüğü, yalnızca *dış* düşmanların tehdidi altında değildir. Dahası, dışarıdan gelen tehditlerin, açık ve seçik olmaları nedeniyle, o denli korkutucu olmadıkları bile söylenebilir. Buna karşılık düşünce özgürlüğünü korumak amacıyla bu özgürlüğün sözcülüğünü yapmış olanları eleştirilemezliğin zırhları arkasına itmeye çalışmak, bu kez özgürlük adına despotluğa kalkışmak anlamına geleceğinden, çok daha tehlikeli ve çok daha yozlaş-

maya zemin hazırlayıcı bir tutumdur. Böylesi ancak, Albert Camus'nün ünlü deyişiyle "daha büyük kötülüklerle savaşmak adına küçüklerine göz yummak" demek olur. Düşünce özgürlüğünü savunmak adına eleştiri özgürlüğünü engellemeye kalkışmak, düşünce özgürlüğünün *özüne* indirilebilecek en öldürücü darbelerden biridir.

Ahmet Taner Kışlalı da şimdi "daha büyük kötülüklerle savaşmak adına daha küçüklerine göz yummadığı" için haksız saldırılara uğramakta. Örneğin eskiden beri bu ülkede söyledikleriyle ve yazdıklarıyla düşünce özgürlüğünü savunmuş olan kimilerinin söylediklerinin, yazdıklarının ve yaptıklarının kendisine göre *yanlış* yanlarını eleştirel bir tutumun süzgecinden geçirerek değerlendirdiği için, bir çırpıda devletin sözcüsü sayılabiliyor! Bir insanın dünyaca ünlü bir yazar olmasının, o kişiye ülkesini, üstelik o ülkeyi kötülemek için zaten bahane arayan *yabancı* ortamlarda çekiştirmek hakkını kazandıramayacağını söylediği için, bir dava uğruna hapse girmiş olmanın bütün kusurları erdeme dönüştüremeyeceğini söylediği için yerin dibine batırılıyor!

Sayın Kışlalı, Türkiye'de bu nedenle suçlamalara hedef olanların hiç kuşkusuz ne ilki ne de sonuncusu; bu bakımdan karşımızdaki tablo yeni değil. Ama işin asıl üzücü yanı, özellikle yaklaşık son yirmi yıldan bu yana bu ülkenin türlü bağnazlıklar nedeniyle yaşadığı geriye dönüşlerin ve patlamaların deneyimleri ortada iken, tabloda hiçbir değişiklik yapılmaya yanaşılmaması. Hem düşünme ve düşünceyi dile getirme özgürlüğü dokunulmaz olmalıdır diyeceksiniz hem de kazara bunu diyenlerden birine herhangi bir eleştiri yöneltildiğinde, bu kez onu eleştirilmezlik zırhına sokmaya kalkışacaksınız; böylesi, düşünce özgürlüğünü savunmak olarak değil, fakat ancak bu özgürlüğü yalnızca *kendisi gibi düşünenlere* tanımak diye nitelendirilebilir!

Ben, böyle bir *dokunulmazlığın* da, sınırları çok geniş tutulan milletvekili dokunulmazlığı kadar zararlı olduğuna inanıyorum. Bir eleştiriye, onun dayandığı düşünce temellerini ele alarak yanıt vermek yerine, "Neden eleştiriyorsun?" sorusuyla karşı çıkmak, düşünce özgürlüğünden yana olmayı daha baştan inanılırlığından yoksun kılar.

Özgürlük kültürümüzü daha epey sorgulamamız gerekiyor...

Sürgünden Sonraki Sürgün

"Sürgünle tanışan, bazı yaşamsal yanıtları, ama bundan da çok, bazı yaşamsal soruları öğrenmiş demektir. Yanıtlar arasında, ilk başta insana çok sıradan gelen bir bilgi de vardır: Sürgünden dönmek diye bir şey hiçbir zaman yoktur, çünkü bir yere geri dönmek, hiçbir zaman yitirilmiş zamanı da kazanmak demek değildir."

Jean Améry

Sürgün – yani dönüşü olmayan

Çok sıradanmış izlenimini bırakan bir sözcük: sürgün.

Sürgüne gönderilmek.

Ya da sürgüne gitmeyi seçmek.

Hele "politik" rahatsızlıklar söz konusu olduğunda, Antikçağ'dan bu yana iktidar sahiplerinin –özellikle de "ünlenmiş", yani yaşamı açısından bir tür "dokunulmazlık" kazanmış– rakiplerine en sık uygulayageldikleri cezalardan, kurtulma çarelerinden biri.

Kimileri gittikleri sürgünden bir daha dönememiş.

Ama "affa uğramak" ya da sürgüne gönderenlerin iktidarlarının son bulması nedeniyle, "dönenler" de olmuş.

"Sürgünden dönüş, hiçbir zaman yoktur," gibi, belki ilk bakışta anlaşılmaz gelebilecek bir gerekçeyle, nereden sürüldülerse oraya bir daha hiç dönmeyenler ya da dönmelerine karşın kendilerini dönmüş saymayanlar da – olmuş.

Sürgünün tarih sahnesinden hiç eksilmediğinden söz ettik. Ancak 1933 yılında Almanya'da iktidara gelen Naziler, sürgünün tarihine önceki yüzyılları birkaç kez katlayacak kadar bol sayfa ve ad ekledi. Öyle ki, "sürgün" sözcüğü, neredeyse Hitler yönetimiyle özdeşleşti. Yalnız öncesiyle bir fark vardı ortada. Naziler, hele Yahudiler söz konusu olduğunda, pek sürgüne göndermekten yana değildiler. Hitler ve cellatlarının Yahudiler için öngördükleri "nihai çözüm", onları Almanya'dan çıkarmak değil, Almanya'da kül etmekti, öteki adıyla *soykırım*'dı. Bu nedenle Nazi döneminin sürgünlerini, çoğunlukla Nazi işgali altındaki topraklardan kaçabilenler oluşturdu. Ve bunların yaşamları, daha sonra doğal olarak sürgüne dönüştü.

1933-1945 arasındaki on iki yıllık kısacık dönem, dünya tarihinin akışına kitlesel bir sürgünün on iki yıla sığan tarihini de ekledi. Sürgün kitleleri, yalnızca Nazilerden kaçanlardan oluşmuyordu, ayrıca Hitler yönetiminin geçerli olduğu topraklarda yaşamayı gönüllü olarak ret edenler de vardı. Doğdukları, yaşadıkları topraklardan kendi iradeleriyle ayrılmalarına karşın, elbet onlarınki de sürgündü.

Yine andığımız dönem, sayıların kabarıklığı ve acıların yoğunluğu nedeniyle, sanki sürgünün "tek" ya da "resmî" tarihi oldu.

Aslında bunun şaşırtıcı bir yanı yok.

Çünkü bütün dünya tarihinde onca acının on iki çarpı üç yüz altmış beş gibi bir sayıyla ifade edilebildiğine daha önce hiç rastlanmadı.

Bu yüzden "dönülemeyen" sürgünler, hep bu dönemle bağlantılı anımsandı.

"Sürgün edebiyatı" dendiğinde de, yine hep aynı dönemin sürgünlerinden kaynaklanan edebiyat anlaşılır oldu.

Sürgün – ve geride kalan/kalmayan

Çağımız dünya edebiyatının en büyüklerinden birinin, Thomas Mann'ın bazı satırlarını birlikte okuyalım:

"Şimdi Almanya beni yeniden istediği için – yalnızca kitaplarımı değil, ama insan ve kişi olarak beni de istediği için, aslında sevinmem gerekir. Gelgelelim tedirgin edici, üzücü bir yanı var bütün bu çağrıların benim için... Bu on iki yıl ve sonuçları, masayı siler gibi temizlenip, sanki onlar hiç olmamış gibi davranılabilir mi? Otuz üç yılı, yeterince üzücü, yeterince soluk kesiciydi benim için; alışılmış yaşamı, evimi, kitaplarımı, anılarımı ve parasal varlığımı yitirmek, bir şoktu; bunlara ek olarak bir de vatanımda her gün ret edilişim... Münih'te, Wagner makaleme karşı düzenlenen o öldürücü radyo ve basın kampanyası, bana dönüş yollarımın artık tümüyle kesildiğini çok açık anlatmıştı... Ondan sonra olanlar da yeterince ağırdı, ülkeden ülkeye göç etmek, pasaport sıkıntıları, yitirilmiş, vahşetin kucağına düşmüş, yabancılaşmış ülkemden her gün gelen rezalet haberleri kulaklarımda yankılanırken otellerde yaşamak zorunda kalmak... Sizler, bütün bunları, sürgünün getirdiği o yüreği boğan astımı, köklerinden kopmayı, vatansızlığın korkularını yaşamadınız... Kendimi hep bir Alman yazarı olarak hissedeceğim, ve kitaplarım yaşamlarını yalnızca İngilizce dilinde sürdürebildikleri yıllar boyunca da Alman diline hep sadık kaldım... Ama bütün bu yıllar boyunca Almanya bana tam anlamıyla yabancılaştı. Siz de itiraf etmelisiniz ki, Almanya korku verici bir ülke. Ben, Alman-

ya'daki yıkıntılardan korktuğumu itiraf ediyorum – hem bina, hem de insan yıkıntılarından... Şimdi Almanya'dan bana gelmekte olan, uzun zaman içte kalmış bağlılık ifadeleriyle dolu mektup sağanağı karşısında nasıl duyarsız kalabilirim? Ama bunlardan duyduğum sevinci biraz olsun daraltan, yalnızca eğer Hitler galip gelseydi, bunların hiçbiri yazılmayacaktı düşüncesi değil, fakat ayrıca bu mektuplarda ifadesini bulan belli bir duyarsızlık... sanki bu on iki yıl hiç yaşanmamış gibi. Arada sırada kitap gönderildiği de oluyor. Bunları görmekten hoşlanmadığımı ve hemen bir yana kaldırdığımı itiraf edeyim mi? Bir batıl inanç olabilir, ama bana göre 1933 ile 1945 arasında Almanya'da basılabilmiş olan kitaplar, değersiz olmaktan da öte... Üstlerinde kanın ve utancın kokusu var..."

Bunlar, 1945 yılında, savaşın bitişinin ardından yazılan bir mektuptan alınma ve Thomas Mann'ın bir dostuna, Almanya'ya artık neden dönemeyeceğini anlatmaya çalıştığı satırlar. Ünlü yazar, artık Amerika Birleşik Devletleri'ne yerleşmiştir. Yeni vatanı, orasıdır. Savaşın bitimiyle birlikte, ilk sürgünün nedenleri de –en azından görünüşte!– ortadan kalkmıştır. Ama yaşanan, geride kalan on iki yıl, eski ülkeyi de ortadan kaldırmıştır. Zorunlu sürgün, son bulmuştur – gönüllü sürgünün başlama nedeni ise, artık dönülecek bir yerin kalmamış oluşudur. Mektuptan da görüldüğü gibi, Thomas Mann'ın aklını sürekli kurcalayan bir soru vardır: Ya Hitler, galip gelseydi?

Hitler galip gelseydi, yazar elbet bir daha ülkesine çağrılmayacaktı.

Thomas Mann, aslında "Hitler'i iktidara getirmiş" bir Almanya'nın savaş bitti diye unutulamayacağını dile getirmektedir.

Ve bu gerçek, onun sürgünden sonraki sürgününün de gerekçesidir...

Sürgün – sonrası olmayan

Yine bu yüzyılın yetiştirdiği en büyük yazarlardan olan Stefan Zweig, hem Yahudiliğinden hem de düşüncelerinden ötürü önce vatanı Avusturya'dan, sonra da Avrupa'dan kaçmak zorunda kalmıştı. Brezilya'ya yerleşen Zweig, Petropolis kentindeki evinde 22 Şubat 1942 gecesi eşiyle birlikte yaşamına son verdi.

Öldüğü zaman sürgündeydi Zweig; ancak *dışarıdan* bakıldığında bu, pek karamsarlık aşılamayan, *bitişi beklenebilir* bir sürgün gibi gözüküyordu. Dünya çapındaki ünü, yazarı Brezilya'da da yalnız bırakmamıştı. Neredeyse devlet başkanları gibi karşılanmıştı. Maddi bakımdan hiçbir sıkıntısı yoktu. Savaş ise çok uzakta, Avrupa'da kalmıştı. Ama Zweig, yine de savaştan, daha doğrusu savaşın sonrasından korkuyordu. "Dünya Savaşı" gibi yaygın bir yıkımın etkilerinin, savaşın resmî bitiş tarihiyle birlikte son bulmayacağını biliyordu. Bu korkusunu çok önce, Birinci Dünya Savaşı'nın bitiminden sonra da *Yarının Tarihi* başlıklı ünlü denemesinde şöyle dile getirmişti:

"Anımsamaya çalışalım: Savaş yılları, bütün ülkelerdeki insanları duygular açısından normal zamanlara oranla daha yüksek düzeyde ve daha şiddetli yoğunlaşmalara alıştırdı. Savaşlar, serinkanlılıkla sürdürülemez. Bu nedenle, dört yıllık bir dünya savaşını, korkunç uzunlukta bir savaşı sonuna kadar götürebilmek için duyguları tutkuların şiddetinde, olağanüstü bir yoğunluk düzeyine getirmek zorunluydu. Nefret, öfke gibi içgüdülerin bütün devletlerde sürekli körüklenmesi gerekiyordu... Böylece aslında barışçı yaratılışta ve hiçbir şeye karışmayan milyonlarca insan... dört yıl süreyle doğal sayılabilecek ölçünün çok üstünde nefret ve düşmanlık üretmeye ve tüketmeye alıştırıldı. Sonra barış geldi ve o âna kadar görev diye belletilmiş nefretin, öldürmelerin, tutkuların bir buyrukla, musluk kapatılırca-

sına kesilmesi beklendi. Oysa böyle bir beklenti doğaya aykırıdır. Bir kez uyuşturucu maddelere ya da...uyarıcılara alışan bünye, bir çırpıda bunlarsız olamaz; aynı nedenle, nefret etmek ve savaşmak gereksinimi de bu kuşakta etkinliğini sürdürdü. Yalnızca yön değiştirdi, o kadar. Artık ülkenin 1914'teki düşmanlarıyla savaşılmıyor. Ama nefret ve savaş, aynı tutkuyla sürdürülüyor. Şimdi sistemler, partiler, sınıflar, ırklar ve ideolojiler arasında bir nefret söz konusu... Sözde bir barışın ortasında dünyamıza açık seçik savaşçı bir atmosfer egemen."

Yukarıdaki satırlardan açıkça görüldüğü gibi, Zweig bir dünya savaşının aslında bitemeyeceği korkusunu daha ilk savaşın ardından dile getirmişti. Yaygınlık ve vahşet bakımından ilkini çok geride bırakan İkinci Dünya Savaşı ise yazarın bu korkusunu haklı olarak pekiştirdi. 1941 Aralık'ında bir dostuna yazdığı mektupta şöyle der: "*İnsanlar, yaygınlığıyla bu savaşın... tarihin en büyük felaketi olduğunun farkına varamıyorlar...*" Coğrafi olarak savaştan ve etkilerinden çok uzakta olmasına karşın savaş yüzünden içine sürüklendiği atmosferi, 1942 Ocak'ında bir dostuna yazdığı bir mektupta yer alan şu satırlar çok açık göstermektedir:

"*Yalnızca melankolik ya da deli olmamak için çalışıyorum. Çok ilersini açıkça görebilmek, kendime yalan söylememek, yanılsamalarla ve boş laflarla kendimi ve başkalarını aldatmamak gibi, eskiden güç kaynağım olan nitelikler, şimdi yaşadığımız zamanlarda mutsuzluğumun nedenlerini oluşturmakta. Bizim kuşağımız artık yaşamını tamamladı, ne olayların akışını etkileyebilecek gücümüz, ne de, kendi kuşağımızda onca acze düştükten sonra, gelecek kuşağa öğüt verme hakkımız var... Aramızdan yaşamlarına sessizce kendi elleriyle son verenler, belki de en bilge kişilerdi; son noktası da konulmuş birer yaşamları oldu; bizler ise hâlâ kendi gölgelerimizin yakasına yapışmayı sürdürüyoruz...*"

Zweig, son yıllarında kaleme aldığı ve ölümünden sonra basılan *Dünün Dünyası* başlıklı anılarında, tıpkı Thomas Mann gibi, sürgünlerin yol açtığı kökünü yitirmişlik ve geçmişini yitirme duygusundan söz eder:

"*Bugünüm, bütün dünlerimden öylesine farklı ki... kimi zaman bir değil, birkaç yaşam sürdürmüş olduğum duygusuna kapılıyorum. Çünkü çoğu kez oluyor, öyle rasgele: 'Yaşamım' dediğimde, ister istemez kendime,* 'Hangi *yaşamım?' diye soruyorum. Dünya savaşından, yani birincisinden veya ikincisinden önceki mi, yoksa bugünkü mü?? Sonra yine kendimi: 'Evim', dediğimde, eski evlerimden hangisini kast ettiğimi söyleyemezken yakalıyorum... bugünümüzle, dünümüzle ve daha önceki zamanlarımızla aradaki bütün köprüler yıkılmış...*"

Brezilya'daki sürgününde görünüşte güvenlik içerisinde yaşayan Zweig, bu güvenliğin bedelini bütün bir geçmişiyle öder. Dünlerinin hepsini yitirmesi, sürgününün yarınlarından da bir şey beklemesini olanaksız kılmıştır. "*Çok sabırsızım, önden gidiyorum,*" der yakınlarına bıraktığı "açıklama" yazısında, "*Sizler, doğacak güneşi bekleyebilirsiniz...*"

Sürgün – insanın kaç vatana ihtiyacı vardır?

Avusturyalı yazar Jean Améry, Yahudi olduğu için 1938'de Belçika'ya sığınır. Bu arada Yahudi kimliği, dolayısıyla eski kimliği Naziler tarafından elinden alındığı, eski vatandaşlığı artık vatandaşlık sayılmadığı için, Hans Mayer olan eski adını değiştirip Jean Améry adını alır. 1943 yılında Almanların eline düşünce Auschwitz, Buchenwald ve Bergen-Belsen toplama kamplarına gönderilir. 1945'ten itibaren serbest yazar olarak Brüksel'de yaşamaya başlar.

Améry, ilk basımı 1966'da yapılan "Suç ve Cezanın

Ötesi – Bir Yenik Düşenin Aşma Çabaları" adlı deneme kitabında, sürgünden ve savaştan sonra hayatta kalmanın nasıl bir hayat olduğu sorusuyla hesaplaşır. Sürgüne gitmek zorunda kalanın elinden alınanlar, yaşamı boyunca vatanı saydığı yerin artık onu vatandaşı saymaması, bu hesaplaşmanın doruk noktalarıdır. Sonuçta ortaya çıkan amansız soru, şudur: "*Sürgünden sonra dönülecek vatan, var mıdır?*"

Sözünü ettiğimiz kitaptaki "İnsanın Kaç Vatana İhtiyacı Vardır?" başlıklı denemesinde yazar, şu düşüncelere yer vermektedir:

"*Sürgünle tanışan, bazı yaşamsal yanıtları, ama bundan da çok, bazı yaşamsal soruları öğrenmiş demektir. Yanıtlar arasında, ilk başta insana çok sıradan gelen bir bilgi de vardır: Sürgünden dönmek diye bir şey hiçbir zaman yoktur, çünkü bir yere geri dönmek, hiçbir zaman yitirilmiş zamanı da kazanmak demek değildir... Ben, artık 'biz 'demek hakkına sahip olmayan, bu nedenle de bir kimliğe sahip bulunduğumdan mutlak anlamda emin olarak değil, yalnızca alışkanlıkla 'ben' diyebilen biriydim... Ben, artık bir Ben değildim ve bir Biz'in içinde yaşamıyordum. Ne pasaportum, ne geçmişim, ne param, ne de herhangi bir öyküm vardı...*"

Nazilerin iktidara gelmelerinden sonra Almanya'da çıkarılan yasalarla Yahudiler, Alman vatandaşlığından atılmışlardı. Améry'nin yukarıda sözünü ettiği *vatansız kılma*, işte bu durumdur. Yazara göre insan bir kez böyle bir koparılışın ardından sürgüne gittikten sonra, sürgünün *resmen* son bulması, aradan geçen zaman içerisinde gerçekleşen yıkımları ortadan kaldırmayacaktır.

Sürgün – son bulmayan

Bu örneklerin ardından, akla şu soru geliyor: Hangisi daha zor, sürgün zamanları mı, yoksa sonraki sürgün mü?

Sürgün söz konusu olduğunda, belki şu gerçeği göz önünde bulundurulmalı: İnsanoğlu her gün her yerde herkesle değil, ama *kendi ikliminde* varolabilen bir canlı.

Geçici ya da sürekli, bir başka iklimi seçemez mi?

Elbette seçer. Ama bu seçim, beraberinde zorunlu bir yitirişi getirmez.

Sürgün ise, farklı.

Seçilmemiş.

Belki bunu göz önünde bulundurup, kimilerinin kendilerine zaman zaman pek yakıştırdıkları "gönüllü sürgün" söylemini kullanırken dikkatli olmak gerek!

Ölümün Estetiği ya da Jean Améry

"Auschwitz toplama kampında, düşünen insanın ölüm karşısındaki konumu neydi? (...) Kamp tutuklusu ölümle kapı komşusu olarak değil, ama aynı odada yaşardı. Ölüm, hep vardı ve her yerdeydi. Gaz odalarına gideceklerin seçimi düzenli aralıklarla yapılırdı. Tutuklular bir hiç için toplanma alanında asılırlardı (...) Cephedeki askerin yaşamı, bu asker zaman zaman ne kadar acı çekmiş olursa olsun, nasıl toplama kampındaki tutuklunun yaşamıyla karşılaştırılamazsa, askerin ölümü ile kamptaki bir tutuklunun ölümü de o ölçüde birbiriyle karşılaştırılamayacak gerçeklerdir. Asker, bir kahraman ya da bir kurban olarak ölürdü: Kamp tutuklusu ise ancak mezbahaya götürülmüş bir hayvan gibi ölebilirdi (...) Bu koşullar altında toplama kampındaki düşünen insanın ilk yaşadığı, kafasındaki estetik *ölüm tasarımının çöküşü olurdu (...) özellikle Alman kültürünün egemen olduğu ortamdan gelenler, bu estetik ölüm tasarımını belleklerinde hep taşımışlardır (...) Bu tasarımı belirleyenler, Novalis, Schopenhauer, Wagner, Thomas Mann gibi adlardır. Oysa Auschwitz toplama kampında edebiyat ya da felsefe düzeyinde, ya da müzik bestelerinde geçtiği biçimiyle ölüme yer yoktu. Auschwitz'de ölüm'den* Venedik'te Ölüm*'e uzanan hiçbir köprü yoktu (...)"*

Bu satırların yazarı Jean Améry, yüzyılımız Avrupa

edebiyatının en önemli düşünür-yazarlarından sayılıyor. 1912 yılında Viyana'da, Musevi bir ailenin çocuğu olarak doğmuş. Asıl adı Hans Mayer. Babasını Birinci Dünya Savaşı'nın cephelerinden birinde yitirmiş. Viyana'da edebiyat ve felsefe öğrenimi görmüş. 1938'de Belçika'ya sürgüne gitmek zorunda kalmış. Ancak gittiği, "vatanından" ayrılanlarınkinden, zorla ayrılanlarınkinden farklı bir sürgün; çünkü Nazi egemenliğindeki Almanya'da ve Avusturya'da yaşayan bütün Yahudilere söylenen, Jean Améry'ye de söylenmiş; doğduğu, büyüdüğü ve yaşadığı yerlerin "hiçbir zaman onun gibilerin vatanı olamayacağı" resmen bildirilmiş. Yani hiçbir vatandan yola çıkılmamış olan bir sürgün yaşamı. Sürgün için şöyle der Améry: "*Sürgünlüğün ne olduğunu bilen, yaşamdan da bazı yanıtlar almış demektir; ama karşılaştığı ve yaşamdan kaynaklanma soruların sayısı daha da kabarıktır. Yanıtlardan biri, artık geriye dönmek diye bir şeyin olamayacağı, çünkü bir yere yeniden ayak basmanın hiçbir zaman yitirilen zamanı yeniden kazanmak anlamına gelemeyeceği yolundaki o sıradan saptamadır...*"

Avusturya doğumlu, Avusturya vatandaşı Hans Mayer, köklerinden böylesine koparılınca, Belçika'da kulağa "daha bir Belçikalı" gelen Jean Améry adını alır. Gelgelelim yüzyılımızın nice edebiyat ürünlerinde rahatlıkla olası diye sergilenen bir çözüm, yani "ikinci bir vatan edinmek", gerçekte Améry'e göre hiç de bir çözüm değildir. Yazar, "İnsan Ne Kadar Vatanı Gereksinir?" adlı ünlü denemesinin hemen başında, daha Belçika'ya gizlice girerken edinmiş olduğu izlenimi dile getirir: "*Kar diz boyuydu; kapkara çam ağaçlarının vatanımızdaki kardeşlerinden farklı bir görünümü yoktu, ama bunlar artık Belçikalı çam ağaçlarıydı ve biz, onların bizi istemediklerini biliyorduk...*" Yeni ülke, belli bir çevre ve yeni dostlar edindikten sonra da bir "ikinci vatan"a dönüşemez: "*Kimi*

zaman, Anvers'deki yeni dostlarla birlikteyken, 'bizim ülkede' sözü geçtiğinde, aslında bu, dünyanın en doğal sesiydi. Ama ben kızarıyordum, çünkü bunun benim için bir yakıştırmadan ibaret olduğunu biliyordum. Ben, artık bir Ben değildim ve herhangi bir Biz içersinde yer almıyordum. Ne pasaportum, ne geçmişim, ne de bir tarihim vardı (...) Atalarımın elinden bile vatandaşlıkları alınmıştı, bu nedenle sürgüne beraberimde yalnızca onların gölgelerini götürebilmiştim..."

Jean Améry, 1943 yılında Belçika'da, yeraltı direniş örgütünde çalıştığı için Gestapo tarafından tutuklanır. Bir süre işkence gördükten sonra, aralarında Bergen-Belsen ve Auschwitz gibi "en ünlülerinin" de bulunduğu toplama kamplarına gönderilir. Savaş sonunda İngilizler tarafından kurtarıldığında, sürgün yaşantılarına işkence ve toplama kampı deneyimleri de eklenmiştir. Bu deneyimleri "değerlendirme" bağlamında Améry, kendine yönelik hiçbir aldatmacaya, yapay varsayıma rağbet etmez. Her deneyimin yaşamın kalan bölümü için olumlu yönde değerlendirilebileceğine ilişkin Pollyanna çözümü, yaşam gerçeğini yaşama en aykırı yanlarıyla tanımış olan Améry'ye yabancıdır. *"İşkence görmüş olan, işkence görmüş olarak kalır. Sonradan klinik açıdan herhangi bir iz saptanamasa bile, işkence onu çekene damgasını silinmez bir biçimde vurmuştur."* Sonrası, bütün izleri silebilen, iyileştirici bir gelecek, Améry için yoktur: *"İşkence görmüş olan, artık kendini dünyada rahat hissedemez. Uğranılan yıkımın utancı silinemez. Kısmen ilk yumrukla birlikte, ama sonuçta işkenceyle yıkılan bir güven, eskiden* dünyaya duyulan güven, *bir daha kazanılamaz. İşkence gören, silâhsız olarak ve sonrasız, korkunun pençelerine düşmüş demektir..."*

1945 sonrası Jean Améry'yi yazarlıkta doruğa götüren yıllar olur. Améry, Avrupa'nın en tanınmış deneme

yazarları arasına girer. Ödüller ve onurlandırmalar birbirini izler. Eserlerinin tümü, yanılsamalara, aldatıcı avuntulara hiç yer vermeksizin, doğrudan insanın ve yaşamın gerçekliğine yöneliktir. Öte yandan Améry, hiçbir moda akımın ve "geleneksel yorumun" yanında yer almaz. Bu tutumunun en canlı belgesini de, aynı zamanda son eseri olan "Taşra Doktoru Charles Bovary" adlı kitabıyla sergiler. Bu kitap, bir anlamda Gustave Flaubert'in *Madame Bovary*'sinin aykırı yorumudur. Geleneksel yorum, Emma Bovary'nin trajik yazgısı karşısında kocası taşra doktoru Charles Bovary'yi silik, son derece sıradan, yazgısı hiçbir özellik taşımayan bir kişilik olarak sergiler. İşte bu noktada Jean Améry, Emma'yı değil, Charles Bovary'yi tutar; üstelik Charles Bovary'yi ikili ihanete uğramış biri olarak, hem Emma'nın hem de romanın yazarı Flaubert'in ihanetlerine uğramış bir roman kişisi niteliğiyle vurgular. Flaubert'in "*Madame Bovary, c'est moi!*" (Madame Bovary, benim!) özdeşleştirmesinin karşısına, "*Monsieur Bovary, c'est moi!*" (Mösyö Bovary, benim!) özdeşleştirmesiyle çıkar.

Ünlü Alman edebiyat incelemecisi ve Jean Améry'nin adaşı Hans Mayer, Améry'nin ölümünün ardından, 29 Ekim 1978 günü Berlin Sanatlar Akademisi'nde yaptığı konuşmada, yazarın eserlerine ilişkin olarak şunları söylemiştir: "Jean Améry'nin yazmış olduğu türden kitapların gerçek okurunun korkmak için hep nedeni vardır. Çünkü Améry'nin kişiliğinde, karşımızda bilen, bilerek yazmış biri bulunmaktadır. O, özgürlükten yoksun olma ve işkence, acizlik ve terör, özgürlük ve dürüstlük, sevecenlik ve dayanışma gibi sözcüklerin neleri tanımlamaya *yetmediğini* çok iyi biliyordu."

Jean Améry, 1978 yılında, 66. yaş gününe birkaç gün kala, Belçika'da değil, ama bir zamanlarki vatanı Avusturya'da, Salzburg kentinde bir otel odasında yaşa-

mını kendi eliyle noktalar. Bu, herhangi bir bunalım anında, anlık bir eylemle değil, son derece soğukkanlı, önceden düşünülerek gerçekleştirilmiş bir "özgür ölüm" dür. Son noktayı koymazdan çok önceden başlayarak Améry, insanın yaşamına kendi eliyle son vermesini anlatmak için, Almancada "kendine karşı işlenen cinayet" anlamına gelen *Selbstmord* sözcüğünü değil, fakat tam çevirisi "özgür ölüm" olan *Freitod* sözcüğünü yeğlemiştir. Yine ölümünden epey önce, "*Hand an sich legen*" (Kendine El Uzatmak) başlıklı incelemesinde, intihar olayını inceden inceye irdelemiş, bu bağlamda bir bakıma kendi ölümünün de kuramını oluşturmuştur. Bu incelemenin başında, önce hayvanlarla yapılan bir karşılaştırmaya rastlarız: "*Hayvan, özgür ölüm diye bir şey bilmez, çünkü özgürlüğün ne olduğunu bilmez...*" Bunu, ölme özgürlüğüne ilişkin düşünceler izler: "*Evet, yaşam sahip olduğumuz tek şeydir, ama sahip olunabileceklerin en yücesi değildir; özgür ölüm, insani özgürlüğümüzün en uç noktadaki vurgusudur (...) Bize verilmiş olan kısa yaşam süresi, tek şansımızdır; ama bu yapısıyla, kendini yadsıma, ortadan kaldırma özgürlüğünü de içerir; özgür ölümü seçen, böylece yaşamını, saçma olarak 'doğal ölüm' diye nitelendirilen olay gerçekleşmezden önce noktalayan kişi, varoluşumuzun bizim için olanaklı kıldığı en köktenci (ve:* en canlı!*) eylemi gerçekleştirmiş olur; özgür ölüm, tasarımlayabileceğimiz en görkemli ve en anlamsız ütopyadır...*"

Hans Mayer, biraz yukarıda alıntıladığımız anma konuşmasının hemen başında, Améry'nin intiharına ilişkin olarak şu soruyu sorar: "*Artık söylenebilecek ne kaldı? Bir insanın yaşlanmakta olduğu ve bu nedenle yaşamın yalanlarına daha fazla direnmek istemediği mi?*"

Eserleri ve bunlardan yansıyan bütün düşünceleri toplu olarak gözden geçirildiğinde, Jean Améry'nin "özgür ölüm"ünün kökenlerinin, İkinci Dünya Savaşı'na,

ülkesini bırakmak zorunda kaldığı, daha sonra işkence gördüğü ve toplama kamplarına gönderildiği yıllara kadar uzandığı saptanır. Yazar, kendinde "*üstesinden gelinmesi, izlerinin silinmesi olanaksız*" şeyler yaşamıştır. Stefan Zweig, ardından şair Paul Celan ve yazar Peter Szondi, yine aynı savaş yüzünden ondan çok önce yaşamlarına son vermişlerdir. Hans Mayer, bu konuda şöyle der: "Jean da Celan gibi Auschwitz'de, Peter Szondi gibi Bergen-Belsen'de kalmıştı. Bunların hepsi de o cehennemlerin ardından hayatta kalmalarını bir anlamda haksız buldular ve hep bu haksızlığın düzeltilmesi gerektiği düşüncesiyle yaşadılar..."

Yaşama iradelerini yaşadıkları sürece birbirinden olgun eserler vermek için kullananların, sonradan aynı iradeyi "özgür ölüm"e yöneltmeleri kimilerine yadırgatıcı gelebilir; dahası, böyle bir adım, çoğu kez yapıldığı üzere, bir zayıflık diye bile nitelendirilebilir. Yaşamı boyunca bir anlamda ölümün estetiğini yaratan Jean Améry'nin bir sorusu, kanımca zayıflık savına bir yanıttır: "*Kim daha güçlüdür? Özgür ölümü seçen mi, yoksa ne pahasına olursa olsun yaşamak için kendini hep başkalarının iradesine bırakmayı yeğleyen mi?*"

Gelenek ve Uygulama

1

Rönesans'ın büyük ressamı Raffaello Sanzio'nun (1483-1520) *Stanza della Segnatura* dörtlüsündeki *Nedenleri Bilmek* (*Causarum Cognitio*) adlı ünlü freskinde, Antikçağ Yunan dünyasının önemli filozoflarını görürüz. Bu duvar resmindeki gruplaştırmalar içersinde bu filozoflar, birbirleriyle tartışırken betimlenmişlerdir (Vatikan'da, Stanza della Segnatura adlı odada bulunan bu fresk, on yedinci yüzyılda bir Fransızca rehberde yanlışlıkla kullanılan adla, daha çok Atina Okulu diye bilinir).

Dekor, bize Antikçağ'ın Atina'sından çok, Rönesans dönemini, yani ressamın yaşadığı çağın atmosferini yansıtır; betimlenen filozoflar da elbet artık Raffaello'nun filozoflarıdır. Ama izleyici, kafasında yine de felsefenin doğum sancılarını canlandırabilir. Üstelik felsefeyle biraz yakınlığı olan bir izleyiciyse eğer, Antikçağ'ın Atina'sında, kendini felsefe tartışmalarına tanık oluyormuş gibi de görebilir.

Yani ressam, kendi *şimdiki zamanı* içerisinden izleyicilerini Antikçağ'a göndermeyi başarmıştır.

Nasıl bir *geleneği* izleyerek yapmıştır bunu? Burada gelenek, rol oynamış mıdır? Oynamışsa eğer, tek bir gelenekten mi, yoksa *gelenek* çatısı altında birden çok altgeleneklerden mi söz etmek daha doğru olacaktır?

Ve tamamlayıcı bir soru daha: Ressam, gelenek hesaplaşması için ne kapsamda bir bilgi dağarcığını gereksinmiştir?

2

Ressamın *kendi* şimdiki zamanından ve *Rönesans atmosferinden* söz ettik. Rönesans'ın, sonraki tüm yaygınlığına karşın, "İtalyan vatandaşlığını" baştan sona hep korumuş oluşu gibi, Raffaello da hep "sırılsıklam" bir *İtalyan* ve Rönesans sanatçısı olarak kalmıştır. Ama burada işe karışan "ulusallık" öğesini hem ressam hem de genelde sanat açısından büyüteç altına almak gerekiyor. Çünkü bu geçiştirildiği takdirde, geleneğin ulusallık tarafından kaskatı sınırlandığı gibi hem sakıncalı hem de zaten yanlış bir sonuca varılabilir.

Yüzyılımızın ve ünlü Paris Okulu'nun heykeltıraşlarından Ossip Zadkine, 1944 tarihli bir notunda "sanatta ulusallık" üzerine şöyle diyor: *"Sanatın ulusal çizgilerde gelişmek zorunda olduğuna inanmıyorum, ama şundan da eminim ki, uluslararası sanat diye bir şey ne şimdiye kadar oldu, ne de bundan sonra olacak. Fransız, Alman, İtalyan ve Flaman sanatı oldu ve şimdi de var. Fakat ben, her ülkeyi bütün yabancı sanatçıları dışlayan, havasız bir hücreye dönüştüren ve faşizmin ustalarına çok uygun düşen tanımlamaları kabul etmiyorum. On altıncı yüzyılda Fransa'da Leonardo'nun ve daha onca İtalyan sanatçının varlığı, o dönemin derinliğine Fransız kişiliğine bürünmesini engellememişti... Sanatçı, yaşamayı seçtiği her ülkede yalnızca resim ya da heykel yaparak toplumsal bir işlev yerine getirir. Bilinçli olsun ya da olmasın, eserlerinden içinde yaşadığı toplumun bütün seslerini yansıtır..."*

Raffaello, Rönesans dönemi İtalyan resim sanatı geleneğinin içinden geliyordu; aynı zamanda "Rönesans

geleneği" diye adlandırılan geleneğin kurucuları arasındaydı. Ama bu geleneğin bir ürünü olan *Nedenleri Bilmek* freskini çözümleyebilmek, ancak söz konusu geleneğin içeriğini doğru saptayabilmek koşuluyla olasıdır.

3

İyi değerlendirilebildiğinde sanatçının en büyük yardımcılarından olan gelenek, salt *teknik* birikimle mi sınırlıdır?

Soruyu şöyle de sorabiliriz: Sanatçı açısından *gelenekle hesaplaşmak* söz konusu olduğunda, bu hesaplaşma yalnızca geçmişten sanatçıya kadar uzanan *gelenekler zinciri*'ni mi kapsamına alır, yoksa başkaca *bilme yükümlülükleri* de gelenek kavramının çatısı altına girer mi?

Bu sorunun yanıtı "evet" ise, o zaman sanatçı için tekniğin sınırlarını aşan bir *bilme geleneği*'nden söz etmek gerekecektir.

Raffaello örneğinde ressamın *Nedenleri Bilmek* freski için hangi birikimle yola çıktığını gözden geçirmek, bu konuda fikir verebilir.

Nedenleri Bilmek, Rönesans'ın beraberinde getirdiği bir eğilimin, sistemli düşünme eyleminin kaynaklarına dönme eğiliminin resim yoluyla betimlenmesidir. Rönesans'ın "Yeni İnsan"ı, *akılcılığı* yeniden doğuşunun temel koşullarından saymıştı. Bu bağlamda, akılcı tutumun sistemli düşünmeyi gerektirdiğinin bilincine varmakta da gecikmemişti. Rönesans döneminde, özellikle Rönesans hümanizminin etkisiyle antik çağ Yunan felsefesine, yani sistemli düşüncenin kaynaklarına dönüş, bu bilincin yansımasıdır.

Sanat tarihçisi Gombrich, "Rönesans Üzerine" (*On the Renaissance)* başlıklı dev eserinin "Sembolik İmgeler" adlı ikinci cildinde, Raffaello'nun *Stanza della Segnatura*

fresk dizisinin çözümlemesini yaparken, esere temel olan düşünsel birikimle hümanizmin oluşturduğu düşünme geleneği arasında bağlantı kurar ve belli bir söyleve atıfta bulunur. Bu, hümanist Giovanni Toscanella Guarini tarafından 1425 yılında, Bologna Üniversitesi'nde, Retorik derslerinin girişi niteliğinde olmak üzere verilen söylevdir. Gombrich, felsefenin önemine değinen bu söylev ile, Raffaello'nun içinden geldiği geleneğin oluşturduğu bağlamı vurgular. Gombrich'in bu söylevden yaptığı alıntının bir bölümünde şöyle denmektedir: "*(...) felsefe, ölümsüz Tanrıların insanlara armağanıdır... Çünkü doğayı ve her şeyin nedenini bilmekten daha güzel ne olabilir? Doğru ile yanlışı ayırabilmekten daha çok hayran olunmaya değer bir şey var mıdır? (...) Cicero'ya göre felsefe, bilgeliğin incelenmesinden başka bir şey değildir; antikçağ filozoflarınca tanımlandığı şekliyle bilgelik ise ilahi olanın, insanın ve nedenlerin bilimidir...*"

4

Raffaello, hiç kuşkusuz resim sanatının kendisine kadar uzanan teknik geleneğini çok iyi bilmekteydi. Ama onun birikiminin tek içeriği bu değildir. Bu büyük sanatçı, başlıca besin kaynağı olarak hümanizmin her şeyi ve bu arada bütün bir düşünce mirasını da kapsayan "bilmek zorundayım" ilkesini seçmişti.

Rönesans, aynı zamanda evrensel ya da *tümel dehalar dönemi* diye de anılır. İster Michelangelo, ister Leonardo ya da Dante olsun, Rönesans'ın büyük adları kendi alanlarında verdikleri şaheserlerin yanı sıra, bu şaheserlere temel edindikleri, bir temel olarak *ihtiyaç duydukları* uçsuz bucaksız *genel bilgi birikimleriyle* de hayranlık toplamışlardır.

Sonraki çağlarda *hümanist kültür* ya da *hümanist eği-*

tim diye adlandırılan bu görkemli donanım, acaba yalnızca Rönesans gibi eşsiz bir yükseliş dönemine mi özgü sayılmak gerekir, yoksa sanatçı açısından, hangi çağda yaşıyor olursa olsun, bir "olması gereken" diye mi kabul edilmelidir?

Bu düşüncenin Rönesans'ın sayfaları arasında kalmaya yargılı olmadığını savunan çağdaş söylemler de var. Örneğin bu yüzyılda Amerikan toplumunun yaşamını eleştirel bir tutumla eserlerinde yansıtan, kompozisyonlarına biçimsel bir denge kazandırmak amacıyla "dinamik simetri" kuramını uygulayan ressam George Bellows (1882-1925), bir soruşturmaya verdiği yanıtlarda *yüzyılımızın* "olması gereken" sanatçısını şöyle tanımlamış: "*İdeal sanatçı* her şeyi bilen, *her şeyi duyabilen, her şeyi deneyebilen, ve deneyimlerini bir mucize ruhuna dönüştürebilen (...) kişidir. Bu nedenle o, içindeki herhangi bir tutkuya en uygun düşebilecek bileşkeleri en iyi seçebilen ve düzenleyebilendir. İdeal sanatçı, bir süpermendir. O, bilincinde olarak ya da olmayarak, kendi sınırlarına varabilmek amacıyla düşünülebilecek her türlü gücü, ruhu ve coşkuyu kullanır...*"

On yedinci yüzyıl sonu Fransız ressamlarından Antoine Coypel (1661-1722) ise, 1720 yılında Kraliyet Resim ve Heykel Akademisi için kaleme aldığı bir söylevde, sanatçıya bilme yükümlülüğünü bir "gelenek" olarak benimsetmeyi öngören şu düşüncelere yer veriyor: "*Gerçek anlamda büyük bir sanatçı, (...) tarihi görmezlikten gelebilir mi? Onun coğrafyaya, geometriye, perspektife ihtiyacı yok mudur? (...) o, doğayı anlayabilmek için bir fizikçi olabilmelidir. Ressam, nedenlerini ve etkilerini iyi bilmediği şeyleri doğru betimlediğinden emin olabilir mi? (...) tutkuyu öğrenmeden, ruhsal devinimlerin görsel imgelerini nasıl resmedebilir? Ressam, orantıları ve anatomiyi inceleyerek insanın dış görünüşünü öğrenmek zorundadır; felsefenin yardımıyla da insanın ruhuna inebilmek durumundadır.*

Ayrıca, fizyonominin kurallarına ilişkin belli bir bilgisi olmadan, karakterlerini nasıl resmedebilir? (...) Bir ressamın gereksindiği bütün bilgilerin listesini çıkarmaya kalksaydık, işimizi hiçbir zaman bitiremezdik..."

5

Buraya kadar geçmişte ve günümüzde doğrudan sanatçıların eşliğinde yaptığımız bu kısa gezinti, tartışmasız bir gerçeği sergiliyor: *Batı sanatının geleneği, sınırsız bir "bilgi ve bilme geleneği"*dir.

Öte yandan yirminci yüzyıl sanatının bunalımları üzerinde duran kimi önemli sanat kuramcılarını incelediğimizde, çağımızda özellikle "işbölümü" ilkesinin ve uzmanlaşma tutkusunun geniş boyutların yitirilmesine yol açması nedeniyle, biraz yukarda sözünü ettiğimiz *hümanist* kültürün ve eğitimin, bir başka deyişle sanatçı bağlamında bilme yükümlülüğüne sınır tanımama ilkesinin zayıflamasının ve sarsılmasının bu bunalımların başlıca nedenleri arasında gösterildiğini saptıyoruz.

Ülkemizde özellikle sanat eğitimi veren kurumlarda geleceğin sanatçılarına gelenek kavramının *bu yönünün* ağırlıklı olarak tanıtılması, kimi zaman "salt kendisi için var olma" noktasına gelen bir uygulamanın rotasını düzeltme bağlamında yararlı olabilir.

Bir Kimlik Bunalımının Anatomisi...

Dönüm noktalarını "Tanzimat-Atatürk Dönemi-Atatürk Sonrası" diye belirleyebileceğimiz tarihsel çizgi, aynı zamanda yakın geçmişimize egemen olan bir kimlik bunalımının da anatomisini sergiler. Bu, Avrupa Birliği'nin son kararı ile ilgili tartışmalarla birlikte daha da güncellik kazanmış olan bir bunalımdır ve katıksız bir "kültürel kimlik" sorunudur.

Tanzimat, her alanda akılcılığa ve bilimsel düşünceye daha fazla uzak kalmanın beraberinde kaçınılmaz olarak getireceği yıkımları engellemek ya da biraz olsun geciktirebilmek amacıyla göze alınmış bir girişimdi. O zamanlar gerek akılcılığın, gerekse bilimsel düşüncenin yalnızca Batı'da var olması, bu girişimin de bir Batılılaşma hareketiyle özdeşleşmesini zorunlu kılmıştı. Bir başka deyişle, bugün Tanzimat hareketinin bir kimlik yitimine de yol açıp açmadığını sorgulamak abestir, çünkü bütün ilerlemeler karşısında kör ve sağır bir kimliğin ne ölçüde kimlik diye nitelendirilmeye değer olabileceği tartışmalıdır! Tanzimat, yönetici kadrosu ve kurumları bütünüyle çağdışı kalmış bir imparatorluğu kurtaramadı. Bu imparatorluktan sonraki Atatürk dönemi ise, cumhuriyetle birlikte işe farklı bir yerden başladı. Şöyle ki, Atatürk dönemi, bütünü açısından çağdaşlaşma ve

özgün bir ulusal kimlik kazanma çabalarının tam anlamıyla *birlikte* yürütüldüğü bir dönemdir. *Bunun nedeni, Atatürk*'ün imparatorluk-cumhuriyet ekseninde müthiş bir dönüşümü yaşayan bir toplumun, bu dönüşümün beraberinde kaçınılmaz bir biçimde getireceği sarsıntıları ancak çok sağlam bir kimlikle aşabileceğini zamanında ve çok doğru saptamış olmasıdır. Böyle bir kimliğin ancak akılcı temellere dayandığı, çağdaş bilimsel düşünme biçimini benimsediği takdirde kalıcı olabileceğine ilişkin ikinci bir saptama da birincisini pekiştirmişti.

Atatürk döneminin anlayışı doğrultusunda hedef, henüz kendi kimliği üzerinde düşünebilecek birikimlerden yoksun insanların bir çırpıda *başkalaşmaları* ve birer Batılı olup çıkmaları değil, ama Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırları içerisinde, kendi dünlerinin ve bugünlerinin bilincine varmış olarak yaşayan Türk insanlarının çağdaş uygarlık düzeyini yakalama yolunda çalışmalarıydı. Atatürk'ün bir yandan Avrupalı bilimadamlarını ve sanatçıları ülkesine davet ederken, öte yandan Türk Dil Kurumu'nu ve Türk Tarih Kurumu'nu kurmuş olması, düşünmesini bilenler için Cumhuriyet'in kuruluş döneminde "kendi kimliğinin bilincine varma" hedefinin ne ölçüde önemsendiğinin açık göstergesidir. Özetlemek gerekirse, *yeni Türk insanı*, bir yandan kendi tarihinin ve dilinin bilincine varma yoluyla *kendi özgün kültürel kimliğini* pekiştirecek, öte yandan da birikimlerini bilimin ve sanatın çağdaş boyutlarına göre yönlendirecektir. Anılan dönemde Türk insanına *başkalaşma* değil, ama *başkalarının düzeyini kendi kimliğiyle yakalama* hedef olarak gösterilmiştir...

Ellili yıllarda başlayan "Küçük Amerika" olma hayali ise, bu anlatılanlardan çok farklıdır. Bu hayal, Türk insanını kendi kimliğinden ve gerçeklerinden gittikçe daha çok uzaklaştırmış, sonuçta "ne olursa olsun başkalaşma" diye

özetlenebilecek, öteki adı yozlaşmadan başka bir şey olmayan çabaların kucağına bırakmıştır. Bu süreç boyunca "Avrupalı gibi olma", zamanla "Avrupalı olma" gibi, gerçekleşmesi ne olanaklı, ne de istenmeye değer bir hedefe dönüşmüştür. Bu dönüşüm sonucu "buralı olmak", neredeyse ayıp sayılmaya başlamış, önce buralı olmayı başaramayanın hiçbir yerde olamayacağına ve hiçbir kültürün bir başka kültüre dönüşemeyeceğine ilişkin bilimsel-tarihsel gerçekler görmezlikten gelinmiştir.

Bu manzaranın doğal sonuçlarından biri olarak Türk aydınlarının büyük kesimi de "Batılı aydın tipi"ni kendisine en yakışacak tip seçmiş, zamanla kendi üzerinde kendi kültürel kimliğiyle düşünmek yerine, *başkalarının gözüyle* düşünmeyi yeğler ve matah sayar olmuştur.

İşte bütün bu nedenlerden ötürü, cumhuriyetin kuruluş yıllarının resmî politikası ile, bugünün Türkiye'ye çalacak kapı arayan, bütün beklentilerini, düşlerini ve düş kırıklıklarını böyle bir arayışla temellendirir hale gelen resmî politikası arasında hiçbir ilinti yoktur. Yine o günlerin gecelerini gündüzlerine katarak ülkelerine bir şeyler vermek için nice değerli çabalar harcamış idealist aydınları ile, bugünün aslında yalnızca kendileri için çalışan, bu uğurda ülkelerini yabancı ortamlarda çekiştirmekten bile kaçınmayıp, böyle bir davranışı "evrensellik" sayan bir kısım aydınları(!) arasında da hiçbir akrabalık yoktur...

Sanatçı Olmak ya da Olmamak...

Konservatuvarda, özellikle son sınıf öğrencilerime her yıl vermeye çalıştığım bir öğüt vardır. Şöyle derim sanat yaşamlarının başlangıcındaki o genç insanlara: "*Günün birinde bu yola artık devam etmek istemeyebilirsiniz. Çeşitli nedenlerle devam edecek gücünüzün kalmadığına inanabilirsiniz. Maddi anlamda daha iyi bir yaşama layık olduğunuzu düşünebilirsiniz. 'Ben, rahat etmek istiyorum,' diyebilirsiniz. Böyle düşünme ve davranma özgürlüğünüze kimse karışamaz; kimse de yolunuzu değiştirdiniz diye sizi kınama hakkına sahip değildir... Ama o zaman, tek bir şeyi yapmaya asla hakkınız olmadığını kesinlikle bilin: Hem artık sanatın yolundan ayrılmak hem de bir zamanlarki sanatçılığınızı, o sanatla artık ilintisiz bir yeni alanda –örneğin para kazanmak için– kendinize çıkış noktası almak! Yani hem sanatın yolundan ayrılmak hem de hâlâ sanatçıymış gibi davranmak... Bunu yapmak hakkına kesinlikle sahip değilsiniz, çünkü böyle yaptığınız anda hem sanata hem de o sanatta yetişmekte olanlara ihanetlerin en büyüğünü etmiş olursunuz!*"

Kimse, bir kez seçtiği yolda sona kadar gitmeye yargılı değildir. Bir kez sanatçı olmuş biri de, bu yolun çilelerini sonuna kadar çekmek zorunda değildir. Yolundan dönmek ve alan değiştirmek, öğrencilerime de söyledi-

ğim gibi, bütünüyle onun özgürlük alanına giren, başka hiç kimseye de bu yüzden onu kınama hakkı vermeyecek bir karardır.

Ama bir tek koşulla!

Artık kendini hâlâ "sanatçı" diye tanıtmaması, bir zamanlarki sanatçılığı üzerine oynamaması koşuluyla!

Hemen olası bir soru: Peki ama, sanatçı sürekli sıkıntı çekmek zorunda mıdır?

Değildir elbet. Keşke hiç çekmese. Ama bilinen çileler ve sıkıntılar, sanat tarihinin başından bu yana sanatçılığın hep beraberinde getirdiği gerçeklerdir. Başka deyişle hemen bütün gerçek sanatçılar, yollarını hep bir şeyleri –hem de ne yaman şeyleri!– göze alarak ve hep bir şeyler, çok şeyler pahasına sürdürebilmişlerdir.

Peki yok mudur bunun seçeneği?

Vardır elbet.

O yoldan dönmek.

Sanatçılığı, sanatını bir yana bırakmak.

Ama ondan sonra, yeni bir alanda "sanatçı" geçinmeye de kalkmamak!

Şöyle beş, on yılda bir kendi sanatının vitrinlerinde de görünüp, kalan bütün zamanını bol para getiren alanlara ayırırken, bu kadarını bir zamanlarki sanatının manevi nimetleri üzerinde hak iddia etmek için yeterli görmemek!

Sanat adına, "Sanatımı devam ettirebilmek için başka işlerden para kazanmak zorundayım!" yalanını söylememek. Ve en kötüsü, zamanla bu yalana kendisini de inandırmamak!

Peki, nedir bütün bunlar!

Bunlar, adına sanatın ve sanatçının ahlakı dediğimiz şeyin varlığını ya da yokluğunu belirleyen şeylerdir.

Genel ahlak gibi, bu ahlak da ya vardır, ya yoktur. "Birazı" söz konusu bile değildir!

Evet, sizler, özgürce sanatı bırakıp reklamların ya da başkaca uğraş alanlarının vitrinlerini seçenler, böylece elde ettiğiniz bütün parasal nimetlerden güle güle yararlanın. Yüzme havuzlu yazlıklarınızda, lüks kışlıklarınızda güle güle oturun.

Ama sanat yollarına binbir çileyle devam edenlerin yüzlerine baka baka hâlâ sanatçılığınızdan, hele hele bu yaptıklarınızın da sanat sayıldığından sakın söz etmeyin!

"Gerçek, nedir?" diye sormuşlar bilgeye.

"Hiçbir yalanı kaldırmayan şey," karşılığını vermiş.

Tıpkı sanat gibi...

Güverteden Martıları Besleyen Adamın Öyküsü

İlkyaz başlarıydı.

Sabah saatlerinde Kadıköy'den karşıya geçmek üzere vapura binmiş, hava çok güzel olduğu için de vapurun ikinci katındaki açık bölüme oturmuştum.

Vapurun çevresini bir martı sağanağıdır basmıştı. Beyazlı grili, irili ufaklı martılar, çeşitli tonlardaki çığlıklarıyla doğa eliyle yazılmış binbir senaryoyu sergilercesine bir yaklaşıp bir uzaklaşıyorlardı.

Vapur kalkmak üzereyken elinde koca bir tepsi simitle gelen bir çay ocağı görevlisi: "Kuşlara simit! Kuşlara simit!" diye bağırmaya başladı.

Demek ki vapur yolculuklarından, denizdeki martıları beslemenin artık Kadıköy-Köprü seferlerinin doğal bir parçasına dönüştüğünü bilemeyecek kadar uzak kalmıştım. Simitler, bir anda kapışıldı. Dikkat ettim, alanların çoğu "orta halli"nin altında kaldıkları söylenebilecek kişilerdi.

Ve geminin hareket etmesiyle birlikte, martıların simit şöleni de başladı. Kuşlar, ani yükselişlerle ve dalışlarla, birbirleriyle irili ufaklı kavgalar da ederek, onlar için simit satın almış insanların lokma lokma kopartıp fırlattıkları simit parçalarını kapışıyorlardı. Bu arada, orta yaşlı bir adamla yanındaki 6-7 yaşlarındaki kızı dikkatimi

çekti. Son derece temiz pak giyinmiş olan adamın gerek üstündekilerden, gerekse simit alırken parasını sayış biçiminden, "asgari geçim" sınırında olduğunu kestirebilmek güç değildi.

Adam biri kızı, biri de martılar için olmak üzere iki simit almıştı. Martılar için aldığı simitten kopardığı parçaları kızının minik eline sıkıştırıyor, sonra da dirseğinden tutarak onun kuşları beslemesine kendi gücüyle yardımcı oluyordu. Arada martılar için aldığı simitten bir lokmayı da –her defasında gören var mı diye çevresine bakındıktan sonra!– bir suçlunun ürkekliğiyle kendi ağzına atıyordu.

Kızının kendi simidinin ancak yarısına yakın bir kısmını yiyebildiğini görünce, "Ver saklayalım, sonra yersin", demedi. "Doyduysan ver, onu da kuşlara atalım," dedi. "Bak, onlar daha doymadılar!"

Ancak bir Sait Faik'in ya da Halikarnas Balıkçısı'nın kalemine öykü gergefinde yakışabilecek bu gerçek sahneleri neden mi anlattım?

Biraz şu ağızlarda çok gevelenen "halk" ve "aydın" kavramlarına belki biraz değişik bir yoldan yaklaşmak istiyorum da, onun için!

Bilindiği gibi, özellikle Sabahattin Eyuboğlu, halkı tanımanın aydın kişi için ne denli zorunlu ve kaçınılamaz bir görev olduğu üzerinde çok durmuş, halkı gerçek anlamda tanımayı neredeyse aydın olmanın temel koşulu saymıştır. Aynı tutumu örneğin Azra Erhat'ın ve Vedat Günyol'un yazdıklarında da çok açık biçimde saptayabiliriz.

Peki ama, hangi "halk"tır bu?

Bu soruya yanıt vermediğimiz takdirde, onu tanıyabilmemiz de söz konusu olamayacağından, gerçekten önemli bir nokta.

Tanımak için, birilerinin halk olduklarını mı varsa-

yacağız, yoksa birilerinin yanından hep gözümüz kapalı geçip gitmek, sonra da masa başlarında halkın ne olabileceğini düşünmek yerine, onların arasındayken gözlerimizi ve kulaklarımızı açık tutmayı mı yeğleyeceğiz?

Varsayımlarla "halk"a ulaşabilmek olanaksızdır. Birilerini varsayım yoluyla halktan saymak, henüz bilinç altında bile olsa, bir sınıf ayrımını daha baştan öngörmekten başka bir şey değildir. Varsayım yoluyla türetilmiş bir halk kavramına dayanarak birilerine bir şeyler vermeye çalışan aydın ile, başka zaman hiç aralarına karışmadığı kalabalıklara yılın belli günlerinde gülücükler ve selamlar dağıtan bir iktidar sahibi arasında hiçbir ayrım yoktur. Halkın kim, ne ve hangi yapıda olduğu sorularına varsayımlar yoluyla yanıt bulmak, bizleri ancak halkın içinden gelme anaları haftanın günlerine göre sınıflandırmaya, öldürülenler arasında, ölümleri umursama ya da umursamama bağlamında olmak üzere, ayrım gütmeye ve benzeri davranışlara götürebilir.

Gemi güvertesinden küçük kızıyla birlikte denizdeki martıları beslemek için iki kuruşunun birini veren bir adamın şiirinde yansıyan paylaşımcılık, acaba paylaşımcılığı dilinden hiç düşürmeyen kaç masa başı aydınında vardır?

O ilkyaz sabahında küçük kızıyla birlikte martılara simit atan adam, büyük bir olasılıkla ne Lacan'ın ne de Benjamin'in adını duymuştu. Ama yanına yaklaşıp ülkedeki istense olmayabilecek bunca ölüm konusunda ne düşündüğünü sorsaydım eğer, eminim ki şuna benzer bir karşılık alacaktım: "Bak, ben küçük kızıma canlıları yaşatmayı öğretiyorum..."

İnsana Dönmek, Ama Nasıl?

Son yıllarda eğitim sistemimiz üzerine sık konuşur olduk. Hemen her yeni eğitim bakanıyla birlikte denenen yeni yöntemler, kredili mi, yoksa kredisiz mi olsun öğrencilere kaç kez yeni sınav hakkı tanınsın, üniversitelere kaç kişi alınsın vb. tartışmaları, hep bu konuşulanların kapsamı içerisinde.

Konuşmadığımız, üzerinde bir an bile durmaya değer bulmadığımız tek bir nokta var: En azından iki kuşaktır *insanın* ve *insan yaşamının* önemsenmediği bir ortamda eğitim sistemimize, insana ve insan sevgisine, insan yaşamını her şeyin temel ölçütü sayan bir anlayışa yeniden dönmenin yollarını nasıl sokabileceğimiz.

Bu açıdan Batı'ya ayak uydurmayı çok iyi başardık; dahası, Batılılaşmayı en iyi bu alanda gerçekleştirmiş olduğumuz da söylenebilir. Günümüzün sayıları Batı'da da iyiden iyiye azalmış olan insancı düşünürleri, eski "hümanist" eğitimin yerini alan ve uzmanlaşmaya verilen ağırlık nedeniyle genel kültür değerlerinden yana yoksullaşmış bir eğitimin sonuçları üzerinde haklı uyarılarla durmaktalar. Bu sonuçları görebilmek için ayrıntılı araştırmalar yapmaya da gerek yok. Bugünün Amerika'sının, İstanbul için örnek almaya çalıştığımız büyük kentlerinde insanlar kendilerini ancak hemcinslerine

karşı en son elektronik sistemlerle korudukları kale-evlerinde yaşadıkları zaman güvenlikte hissedebiliyorlar. Dünün "Amerikan Rüyası", yerini nice zamanlardır büyük kentlerde belli bir saatten sonra hava almak için dışarı çıkma özgürlüğünün ancak öldürülme tehlikesi göze alındığında kullanılabildiği bir karabasana bıraktı. Böyle bir atmosfer içerisinde Amerikan insanı, görece ruh sağlığını ruh doktorlarına avuç dolusu para ödeyerek ayakta tutabiliyor. Kendini hemcinslerine karşı gittikçe daha çok yalıtmanın, insan sıcaklığından gittikçe uzaklaşmanın bedelini ise genellikle intiharlarla ya da uyuşturucu alışkanlığıyla ödüyor. Böyle bir ortamda, insanların manevi açlıklarını yanılsamalarla doyurabilmek için kurulan, sayıları hızla artan "tarikatlar", sonuçta insanları öteki hemcinslerinden ayıran yeni kaleler olmaktan öte bir anlam taşımıyor.

Henüz Amerika'nın çizgisine varmış olmamasına karşın, Avrupalı insanın durumu da hiç parlak değil. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'nın ardından, Amerika özentisi bir "Yeni Dünya" arayışına giren ve bu arayışın etkisiyle genç kuşaklarını uzmanlaşmanın, rekabet ve başarı duygusunun bütün değerlere galebe çaldığı eğitim sistemlerine teslim eden Avrupa da bugün "yalnız insanların dünyası" olma yolunda hızla ilerlemekte. Ne var ki bu, insanın yaratma süreçlerinde zaman zaman gönüllü olarak seçtiği değil, fakat içinde yaşamaya *yargılı kılındığı* bir zorunlu yalnızlık. Bu durum göz önünde tutulduğunda, Avrupa'nın ekonomik açıdan en gelişmiş ülkelerinin aynı zamanda en yüksek intihar ortalamalarını sergileyen ülkeler olmalarının şaşırtıcı yanı yok. İkinci Dünya Savaşı'nın en karanlık günlerinde, Cesare Pavese'nin nefis deyişiyle "*tanımadığı bir insanın kendisine dostça bir gülümsemesinde ya da bir göz kırpışında yaşamak için yeni bir neden bulabilmiş*" olan Avrupa insanı, birkaç ku-

şaktır hemcinslerine yalnızca "pratik amaçlarla" bakmanın bedelini, bugün bu dünyada insanca düşler kurma yetisini artık yitirmiş olmakla ödüyor.

Özetlemek gerekirse, bugünün Batılısı, bilim ve teknik alanındaki onca büyük başarının ardından dünyasını, bilimkurgu filmleri ya da romanları aracılığıyla, uzayda bulunacak yeni gezegenlerde yeniden "insanca" bir yaşam sürmeyi düşleyecek kadar "insanların dünyası" olmaktan çıkarmış bir insan türünü temsil ediyor.

Bu durumda, hiç de uzak olmayan bir gelecekte bu dünyadaki varlığını artık insan kimliğiyle değil, fakat "insana benzer yaratıklar" niteliğiyle sürdürmek istemeyen bir insanlığın önündeki tek yol, yeniden insana dönmenin çarelerini aramaktır. Bu da sanılabileceği kadar zor bir iş değildir; yeter ki bu bağlamda da işin *kuramıyla* yetinmeye kalkışmayalım. Çünkü sevmek ve insana insanca davranmak, kuram değil *eylem* işidir. Öğrenim giderlerini karşılamakta zorlanan, ama öğrenimini tamamlamakta kararlı tek bir gence uzanacak *somut* bir el, sırasında kitlelerin nasıl eğitilebileceğine ait soyut düşüncelerle dolu nice tezlerden daha değerlidir. Kendini herhangi bir nedenle aşılmaz bir yalnızlık duvarının önünde bulmuş bir insana içtenlikle sarılmak, insan sevgisi üzerine kaleme alınan söylevlerden daha etkili olacaktır.

Yapmamız gereken, gençlerimize yönelik eğitim sistemlerini tartışırken, bundan böyle *sevgi eğitimini* de hiç gözardı etmemek ve bu eğitimin ancak günlük yaşamdaki sürekli uygulamalarla etkin kılınabileceğini hep vurgulamaktır. Geleneksel anlamdaki "sevgi" sözcüğünün bugün neredeyse "demode" sayıldığı, bir gerçek. Ama bu gerçek karşısında yanıtlamamız gereken bir soru da var: Hemcinslerine yaklaşabilmek için mutlaka sevginin dışında nedenler arayan bir insanın, annesi ölmüş bir kö-

pek yavrusunu da kendi yavrularıyla birlikte emzirmek için özel bir neden aramayan bir kedi karşısında insanın üstünlüğünü savunabilmesi, hâlâ olası mıdır?

Einstein'a Göre Bireysel Sorumluluk...

Yabancı dergilerden biri, Kasım 1997 sayısında "Küçük Bilgelikler" başlığı altında, ünlü fizikçi Albert Einstein'ın bir deyişine de yer vermiş. Şöyle diyor Einstein: "*Her gün yüz kez göz önünde bulundurduğum bir gerçek var: Yaptıklarım ve çabalarım, temellerini ölmüş ya da yaşamakta olan başka insanların çalışmalarında buluyor ve ben, aldıklarım kadarını eksiksiz verebilmem için çok çaba harcamak zorundayım.*"

Ömür boyu harcanacak çabaların ağırlık noktasını "alınan kadarını eksiksiz yine verebilmek" amacı üzerinde toplamak; bütün yapılmakta olanları, daha önce yaşamış veya şimdi yaşamakta olanların çabalarının devamı olarak görebilmek ve kendini bundan ötürü *borçlu* saymak – böylesi, "adam sende"ciliğin her türlüsünü, her şeyi başkalarından beklemeyi daha en baştan dışlayan bir tutumla eşanlamlıdır. İnsanın kendi varoluşuna bir gerekçe kazandırabilmesi bağlamında da böyle bir tutumdan daha güçlü bir varoluş nedeni bulabilmek pek olası değildir.

Kendini belli bir süreçte, kendisinden önce başlamış ve kendisinden sonra da devam edecek bir akışta bir *an* olarak göremeyen insanın *kişilik* kazanabildiğinden, bu akış içersinde kendini *bağımsız* bir adacık olarak algılaya-

bildiğinden söz etmeye de olanak yoktur. Kültür, "insanın kendini içinde bulduğu ve değişime uğrattığı gerçeklik" ise eğer, bu değişime katkıda bulunma konumu başkalarına bırakılamayacak, ancak tek tek her bireyin kendi yetki ve devinim alanında gördüğü takdirde "insan"la bağıntılı anlam kazanabilecek bir konumdur.

Bu konum, insanoğluna insan olmanın onurunu kazandıran temel kaynaklardan da biridir.

Einstein'ın alıntıladığım ve görünüşte yalnızca kendi seçimini dile getiren deyişi, aslında insanoğlunun daha kendi varoluşunun bilincine eriştiği anda karşılaştığı, çetin bir *seçme yükümlülüğünü*, "hep sürüden olmak" ile "sürüden bağımsız bir kişiliğin de taşıyıcısı olabilmek" şıklarından birini seçme yükümlülüğünü vurgulamaktadır. Bu, gerçekten de zor bir seçimdir, çünkü toplum içersinde yaşayan ve bu nedenle doğduğu andan başlayarak kendini *önceden* oluşmuş/saptanmış yaşama biçimleri içerisinde bulan insan, bu konumundan ötürü en önemli dönüm noktalarında sorumluluğunu başkalarına ya da adına "kitle" denen anonim bir varlığa atmak peşindedir. Bir başka bilgenin çok güzel deyişiyle, yanlış yola sapanların çoğu, suçu kendilerinde değil, fakat saptıkları yollarda ararlar. Bu tür eğilimler karşısında insanoğlunun *kendi yaşamını* anlamlandırabilmesi, sürü içersinde o yaşama *bağımsız* bir yer kazandırabilmesi, ancak düşüncelerini ve eylemlerini yönlendirme biçimine bağımlıdır.

Albert Camus, kendi varoluşçu felsefesi doğrultusunda yaşamı çoğunlukla rastlantılara bağlı, dahası "saçma" bir süreç diye tanımladıktan sonra hemen şunu da ekler: "Ancak insan yaşamayı *seçmişse* eğer, o zaman o yaşam içerisinde *kendi ahlakını* da oluşturmak zorundadır..." Dikkat edilirse, Camus'nün burada sözünü ettiği "bireysel ahlak" ile Einstein'ın insana yüklediklerı bütünüyle örtüşmektedir. Böylece, yaşamayı seçen insanın

"ahlaklı" yaşaması, onun başka insanların emeklerini temel alarak ürettiklerini yine insanlara vermesi ve bu bağlamda kendisiyle her an hesaplaşmayı bir ahlak görevi sayması anlamına gelmektedir.

Günümüzde, yani yeni bir bin yılın eşiğinde "küreselleşme" adı altında aslında gittikçe sürüleşmeye ve tekdüzeliğe kayan insanlık, şimdi belki de böyle bir hesaplaşmayı her zamankinden daha ödünsüz yapma yükümüyle karşılaştığı bir zaman parçasını yaşamaktadır. Hemen her şeyin, giderek artan bir yoğunluk düzeyinde olmak üzere, düğmelere basılarak ve bilgisayar ekranları karşısında çözüme bağlandığı bir dönemde, insandan insana uzanan köprülerin çoğu kez ayırdına bile varılamaksızın atıldığı bir toplum yaşamında insanın "başkalarına" karşı sorumluluk duymasının, hele "aldığı kadarını geri verebilme yükümünü" bu sorumluluğun bir gereği saymasının zorlaştığı kesindir.

Ama öte yandan en büyük bunalımların, insanı insanlığından eden en korkunç yıkımların yukarda sözü edilen sorumluluk bilincinin zayıfladığı zamanlarda ortaya çıktığı da kültür tarihinin bize kanıtladığı gerçeklerden biridir. Bu gerçek karşısında tarihe farklı bir gözle bakmak, tarihi, Stefan Zweig'ın deyişiyle, insanlığın soylu başarılarının geçmişi diye de okuyup kendini o başarıların mirasçısı olarak görmek ve o başarılardan temellenen birikimlerini yine insanlığa iletme uğrunda sürekli çaba harcamayı doğrudan insan olmanın gereği saymak, bugünün insanını yeni bir bin yıla umutla bakma konusunda haklı kılabilecek nedenlerden biri olabilir...

Bir Nehir-Roman Gibi Yaşamak...

İnsanoğlunun önünde iki yol vardır kendi yaşamını kurgulamak için: Her şeyi sıradan bir kısa öykünün ya da bir gazete haberinin sınırlanmışlığıyla yaşamak, veya yaşamı bir nehir-romanın engin akışının boyutları içerisinde görebilmek...

Somut uygulama hedefleri içersine sıkıştırılmamış öğrenme ve bilgi tiryakiliği, ikinci yolu, yani bir nehir-roman gibi yaşamayı seçmekle eşanlamlıdır. Elbet belli bir süreyle sınırlı, ama o süre içersinde her anından sonsuzluğa bir köprü uzatılması insanın elinde olan yaşam, yoğunluğunu günlük olayların anaforunda yitirdiği ölçüde tekdüzeleşir ve neredeyse salt doldurulması gereken bir "vade" olup çıkar. Kadercilik, başka deyişle "böyle gelmiş, böyle gider" düşüncesi, sıradanlığa yargılı kılınmış yaşamların temel belirleyicisidir. Böyle bir yaşam anlayışı çerçevesinde, bugüne kadar *böyle* olan ne varsa, bütün yarınlarda da *öyle* olmak zorundadır ve her "adam", "küçük adam" lığı daha bilincine kavuştuğu andan başlayarak başkası düşünülemez bir kimlik niteliğiyle benimsemiştir.

"Yaşıyorum" derken tek yapılan, yaşamı doğal süresi içerisinde sonsuzluğa uzanan köprülerle zenginleştirmek, geçmişin insan değerlerini gelecektekiler için daha gür kaynaklara dönüştürmek yerine, ancak bir gazete ha-

berinden ötekine sıçramaya yetecek kadar kısa adımlar atmak ise eğer, o zaman bunu "ömür tüketmek" diye adlandırmak, en doğru nitelendirme olur.

İnsanoğlunun ölümlülüğüne başkaldıran Gılgamış'ın soylu isyanı, gerçekte tartışılması olanaksız doğal son olan ölüme değil, fakat ölümlü bir yaşamda ölümü önemsiz kılacak çabaları harcamaktan yana yetersiz kalan insana yönelikti. Çünkü ölüme karşı koymanın en etkili yolu, yaşayan insanın zamanı geldiğinde ölümün karşısına elden düşme değil, fakat bütünüyle *kendi kurgusunun* ürünü bir yaşamı çıkartabilmesidir; ancak dünyada sonradan başkalarının izlenmeye değer bulacakları, izledikçe de kendi yaşamlarının daha bir anlam kazandığına tanık olacakları izler bırakamadan, böyle bir hedef uğruna hiç çaba harcamadan çekip gidenlerdir ki, gerçek anlamda ölüme yenik düşmüş sayılırlar.

Ölümle noktalanması doğal bir yaşamda ölüme yenik düşmeksizin ölmek, işte bu nedenle yaşamını hep bir nehir-roman gibi kurgulayabilmiş olmakla eşanlamlıdır. Bir nehir-roman, olaylardan yana her zaman zengindir; ama *romanın zamanı* hiçbir olayla tükenmez. En güçlü gibi gözüken günlük olaylar bile, sonsuza uzanıp giden bir arka planın yansımaları karşısında sonunda sıradanlaşır; öyle ki, aslında her şey, romanın son sayfasından sonra da devam eder gibidir...

Ve gerçekten de devam eder. Roman, ölümle noktalanan bir yaşamın doğallığıyla, bir yerde son noktasına varmıştır; ama kişiler, her okurla birlikte yeni bir yaşamın özneleri olup, birbirinden çok farklı yazgıları şu ya da bu biçimde etkilemeyi, her okurda düşünülmeye ve izlenmeye değer yeni izler bırakmayı sürdürürler.

Bütün sorun, insanın *kendi* yaşamına nasıl baktığıdır.

Yaşamlarını gazete haberlerinin kısa ömürlülüğüne sığdırılmış tek tek günlerin birbirine eklenmesi olarak

görmeye alışanlar, gazeteler günün birinde herhangi bir nedenle çıkmadığında bir çöle düşmüş gibi olurlar. Aklını yitirmek ya da türlü bunalımların pençesinde, her yarının umarsızlığıyla intihara sürüklenmek, böyleleri için düşünülebilecek en doğal sondur.

Nehir-romanların akışıyla yaşama yürekliliğini gösterebilmiş olanlara gelince, onlar, hem bugünlerinin, hem de fizik varlıklarıyla içinde yer alamayacakları bütün yarınların sahipleridir. Onlar için ömür, günlerin ölçü biriminden bağımlı bir tüketimin nesnesi değil, varlığını bedenin tükenişinden sonra da hep duyumsatacak bir üretimin kaynağıdır.

Genç kuşaklarını nehir-romanların sonsuzluğu yerine günlerin boğucu, kimi zaman da kirleten sıradanlığı ve maddenin kalıcılıktan yoksunluğuyla örülü atmosferlerde yetiştiren, onlara bugüne kadar böyle olagelmiş hiçbir şeyin bundan sonra da öyle olması gerekmediği inancını aşılayamayan toplumlar, hiçbir yarına umut bağlayamazlar.

Galilei ya da Bilmenin Ahlakı...

Bertolt Brecht'in *Galilei'nin Yaşamı* adlı ünlü oyunu, bilimadamının insanlığa karşı sorumluluğu çerçevesinde belki insanlığın tarihi kadar eski bir olguyu çıkış noktası alır. Bu olgu, *inanç* ile *bilme eylemi* arasında hep varolagelen gerilim alanıdır. Başlangıçtan günümüze, kanlı ya da kansız nice çekişmeler hep bu gerilim alanında olmuştur.

Galilei'nin Yaşamı'nda bu bağlamda var olan bütün mesajları böyle bir yazıda özetleyebilmek elbet söz konusu değil. Ama günümüzü çok yakından ilgilendiren bazı mesajlar en azından birer başlık biçiminde vurgulanabilir.

Brecht'in bu oyundaki temel hedeflerinden biri, ancak *iç dünyada* kaldığı sürece gerçek etkinlik alanına kavuşabilecek ve her insanın kendi kendisiyle *insanlığı adına* hesaplaşmasını sağlayabilecek olan inancın, dış dünyadaki amaçlara, hele hele iktidar amaçlarına tutsak kılındığı takdirde nasıl amacından sapacağını göstermektir. Yazara göre, inancı bir dünya iktidarının odak noktası kılmak, bu iktidarın yasal dayanağı diye Tanrı'yı göstermek, böylece de Tanrı'ya kutsal kitapların hiçbirinde öngörülmemiş bir korkutucu görünüm, bir cezalandırıcı kimliği vermek, belki de en katıksız inançsızlık ve tanrıtanımazlıktır.

Oyunda Brecht'in bu görüşlerini en çarpıcı biçimde dile getirdiği yer, dostu Sagredo'ya dünyanın –kilisenin savunduğu dogmanın tersine– evrenin odak noktası değil, fakat yalnızca boşlukta dolaşan öteki yıldızlar gibi bir yıldız olduğunu kanıtladığı sahnedir. Bu kanıtlama nedeniyle, Galilei gibi bir bilim adamı olan Sagredo bile dehşete düşer ve o zamana kadar "bilindiği" sanılan gökyüzünün böylesine farklı yorumlanışı karşısında, "*Eğer ortada yıldızdan başka bir şey yoksa, o zaman Tanrı nerede?*" diye sorar; Galilei'nin, "*Ne demek istiyorsun?*" şeklindeki karşı sorusu üzerine de sorusunu daha bir vurgular: "*Tanrı! Tanrı nerede? ... Senin dünya sisteminde Tanrı nerede?*" Galilei'nin kesin yanıtı, şudur: "*İçimizde ya da hiçbir yerde.*"

Brecht'in Galilei'nin ağzından verdiği bu kısa yanıt, inanç sorununa kesin çözüm getiren bir yanıttır: Tanrı ve inanç, her şeyden önce insanoğlunun iç dünyasında bir yere oturtulmadığı, oturtulamadığı takdirde, dış dünyada ancak dinlerde öngörülenden *farklı* amaçlar için kullanılan, daha doğrusu öyle kullanılmaya yargılı düşüncelere ve önyargılara dönüşür. Gelişmiş dinlerde özü gereği *soyut* olan Tanrı düşüncesini *somut iktidar odaklarının* tutsağı kılmak, dini kötüye kullanmaktan başka bir sonuç doğuramaz.

Bu noktada inanç, akıl ürünü *bilgiyle* çok yakın bir ilişki kurmaktadır. Çünkü, *Galilei'nin Yaşamı*'nın hemen her sayfasında vurgulandığı gibi, nesnel düşüncenin yönlendirdiği araştırmanın ürünü olan bilgiyi inancın soyut-metafizik dogmalarıyla engellemeye kalkışmak, dinin işlevleri arasında değildir. Yüzyıllar önce söylenenleri, yeryüzü iktidarlarını pekiştirmek amacıyla inancın konusu yapıp değişmezliğin düzmece zırhıyla koruma çabasına girmek, böylece bilimsel araştırmaların akışına ve bilginin kazanılma sürecine set çekmek, insanlara insan-

ca ahlakı ve iyiliği kazandırmayı amaçlayan dinlerin görevleri arasında yer alamaz.

Galilei'nin Yaşamı'nda bu, Küçük Keşiş ile Galilei arasında geçen bir diyalogda çok açık dile getirilir. Küçük Keşiş, çiftçilik yapan yoksul ailesinden söz ederek, onların o yoksul yaşamlarında tek dayanaklarının Kutsal Kitap olduğunu, Galilei'nin keşiflerinin Kutsal Kitap'ta evrenin yapısı üzerine yazılı olanları tartışılır kılması durumunda o yoksul insanların dünyasının da altüst olacağını söyler. Galilei ise ünlü yanıtında, Jüpiter'in uydularını keşfetmenin belki o insanların yoksulluğunu ortadan kaldırmayacağını, ama onları bundan böyle *yoksulluklarının nedenleri üzerinde düşünmeye itebileceğini* belirtir; teleskop aracılığıyla yeni gök cisimlerinin bulunması, dolayısıyla o güne kadar "böyle bilinen" evrenin "böyle olmadığının" anlaşılması, insanlara yeryüzü yaşamlarında da hep "böyle olagelenin" bundan sonra da "böyle olması gerekmediği", bunu anlamak için, tıpkı göğe olduğu gibi, yeryüzüne de bundan böyle farklı gözlerle bakmanın çok şeyi değiştirebileceği düşüncesini aşılayabilir.

Bu bağlamda *bilme zorunluluğu, Galilei'nin Yaşamı*'nda karşımıza insan olmanın bir koşulu niteliğiyle çıkar. "Bilmek zorundayım..." der Galilei; kızının sevdiği adamdan ayrı düşmesi gibi bir bedel ödeyecek olsa bile, yine, "Bilmek zorundayım..." diye diretir. Burada Brecht'in Galilei'nin ağzından dile getirdiği düşünce, *bilinenlere* değil, ama *yanılsamalara* dayanan bir dünyada, bilme zorunluluğunu dışlayan bireysel mutlulukların da ancak düzmece mutluluklar olmaktan öteye geçemeyeceği düşüncesidir...

Ve bu, "Bilmek zorundayım..." söylemi, aslında *bilmenin ahlakından* başka bir şey değildir; insanoğlu, bu zorunluluğu bir ahlak ilkesi olarak benimsemediği süre-

ce, bilgiye ulaşması ve aklın gereklerini yerine getirmesi de düşünülemez.

Bu gerçeklerin ışığında, yaşadığımız ortamda kavganın kimler arasında olduğuna doğru çözümleyelim: Bu, inancı her şeye, gerçekte ise yalnızca kendi iktidarlarına temel alıp yozlaştırmak isteyenler ile, "bilmek zorunda olanlar" arasında; çağa kapalı inançlarla bir imparatorluğu yıkıma sürükleyenler ile, çağını bilmek zorunluluğunu duyduğu ve *bilebildiği* için o yıkımdan Türkiye Cumhuriyeti'ni çıkarabilmiş olan Mustafa Kemal'in düşünceleri arasında sürüp giden bir kavgadır...

Aydın Yetiştiremeyen İmparatorluk...

Tarihimizi yadsımamayı öğrenmek başkadır, o tarihe yönelik *gerçekçi* yorumlar yapabilmek başkadır.

Tarihimizi yadsımamak ile, o tarihi ne olursa olsun yüceltme ya da siyasi çıkarlar doğrultusunda sürekli çarpıtma çabası kesinlikle özdeşleştirilemez.

Günümüzde belli bir kesimin hep dile getirdiği "Osmanlı'ya dönme" ya da "Osmanlı'yı şahlandırma" hedefi, gerçekte bilgisizliğin ya da bilinçli bir "bilmezlikten gelmenin" ürünü bir tutumdur. Müslümanlık ile Osmanlı İmparatorluğu'nun tarihsel çizgisini özdeşleştirmek, Osmanlı'ya dönüşü neredeyse "dini bütün bir Müslüman olmanın" koşulu gibi göstermek, sözünü ettiğimiz tutumun temel taşlarını oluşturmaktadır.

Aslına bakılırsa, bugün Türkiye Cumhuriyeti'ni bir din devletine dönüştürme peşinde olanların hep Osmanlı'ya atıfta bulunmaları, *kendi* açılarından son derece *akılcı* ve *tutarlı* bir davranıştır! Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, altı yüz yıllık tarihi boyunca bir *aydınlar sınıfı* yetiştirmemiş, yetiştirmek bir yana, "aydın"ın var olmaması için gerektiğinde en kanlı yollara başvurmaktan hiç çekinmemiş ender yönetimlerden biridir. Avrupa tarihinde –bir zamanlar Calvin'in Cenevre'de kurduğu bağnaz din devleti bir yana bırakılacak olursa–, aydına Os-

manlı İmparatorluğu kadar düşman bir monarşiyi daha gösterebilmek, olanaksızdır.

Bu, Osmanlı İmparatorluğunun resmî eğitimde hiç gündeme getirilmeyen, "gizli" tarihidir...

Viyana kapılarına kadar gitmesiyle, Alman ovalarında kılıç oynatmış akıncılarıyla övünülen Osmanlı, devşirme toplamakta gösterdiği maharetin yüzde birini matbaayı ülkesine getirmek için kullanmayı aklının köşesinden bile geçirmemiştir!

Rönesans'ın akılcı düşüncesi, Aydınlanma hareketi, 19. yüzyıl Avrupa'sının köklü düşünsel sorgulamaları – bütün bunlar, Osmanlı İmparatorluğu'nun kapılarından geri çevrilmiştir!

Yavuz Sultan Selim'den başlayarak halifeliği de üstlenen Osmanlı padişahları, atadıkları şeyhülislamların elinden istedikleri fetvaları almakla ve böylece bütün yapıp ettiklerini kendince dinî gerekçelere dayandırmakla, aslında Müslümanlığa yüzyıllar boyunca gölge düşürmüşlerdir!

En yüksek dinî makam olan şeyhülislamlığa getirilenlerin fetvalarından Osmanlı'nın tarihi boyunca kan damladığı, yüzlerce padişah kardeşinin, sadrazamın, padişah ve valide sultan gözünden düşme herkesin kanına girmeyi "dinî kılıfa" sokma görevini bu şeyhülislamların üstlendikleri göz önünde tutulduğunda, Osmanlı döneminde Müslümanlığın devlet eliyle ne denli yüceltildiği(!) de kendiliğinden ortaya çıkmaktadır!

Matbaayı "şeytan icadıdır" diye imparatorluğa sokmayıp, o imparatorluğun halkını üç yüzyıl boyunca kitapsız bırakan, şeyhülislam fetvasıdır!

Yeniliğin, ilerlemenin her türlüsüne karşı çıkmanın bütün zeminlerini hazırlamış olanlar da sözde din adına verilmiş olan yine bu fetvalardır!

Bu anlaşılması için yorumu bile gereksinmeyen,

apaçık gerçekler karşısında günümüzde kimi çevrelerin hâlâ Müslümanlık ile Osmanlı İmparatorluğu'nu özdeşleştirme peşinde koşmaları, aslında Müslümanlığa yöneltilmiş bir hakaretten başka bir şey değildir.

Ama yukarıda da belirttiğim gibi, bunu yapanlar, kendi çizgileri bağlamında son derece tutarlıdırlar. Çünkü, onların sözcülüğünü yaptığı kuşku götürmeyen bir milletvekilinin de belirttiği gibi, demokrasi, dini böylesine kötüye kullanma cesaretini gösterenler için gerçekten bir *şeytandır*! Zira ancak sürekli bilgiyle beslenen bir düşünce özgürlüğü temelinde var olabilen gerçek demokrasilerde, her şeyi inanca dayandırabilmek amacıyla inançları kötüye kullanabilmek ve kitleleri bunun dindarlık olduğuna inandırabilmek, kesinlikle olanaksızdır.

Mustafa Kemal'in Osmanlı'yı *bu anlamda* reddedip Anadolu'da yönetim biçimi artık cumhuriyet olan yeni bir Türk devleti kurmuş olmasının nedenleri üzerinde *bugün*, her zamankinden fazla ve çok daha büyük bir ciddiyetle durmak gerekmektedir. Dünkü ve bugünkü düşmanlarının savlarının tersine, Atatürk bu ülkeyi dininden yoksun kılmamış, fakat dini yeniden, üzerine hiçbir gölge düşmeksizin nerede olması gerekiyorsa oraya, yani insanların kendi vicdanlarına yerleştirerek herkesi tanrısıyla *aracısız* karşı karşıya bırakarak altı yüz yıl boyunca din adına en iğrenç yalanları söylemiş olanların haleflerinin ellerinden silahlarını almıştır!

Cumhuriyetin ilk günlerinden bugüne kadar hâlâ paylaşılamamış olan koz, işte bu kozdur!

Emanet Dostlar...

Yazın başlamasıyla birlikte, epey uzun bir zamandır yapmak istediğim bir işe giriştim; kitaplığımı düzeltmeye başladım.

Çok ufak çapta ve birkaç kitabı bir yerden alıp bir başka yere koymanın sınırını aşmayan düzenlemelerin dışında, Haziran 1993'ten bu yana kitaplığıma "kapsamlı" bir biçimde el atmamışım.

Tarihi bunca kesin anımsamamın nedenine gelince, şu: 27 Haziran 1993 tarihinde düzenlediğim ve 30 Haziran günü Beyoğlu 22. Noteri'ne kapalı olarak tevdi ettiğim bir elyazısı vasiyetname ile, kitaplığımı olduğu gibi Eskişehir Anadolu Üniversitesi Kitaplığı'na vasiyet etmiştim. Bu vasiyetnamenin bir kopyasını da, o zamanki Rektör Prof.Dr. Yılmaz Büyükerşen'e vermiştim.

İşte o işlemler sırasında kitaplığımı da iyice bir elden geçirmiştim. Aradan geçen dört yıl içersinde, evde odamın dört duvarındaki raflardan taşıp önce koridora, oradan da –kendilerince sinsice!– oturma odasının üç duvarına "sıçrayan" kitaplarımı bir daha düzeltmedim. Bugünlerde bu işe giriştiğimde ise, mutluluk kaynağı olduğunu söyleyebileceğim bir şaşkınlıkla, kitaplığıma eskisinden çok farklı duygularla baktığımın ayırdına vardım.

Bu, iki nedenden kaynaklanan bir farklılık. Birincisi,

düzenlememem sırasında anladım ki o çok sevdiğim kuruma –elbet kişisel değerlendirmeme göre– gelecekte hiç de önemsiz sayılmayacak bir kitaplık bırakıyorum. Edebiyattan felsefeye, estetiğe, ruhbilime, sanatın kuramına ve çeşitli dallarına kadar uzanan bir yelpazede, üç dilde eserlerden oluşma bir kitaplık. Başka deyişle, bana kendisine hizmet etmenin onurunu vermiş bir üniversiteye, yüzümü kara çıkarmayacak bir küçük armağan...

Kitaplığıma şimdi daha farklı duygularla bakmamın ikinci nedenine gelince, bu nedenin artık onun geleceğini güvence altına almış olmanın rahatlığından kaynaklandığını söyleyebilirim. Yıllar önce anlatılan bir olay, beni çok sarsmıştı. Sanırım Moda'da, kitaplığına her şeyden çok değer veren bir bilge kişinin mirasçı bırakmadan ölümünün ardından, gelen geçen kitaplıktan bir şeyler alıp götürmüş; yani koca kitaplık bir anlamda talan edilerek dağılıp gitmiş. O günden sonra içime gittikçe büyüyen bir tedirginlik yerleşmişti. Ondan sonra odamda çalışırken, dinlenme anlarımda gözlerimi kitaplarımda gezdirdiğimde, hep, "Benim yaşamım da elbet herkesinki gibi sınırlı; o gün gelip çattığında, sizler ne olacaksınız?" diye düşündüğümü anımsıyorum.

Kitaplarımın geleceğini düşünmemek, gözüme sanki müthiş bir bencillik gibi gözüküyordu. Kimi zamanlar, yaşamımdan herkes çekip gittiğinde, onlar hep benimle kalmışlardı. Ya da ben herkesi gönderdiğimde ve bütün seçilmiş yalnızlıklarımda, yalnızca onları alıkoymuştum. Genelde her şeyimi başkalarıyla paylaşırken, onları paylaşmayı bir an bile aklımdan geçirmemiştim. Ya da o kitapların *içindekileri* başkalarıyla paylaşmayı hep sürdürebileyim diye onları yanımdan hiç ayırmamıştım; bilemiyorum.

İşte bütün bunlardan ötürü, yukarıda sözünü ettiğim vasiyetnameyi imzaladığım gün, çok farklı bir huzuru da yaşamaya başladım. Kitaplarımı, yaşamım boyun-

ca benim bir parçam olarak kalan o sevgili varlıkları gelecekte kimsesizlikten kurtarmıştım.

O gün geldiğinde, kitaplarım yepyeni bir ortama gidecek. Belki ilk başta bunu biraz yadırgayacaklar. Oğlan, Fingirdek, Büyük Pofuduk ve Küçük Pofuduk'un –odamda barınan, gevezelikleri hiç bitmeyen dört muhabbet kuşunun– seslerini arayacaklar; çok büyük ve çok düzenli bir üniversite kitaplığına taşınacakları için, belki türlü kâğıtlarla disketlerin, bin bir kalemle biblonun, müzik kasedinin ve plakların, renk renk kutuların ve örtülerin karmaşasını bir süre olsun özleyecekler; gecenin geç saatlerine, kimi zaman da sabahın ilk ışıklarına kadar yanan bir masa lambasını yeniden görmek isteyecekler. O yeni ve büyük kitaplıkta birbirlerinden büyük bir olasılıkla ayrılacaklar; her biri kendi alanının raflarına yerleştirilecek. Bu yüzden, bir süre birbirlerinden ayrı düşmenin acısını da yaşayacaklar.

Ama sonra, yeni ve benden sonraki artık sürekli yaşamları başlayacak. Biriyle yaşamışlığın mutluluğu zamanların perdesinin ardında eski bir düşe dönüşürken, bu kez birinden başka kuşaklara kalan bir miras olmanın tadına varmaya başlayacaklar. Ve hazzın böylesinin, bir zamanlar onları bir araya getirmiş olan kişi ve o kişinin onlarla paylaştığı mekânlar bütünüyle unutulup gittikten sonra da süreceğinin bilincine varacaklar. Bir kişiden yüzlerce, binlerce kişiye miras kalmışlığı, zamanla gerçek varlık nedenlerine dönüştürmeyi öğrenecekler.

Evet sevgili kitaplarım, artık bende yalnızca gelecek kuşaklara ait bir emanet olarak duran dostlarım, benim yeryüzü zamanım akşama meylettiği ölçüde, sizlerin bu kez sonsuz ve eskisinden çok daha üretken bir yaşamın kıyılarına doğru giderek artan bir hızla yelken açmanız, doğumla ölüm arasında sıkışıp kalmış bir zamandan öteye de köprüler uzatılabileceğinin en güçlü kanıtı değil mi?

Borovski'nin Tanıklığı...

"Tadeusz Borovski, gaz ocağının musluğunu 1 Temmuz 1951'de açtı. Henüz otuzuna gelmemişti. Borovski'nin intiharı, ancak Mayakovski'nin ondan yirmi bir yıl önceki intiharıyla karşılaştırılabilecek kadar büyük bir şok yarattı. Borovski, Polonya edebiyatının onun yaşıtlarından oluşan ve savaşın korkunç bir biçimde erittiği bir kuşaktan gelen en büyük umuduydu..."

Yüzyılımızın büyük tiyatro adamlarından Polonyalı Jan Kott, "Bedenin Belleği" başlıklı denemeler kitabında, Tadeusz Borovski için kaleme aldığı "Borovski'nin Tanıklığı" başlıklı denemesine yukarıdaki satırlarla başlıyor. Bunun hemen ardından, Borovski'nin şiirlerinin, öykülerinin, romanlarının ve söyleşilerinin beş cilt olarak yayınlandığını belirttikten sonra ise şöyle devam ediyor: *"Borovski, geride yaşamının öyküsünü de bıraktı. Kimi yazarların yaşamları yalnızca edebiyat tarihine ait olmayıp, aynı zamanda doğrudan edebiyattır, yani yoğunlaşmış insan yazgılarıdır. Bunlar, çoğunlukla Rimbaud gibi edebiyattan vazgeçmiş, Hölderlin gibi deliliğin pençelerine düşmüş, ya da Kleist ve Sylvia Plath gibi intiharla noktalanmış biyografilerdir. Bu yaşamlar aynı zamanda varoluşun tüm deneyimini içerir; edebiyatın bittiği ve suskunluğun alanının başladığı sınırları gösterir. Borovski'nin biyografi-*

si ise farklıdır. O, tarihsel diye nitelendirebileceğim bir insan yazgısını sergiler... Yıllar, yerler, bazen de on yıllar ve ülkeler vardır, tarihin acımasızlığına ve yıkıcı gücüne özellikle hedef olur. Bu yerlerde ve yıllarda tarih, öğretmenimin deyişiyle 'zincirlerinden boşanmıştır'. Oralarda bireysel yazgı, sanki tarih tarafından doğrudan biçimlenir. Yazgı, yalnızca tarihin ham maddesi olup çıkar..."

Yine Polonya asıllı Fransız yazar Romain Gary, Polonya'nın Alman işgali altındaki yıllarını anlattığı ilk romanına "Avrupa Eğitimi" adını vermiştir. Jan Kott'a göre, lise bitirme sınavlarını 1940 ilkbaharında, yani Polonya sokaklarında Almanlar tarafından insan avının başlatıldığı aylarda veren Borovski de bu türden bir "Avrupa eğitimi"nden geçmiş yazarlar arasındadır. Borovski'nin kendisi, "Targova Caddesi'ndeki Lise Bitirme Sınavları"nda şöyle anlatır: "*Ağaçlı yolun sonuna uzun bir araba korteji yerleşmişti ve bir kaplanın antilop sürülerini beklemesi gibi tramvayları bekliyordu. Biz, yol almakta olan tramvaydan armutlar gibi döküldük... Toprak ilkbahar kokuyordu... Ve nehrin ötesindeki kentte, sanki karanlık ormanlarda bir insan avı düzenlenmişti...*"

Jan Kott'un deyişiyle, insan avının ortalık yerinde verilen lise bitirme sınavları, "Avrupa usulü" bir olgunluk sınavı olacaktır.

Borovski'nin yaşamı, bu sınavlardan yana zengindir. Alman işgali altındaki Varşova'da 1942 yılında şiirlerini "Ülke Her Nerede İse" başlığıyla yayımlayan Borovski, "Avrupa usulü" eğitiminin "yüksek lisans" bölümünü 1943-1945 yılları arasında, Auschwitz ve Dachau adlı ünlü ölüm kamplarında tamamlar!

Borovski'ye göre Auschwitz, bir kuraldışılık değildir. Bir kural-olan'dır. Dünya tarihi de birbirini izleyen Auschwitz'lerden oluşmadır. Auschwitz'de tifüsten yatarken, aynı kampın kadınlar bölümünde olan nişanlısına şunları

yazar: "*Platon'u ne kadar sevdiğimi anımsıyorsun herhalde. Bugün onun yalan söylemiş olduğunu biliyorum. Çünkü dünyada olup bitenler ideali yansıtmaz, bu olup bitenlerin içinde yalnızca insanın o ağır ve kanlı çabaları vardır. Piramitleri inşa edenler, tapınaklar için mermer, imparatorluğun caddeleri için taş kıranlar bizlerdik... Bizlerdik pis olanlar ve gerçekten ölenler... Antikçağ ne biliyor ki bizim hakkımızda? Etrüsklerin kılıçtan geçirilişine, Kartaca'nın yerle bir edilişine, ihanete, hileye ve yağmaya hayranlık duymaktayız. Roma Hukuku! Bugün de var hukuk!*"

Auschwitz, hep Avrupa geleneğinin bakış açısından ve uygarlığın normları doğrultusunda yargılanagelmişti. Borovski ise, Jan Kott'a göre, kendisinden önce kimsenin cesaret edemediği bir şeyi yaptı ve Avrupa uygarlığının geleneği ile normlarını Auschwitz'in bakış açısından yargıladı.

Borovski, ölüm kamplarının korkunç deneyimlerinden kaynaklanan izlenimlerini ve yargılarını, Zeyyat Selimoğlu'nun nefis çevrisiyle dilimize de kazandırılmış olan *Taşlaşan Dünya* başlıklı öyküler dizisinde topladı. Kampların onca ölüm yüklü atmosferinde, karamsarlığın yanı sıra –"*Hiç kimsenin haberi olmayacak bizlerden. Şairler, avukatlar, düşünürler, rahipler bizden söz açmayacaklar...*"– her şeye karşın umuda da yer vardır: "*Yeni bir dünyanın günün birinde geleceğine, insan haklarının insanlara yeniden döneceğine umut beslemesek, kampta bir gün bile oturur muyduk sanıyorsun?... Hayatın her yeni gününde insanları savaşmaya iten şey, umuttur. Çünkü her yeni gün, bakarsın özgürlüğü beraberinde getirir...*"

Borovski, 1945'te savaştan kurtuldu, ama "sonrasından" kurtulamadı. Savaşın bitiminden altı yıl sonra, yaşamını kendi eliyle noktaladı. Onu o dönemde sonunda ölüme sürükleyen "Avrupa usulü eğitim" ise günümüz-

de, bu kez Bosna-Hersek'te, yeni tecrit kamplarıyla, yeni toplu mezarlarla ya da Irak'ta, üstelik "Birleşmiş Milletler" kararına dayandırılan ambargolar sonucu her yıl ilaçsızlıktan ölen binlerce çocukla sürüp gitmekte...

Korku Çağında Faust Ruhu

Klasikler, birer kalıntı değildir.

Onlar, zamanın kendilerine *ölümsüz* niteliğini kazandırmış olduğu eserlerdir. Bu niteliği, bir tür *kavramlaşma* sürecine borçludurlar.

Klasikler diye anılan eserlerdeki tipler ve konular, ancak kendilerinden sonraki zamanların anlamlandırmalarına da açık olan canlı kavramlara dönüştürülebildikleri takdirde *ölümsüzlük* kazanabilirler.

Hamlet'in bitmekte olan yüzyılımızda da geçerliliğini koruyabilmesinin tek nedeni, Shakespeare adlı bir şairin ve yazarın onu bundan dört yüz yıl önce o eşsiz dizeleriyle kaleme almış oluşu değildir; Shakespeare'in çağı çoktan son buldu. Öte yandan sanatın ve edebiyatın tarihinde yalnızca *biçimsel güzellik*, hiçbir zaman ölümsüzlüğün güvencesi olamamaktadır. *Hamlet*, bir kavramı, eylem ile eylemsizlik arasında bocalayan aydın kişi kavramını ayakta tutabildiği içindir ki, *zaman ötesi* bir yaşama sahiptir. *Macbeth*'in geçmişte olduğu gibi şimdi de –Batı'da, kimi siyasal bilimler fakültelerinde ders kitabı yerine geçecek kadar– *iktidar* düşüncesinin simgesi niteliğini taşıması ise, hiç kuşkusuz bu tragedyada işlenen iktidar kavramının bugünkü iktidar ilişkileri bağlamında da geçerli olabilmesi olgusundan kaynaklanmaktadır.

Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda klasikler, her çağda o çağın *ruhunun* bakış açısından *okunabilen* eserler diye tanımlanabilir.

Bu durum, Goethe'nin *Faust*'u için de geçerlidir. Faust tipinin bugün için de anlam taşıyabilen bir yorumuna ulaşmak, ancak bu eseri günümüzde *bize göre* okuyabildiğimiz takdirde olasıdır.

Faust, dünyada olup bitenleri Tanrı ile Mefisto arasındaki bir çizgiden yansıtır. Özlemleriyle ve istekleriyle, sıra dışı bir insandır Faust. Hep kendi insan-varoluşunun sınır bölgelerinde dolanır; kendi sınırlarını aşmak için sürekli çaba harcar ve bu özellikleriyle insanın *özünü* vurgular. Bu sınırları aşma ve bu arada mutlak bilgiye ulaşma tutkusu öylesine ölçüsüzdür ki, sonunda Faust'u şeytanla bir anlaşma yapma noktasına kadar sürükler. Aslında iç dünyasında kendi cehennemini barındıran bir *yalnızdır* Faust; uçsuz bucaksız benmerkezciliğinin ortasında, hangi nedenle olursa olsun, vazgeçmeyi hiç düşünmez; mutlak bilgiye ulaşma bağlamında ise, attığı her adımla birlikte bu konudaki yetersizliğinin bilincine daha büyük sancılar çekerek varır.

Bu Faust tipinin *bugün*'ü yorumlama bağlamında ne gibi ipuçları sağlayabileceğini, Avusturyalı ünlü kültür tarihçisi Egon Friedell, "Yeniçağ'ın Kültür Tarihi" adlı başyapıtında şöyle anlatır: "*Goethe'nin* Faust *adlı eserinin olağanüstü yanı, Yeniçağ'ın bir kültür tarihi niteliğini taşımasıdır. Faust, yolculuğuna bir mistik olarak başlar ve bu yolculuğu bir politikacı olarak tamamlar. Faust, modern insanın kendini binlerce maskenin ve kostümün ardında gizleyen tüm baştan çıkma yollarını, alkolikliği, cinselliği, dünya sancısını, üstün-insan olma tutkusunu yansıtır; ve bu arada Faust, örnek bir doyumsuzdur; olup bitenleri bir bütünde birleştirme çabası ise hep boşunadır. Faust'un trajedisi, Yeniçağ'ın insanının trajedisidir, akılcılığın, kuşku-*

culuğun, gerçekçiliğin trajedisidir. Faust'un yanında şeytan yer alır. Ama Mefisto, aslında kötü değildir, sadece neşeli, alaycı, materyalist ve her şeyden önce akıllı biridir... dâhice benmerkezciliğin en tutarlı temsilcisidir..."

Goethe, kendini eserlerinde bütünlüğü olan bir dünya yanılsamasına kaptıramayacak kadar değişimlerden yana zengin bir yaşam sürdürdü. Uzun yaşamı boyunca Yedi Yıl Savaşları'na, Amerika'nın bağımsızlık savaşına, Fransız İhtilali'ne, Napoléon'un hızlı yükselişine ve çöküşüne, Kutsal Roma-Cermen İmparatorluğu'nun yıkılışına, beraberinde çok köklü değişimleri de getiren yüzyıl geçişine, burjuva çağının, makine çağının başlangıcına tanık oldu. Böyle bir manzara karşısında ancak iç dünyasında giderek *parçalanan* bir insan tipini betimlemesi, son derece doğaldı.

Goethe'nin Faust tipi, insanlığın bütün sancılı deneyimlere karşın daha iyi bir gelecek beklentisinde haklı olduğu bir çağın ürünüydü. Egon Friedell ise biraz yukarda alıntılanan satırları 1927-1931 yılları arasında, yani *yeni insan*'ın gerçi bir *dünya savaşı* deneyimini edindiği, ama kitlesel kıyımları ve atom bombasını henüz yaşamadığı bir dönemde kaleme almıştı. Bu dönemde daha çok bilme tutkusu insanı kimi zaman aczinden kaynaklanan bir çaresizliğe yaklaştırmakla birlikte, özellikle bilimadamını henüz o zamana kadar eşi görülmemiş bir sorumluluğun dehşetiyle karşı karşıya bırakmamıştı. Bilimadamlarına yöneltilen, *"Ne uğruna çalışıyorsunuz?"* sorusuna Bertolt Brecht'in *Galilei'nin Yaşamı*'nda, Galilei'nin ağzından verdiği korkunç yanıt, Goethe'nin çağında henüz düşünülebilecek bir yanıt değildi: *"Sizler ne için çalışmaktasınız? Bana göre bilimin tek amacı, insan yaşamının güçlüğünü hafifletmektir. Eğer kendilerinden başkasını düşünmeyen iktidar sahiplerince sindirilen bilim adamları, bilgiyi yalnız bilgi uğruna toplamakla*

yetinirlerse, o zaman bilim kötürüm olabilir ve bulacağınız yeni makineler, yeni boyunduruklar anlamına gelebilir. Zamanla bulunabilecek her şeyi bulabilirsiniz, ama ilerleyişiniz, sizi insanlıktan uzaklaştırmaktan başka bir sonuç vermeyecektir. Sizinle insanlık arasındaki uçurum günün birinde öylesine büyüyebilir ki, herhangi bir buluş nedeniyle attığınız sevinç çığlığı, evrensel bir dehşet çığlığıyla yanıtlanabilir..."

Bu dehşet çığlığı, Goethe'nin çağına henüz yabancıydı. Ama Goethe'nin Faust'u, kavramsal boyutlarıyla bitmekte olan yüzyılımızın insanını, atomun parçalanmasıyla birlikte bilgiye yönelik çabalarının gerek sonsuzluğunu, gerekse insandışılığını yaşayıp müthiş bir ölçüsüzlüğe kayan insanı somutlaştırmaya elverişlidir.

Bugünün *Faust insanı*, artık tinsel değerlerle dürüstçe bir hesaplaşmadan kaynaklanan bir açmazla karşı karşıya değildir. Bugünün insanının şeytanla yaptığı anlaşma, kendini aşma çabaları sonucu vardığı noktada kaçınılmaz bir biçimde içine düştüğü *yabancılaşma* karşısındaki boyun eğişidir.

Antikçağ'ın tragedyasında insanın çıkışsızlığının sorumluluğu rahatlıkla tanrılara ve onların yönlendirdiği kadere yüklenebiliyordu. Shakespeare, *modern tragedya* kavramıyla birlikte bu yanılsamayı yıktı; Shakespeare'in kahramanları, kendilerinden *dışa* doğru uzanan yolları bulma yetisini yitirdiklerinden, çıkışsızlığın tohumlarını da doğrudan kendi iç dünyalarında taşırlar.

Aynı durum, bugünün *Faust insanı* için de geçerlidir.

O, artık tinsel değerler karşısında *bocalayan* biri değildir; bu değerlerden çoktan vazgeçmiştir. Onlara ulaşmanın zorluğundan değil, fakat onları bugünün *eylem insanı* için bir engel saydığından ötürü.

Goethe çağının Faust'u, yalnız bir insandı, çünkü hedeflerini çok abartmıştı ve bu yüzden zirvelerin yal-

nızlığını paylaşmaktaydı – ama insanlığını yitirecek konuma geldiği, henüz söylenemezdi. *Kendinden kaçış* diye bir şeyi daha tanımıyordu.

Bugünün Faust'u ise, her şeyden önce *kendine* giden yolları yitirdiği için çıkışsız bir insandır. O, artık *soylu*, yalnızlığını *taşıyabilen* biri değil, fakat insanca ilişkiler kurabilme becerisine sahip bulunmayan biridir.

18. yüzyıldan 19. yüzyıla geçiş, hatta 19. yüzyılın sonu bile belki geleceğe yönelik umutlarla dolu diye nitelendirilebilirdi. Bugün, yani bir bin yılın bitiminde ve yeni bir çağın eşiğinde ise, bir zamanlar umut dolu diye nitelendirilmiş zamanların onca acı deneyimlerinin ardından, insanoğlunun elinde neredeyse tek bir temel yaşantı kaldı: Varoluş karşısında duyduğu *korku*.

Albert Camus, "Ne Kurban Ne de Cellat" adlı denemesinde bu korkuyu ayrıntılı olarak anlatır. Burada sözü biraz ona bırakalım: "*17. yüzyıl matematiğin, 18. yüzyıl doğa bilimlerinin, 19. yüzyıl biyolojinin çağıydı. Bizimkisi, yani 20. yüzyıl ise korkunun çağıdır. Şimdi bana, korkunun bir bilim olmadığı söylenecek. Ama bilimin bununla şimdilik yine de bir ilgisi var, çünkü son kuramsal ilerlemeleri bilimi kendi kendini yadsımaya sürükledi ve uygulamada eriştiği yetkinlik, bütün dünyayı yıkıma sürüklenme tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Ve ayrıca korku kendi başına ele alındığında bir bilim sayılamaz ise de, onun bir teknik olduğundan kuşku duyulamaz. – Bugün yaşadığımız noktada en çarpıcı olan, insanların çok büyük bir bölümünün önünde... bir geleceğin bulunmamasıdır. Oysa geleceğe, olgunlaşmaya ve ilerlemeye yönelik umutlar olmadan anlamlı bir yaşam da olamaz. Bir duvarın önünde yaşamak, köpek gibi yaşamak demektir. Benim kuşağımın insanları... köpekler gibi yaşadılar. – İnsanların gelecek ile aralarında bir duvar bulmaları elbet ilk kez olmuyor. Ama daha önce insanlar, bu duvarları sözle ve çağrıyla aşarlar-*

dı. Umutlarını oluşturan başka değerlere atıfta bulunurlardı. Bugün ise, dünyanın uyarılara, öğütlere ve dileklere kulak asmayan, kör ve sağır güçlerce yönetildiğine inandığımızdan, (kendi kendilerini yineleyenlerin dışında) artık kimse konuşmuyor. Son yıllarda yaşadıklarımızdan ötürü içimizde bir şey yıkıldı. Ve bu şey, bir başka insanla insanların diliyle konuştuğumuz takdirde, onda insanca tepkiler uyandırabileceğimize ilişkin o sonsuz güvenden başka bir şey değil. Nasıl yalan söylendiğine, insanların nasıl aşağılandığına, öldürüldüğüne, sürüklenip götürüldüğüne, işkence gördüğüne tanık olduk, ve her defasında bütün bunları yapanları yapmamaları için ikna etmek olanaksızdı, çünkü kendilerinden çok emindiler ve çünkü insan bir soyutlamayı, başka deyişle bir ideolojinin temsilcisini ikna edemez. – İnsanlar arasındaki uzun diyalog, artık kesildi. Ve ikna edilemeyen bir insanın korku aşılaması çok doğaldır..."

Yukarıda çizilen görüntüye eklenebilecek pek bir şey yok. Çünkü bu görüntü, Faust'un zamanımız insanına neden böylesine uygun düştüğünü çok iyi açıklıyor.

Faust, çok uzun bir süre bir *eylem insanı* diye, yani hep olumlu yönde yorumlanmıştı. Belki de bu eylem insanı'nın eylemlerinin nedenleri ve sonuçları üzerinde yeterince düşünülmediği için.

Goethe'nin Faust'u, kendini büyüye verir; ne cehennemden ne şeytandan ve bu arada ne de *sesini* yitirmiş olmaktan korkar; oysa sesi, onu hemcinslerine götürebilecek olan tek araçtır.

Aynı zamanda da "insanları düzeltip doğru yola döndürmesini" sağlayabilecek tek yoldur.

Avusturyalı şair ve yazar Ingeborg Bachmann'ın *Ağustos Böcekleri* adlı radyo oyununun son sözleri, bir amaç uğruna insan sesini yitiren, sesinden hep insan sesi olmaktan öte bir şeyler bekleyen insanoğlunun yazgısını çok iyi anlatır: "*(...) Çünkü ağustos böcekleri de bir za-*

manlar insandılar. Hep şarkı söyleyebilmek için yemeye, içmeye ve sevmeye son verdiler. Şarkılara kaçışları sırasında gittikçe daha kuruyup küçüldüler; şimdi özlemleriyle yitik, özlemleriyle büyülenmiş olarak şarkılar söyleyip duruyorlar – ama aynı zamanda da lanetlenmiş olarak, sesleri insan sesi olmaktan çıktığı için."

Bugünün Faust'unu somutlaştırmak için, şeytanı yanına ayrıca koymaya gerek kalmadı. Çünkü o, insanlığını yitirdiği ölçüde iç dünyasında kendi şeytanını yaratmakta.

Aydının Rengi...

Batı'nın düşünce tarihinin akışı içerisinde *aydının rengi*, çeşitli aşamalardan geçerek günümüze ulaşmıştır. Bu süreç, *renksiz* bir aydın kimliğinden, rengini *mutlaka* belli etme konumunda olan aydın kimliğine uzanan yol diye de tanımlanabilir.

Geride bırakılan tarihsel yolun kazandırdığı deneyimlerin doğal bir sonucu olarak, *renksiz aydın* diye nitelendirilebilecek bir aydın kimliği, günümüz dünyasının düşünce-yoğun ortamlarına yabancı bir aydın tanımlamasıdır. Çünkü Rönesans'tan Aydınlanma'ya ve Fransız Devrimi'ne uzanan, daha sonra Ekim Devrimi'nden ve dünya savaşlarından geçerek günümüze ulaşan çizgi, Batı düşüncesi bağlamında gerçekte bir süzülmüşlüğün yörüngesidir ve bu süzülmüşlük, günümüzde kendini aydın diye nitelendirmek, ama, "Benim rengimden size ne?" gibi bir soruyla yetinebilmek olasılığını dışlamaktadır.

Ancak şu soru da sorulabilir: Tarihsel gelişim süreci içersinde aydın kimliği bağlamında varılan nokta, bir tür bağnazlığı mı yansıtmaktadır? Başka deyişle, "rengini mutlaka belli etme" koşulu, "aydın" kavramıyla bağdaştırılamayacak bir sınırlama ve zorunluluk diye yorumlanabilir mi?

Hemen söyleyelim: Hayır!

"Ayırt edebilen" demek olan aydın, iyi ile kötüyü, doğru ile yanlışı, uygun ile uygun olmayanı vb. ayırt etmeyi –uğraşı gereği– bir tür misyona dönüştürmüş kişidir. Aydın, başlangıcından günümüze –aslında her insanın zihninin doğal bir işlevi olan– ayırt etme eylemine *özel* bir ağırlık tanıdığı içindir ki, toplum içersinde "aydınlar kesimi" diye bilinen bir öbeğin üyesidir. Sözü edilen ayırt etme eylemini yalnızca ve yalnızca *bilgi temelinde* gerçekleştirmek, bu bağlamda –sürekli bilgiyle beslenen– *kendi aklının* dışında bir süzgece öncelik tanımamak, bu üyeliğin olmazsa olmaz koşulları arasındadır.

Bu anlamdaki bir "ayırt edebilen" kimliğinin kendine özgü bir *rengi de* yansıtması, onun doğası gereğidir; yansıttığı bu rengi *açıkça sahiplenmek* ise, "aydın ahlakı" diye nitelendirilen ahlakın özünü oluşturur. Çünkü aydının bilgisi kadar, bu kendi ahlakını sahiplenme iradesi de onun *etkinliğinin*, başkalarınca örnek alınmasının temel nedenlerinden biridir.

Doğru'nun bir "görecelikler galerisi" diye de nitelendirilebilecek geçmişi göz önünde tutulduğunda, aydından "renk" adı altında hep "mutlak doğru"ların yörüngesini çizmesinin beklenemeyeceği açıktır. Bu nedenledir ki düşüncenin tarihi boyunca kendi zamanına kadar ortaya konmuş tüm "doğru"ları kuşkularının süzgecinden geçirmek ve bunların karşısına doğru'ya ilişkin *kendi önerilerini* çıkarmak, bütün gerçek aydınların ortak niteliği olarak kalmıştır.

Özetleyecek olursak, "renk", yani özgün kimliğinin yapısı, aydının *doğal* niteliğidir; "renkler-üstü" aydın ise, bir düzmeceden başka bir şey değildir. Bukalemunun doğa tarafından kendisine verilmiş olan savunma silâhı, yani rengini bulunduğu çevreye göre değiştirebilme ya da olabildiğince silikleşebilme özelliği, insan, hele aydın-insan tarafından örnek alınabilecek bir özellik olamaz.

Çünkü "renginin hesabını" verebilmek, insanı gerçek aydın kılan temel niteliklerden biridir.

Biraz yukarıda, aydın bağlamında "bilgiyle beslenme" zorunluluğundan da söz etmiştik. Bu, elbette rasgele bir bilgi "tıkınması" anlamına gelmez. Buradaki bilgi, kendine aydın diyenin içinde yaşadığı çağı bütün temel yönelimleriyle kavrayabilmesini ve geleceğin şimdide varolan izdüşümlerini de yakalayabilmesini sağlayacak düzeyde bir bilgidir. Bir başka yönüyle ise bu bilgi, ezberlendiğinde değil, fakat ancak –özgün ürün alma amacıyla– *işlendiğinde* aydınlığın yolunu açabilen bilgidir. Buna karşılık yalnızca "ahkâm kesmeye", alıntılanmaya, bağlamdan yoksun kolajlar yapmaya yarayan "bilgi"nin aydınla ve aydınlanma ile hiçbir ilintisi yoktur. Çünkü burada sözü edilen bilgi, bu tür kolajlardaki ya da ressamın paletindeki renklerle bir tutulabilecek bilgi değildir. "Aydının rengi" dendiğinde bundan anlaşılması gereken, bir paletteki gibi henüz belli bir kompozisyonda birleşmemiş renklilik değil, fakat gerçek aydının kimlik kompozisyonunun taşıdığı renktir.

Tıpkı sanatçı kavramı gibi, aydın kavramı açısından da bir enflasyonun yaşandığı ortamımızda *salt yüzeysel renklilik* ile *kimlik kompozisyonunun rengi arasında ayrım yapmaya daha bir titizlik gösterdiğimiz gün, "aydının işlevi" bizim toplumumuz açısından da daha çok ağırlık taşıyacaktır.*

Kapıkulluğundan Bireye...

Geçenlerde Almanya'daki bir televizyon programında gerçekleştirilen bir söyleşide tanınmış bir sosyoloji profesörü, Almanya'nın durumunun resmî ağızlardan duyulduğu kadar iyi olup olmadığı sorusunu şöyle yanıtladı: "Bu konuda bazı kuşkularım var; ekonomik bakımdan çok güçlü olabiliriz; birleşmenin ardından siyasal konumumuz da fena sayılmaz; gelgelelim bugünün Almanyasında düşünce, önderliğini yitirmekte, bu da beni korkutuyor..."

Profesöre göre televizyonun giderek artan etkinliği, insanların daha çok günlük olaylarla ilgilenmeleri, okumanın bir oranda azalması gibi noktalar, değindiği sakıncalı durumun başlıca belirtileriydi.

Almanya gibi, televizyon kanallarındaki kültür programlarının ülkemizdekilerle karşılaştırılamayacak yükseklikte bir düzeyi tutturduğu, "biraz düştü" denilen okuma oranı çerçevesinde felsefe kitaplarının basım sayılarının 30-40 bin arasında oynayabildiği bir ülke bağlamında dile getirilen kaygılar, acaba ülkemiz gibi, artık kitapların iki binlik baskı sayısına ulaşmakta iyice zorlandığı, resmisi ve özeliyle bütün televizyon kanallarında düzeyli programların ağırlıklı olması bir yana, *doğru Türkçe konuşmanın* bile unutulduğu, düşünmenin ise günlük ola-

nına bile ender rastlandığı bir ortam açısından nasıl değerlendirilmek gerekir? Böyle bir soruyu –bugünlerde âdet olduğu üzere– aşırı kötümser bulanlar, ülkemizin de "pekâlâ" ilerlediğini, her şeyin "o kadar da" kötü olmadığını savunanlar çıkabilir. Gelgelelim olumsuzlukların karşısına onları giderecek önlemlerle değil, ama "o kadar" olumsuz değilmiş gibi gösterme çabasıyla çıkmak da bir düşünce yoksulluğu belirtisidir, dahası, belki de bu bağlamdaki belirtilerin en vahimidir! Böylesi, ancak bir yanı gökdelenlerle donanırken öte yanında zehirli gazdan çöp dağlarının patladığı, yazın hemen her gece havai fişek şenlikleri yapılırken musluklarından zehirli suların aktığı bir ucubeyi *kentleşme* sayabilenlere özgü bir iyimserliktir. Bizim *asıl gerçeğimizin* özeti ise, belki on yıllardır herhangi bir düşünceyi *düşünecek*, başka deyişle onu yaşamda yürürlüğe koymazdan önce kendi eleştirel aklının süzgecinden geçirip, kendi birikimlerinin potasında yoğuracak bireylerin değil, ama o düşünceye *kapıkulluğu* edecek kişilerin yetiştirilmesine ağırlık vermiş oluşumuzdur. Düşüncenin gerçek anlamda var olabileceği, bütün boyutlarıyla etkinlik kazanabileceği tek ortam, eleştirel çabaların hiç eksik kalmadığı, tinsel ve deneysel birikimlerle sürekli beslenen, diyalog yoluyla tartışmanın hep başı çektiği bir *süreçtir*. Bu sürecin yerine durağanlığın geçirilmesi, bir düşüncenin tartışmaya kapanmasının yollarının araştırılması, olabildiğince tartışılmaksızın elden ele geçirilmesinin o düşüncenin varlık koşulu sayılması, sonuçta yalnızca ortaya çoğunluğu düşünen bireylerden değil, ama düşünmek, düşündüklerini sanabilmek için hep *başkalarının* ağzına bakan kapıkullarından oluşma bir toplumun çıkmasını sağlar.

Zweig ve Erasmus: İki Hümanist Üzerine

Yüzyılımız dünya edebiyatının en büyük biyografi ustalarından olan Avusturyalı yazar Stefan Zweig'ın (1881-1942) eserleri arasında ikisinin özel bir anlamı vardır. Bunların birincisi, 1933'te kaleme aldığı *Rotterdamlı Erasmus'un Zaferi ve Trajedisi*, ikincisi ise 1936'da yazdığı *Vicdan Zorbalığa Karşı ya da Castellio Calvin'e.*

Bağnazlığın ve zorbalığın her türlüsüne karşı bir savaş ilanı diye de nitelendirilebilecek bu iki eserinde Zweig, Almanya'da Nazi egemenliğinin artık resmen başladığı ve özgür düşüncenin, mantığın sesinin, sanat eserleri aracılığıyla insanlara ulaştırılmak istenen bütün yüce mesajların artık kan ve ateşle susturulduğu bir dönemde "geçmiş"i güncel kılarak, zorbalığın karşısında düşünceyi, kitle çılgınlıklarının karşısında bireyin insan olarak kutsallığını ve dokunulmazlığını son bir kez daha savunmayı denemiştir. 1933'ten sonra Almanya'dan ve Avusturya'dan ayrılmak zorunda kalanlarca baskılara ve siyasa alanındaki her türlü boyunduruğa karşı başkaldırı amacıyla kaleme alınmış kitapların en üstün örnekleri diye gösterilen bu iki eserin, Avrupa'da altmışlı ve yetmişli yıllarda, öğrenci hareketlerinde bağnaz uçlar belirmeye başladığında da kapışılmış olması, özgür düşüncenin bayraktarlığını yapma işlevlerinin Nazi İmparatorluğu'nun son bulmasıyla bitmediğinin en çarpıcı kanıtıdır.

Erasmus'un ve Castellio'nun en belirgin ortak noktaları, tarihin sayfalarında ikisinin de görünüşte yenik düşmüş, başarıları somut biçimde saptanamayan kahramanlar olmalarıdır. Sebastian Castellio, Zweig'ın deyişiyle artık öylesine unutulmuştur ki, onun adını duymamış olmak kendini iyi eğitmiş biri için bile pek ayıp sayılmaz. Oysa Protestanlık öğretisinin kurucusu ve sistemleştiricisi Jehan Calvin'i 16. yüzyıl Avrupa'sının tarihi dışında düşünebilmek tümüyle olanaksızdır. Böylece *somut zafer*, 16. yüzyılda İsviçre'nin Cenevre kentinde belki de tarihin gördüğü tek din devletini kurarak katı bir diktatörlük yönetimini sürdüren, kendi kaleme aldığı *Institutio religionis Christianae*'yi, yani Protestanlığın ilk ve temel öğreti kitabını tek yasa ilan ederek, bu öğretiyi eleştirenleri kimi zaman diri diri yaktırmaktan çekinmeyen Calvin'de kalmıştır; çünkü tarih, *somut* sonuca bakarak –ve tarih, genelde hep *somut* sonuçlara bakar!– Calvin'i sayfalarına Protestanlığın sürmesini sağlayan tanrıbilimci ve örgütçü kimliğiyle geçirmiştir.

Sebastian Castellio'ya gelince, o Calvin'in karşısına kendi deyişiyle "file meydan okuyan sivrisinek" gibi, yani yenilgisini daha baştan bilen biri olarak çıkan insandır. Ve Katolik kilisesine cephe alanların tümünün Calvin'e taptıkları, onun Protestanlık adına yaptıklarını da onayladıkları bir dönemde, "*Bir insanı yakmak, bir öğretiyi savunmak değil, bir insanı öldürmek demektir,*" sözünü bir tokat gibi Calvin'in yüzüne çarpabilen tek insandır. Böylece, amacın her aracı kutsal kılamayacağını daha 16. yüzyılda dile getiren Castellio, aynı zamanda Calvin'e karşı Protestan hareketinin gerçek *özünü* savunmuş olmaktadır. Çünkü Luther ve Zwingli gibi liderlerce başlatılmış olan Reform girişimlerinin temeli, Katolik kilisesinin katı dogmaları karşısında Hıristiyanlığın özüne dönüşü ve daha özgür bir dünya görüşünün benimsenmesi

temeline dayanır. Castellio, 16. yüzyılda insanların yaşamlarının din uğruna hiçe sayılmasına karşı çıkmakla, yazılı bildirilere ancak çok sonra geçebilecek bir ilkeyi, insan yaşamının dokunulmazlığı ilkesini daha o zaman savunmuş olmaktadır.

Erasmus'a gelince, Batı hümanizminin kurucusu ve en büyük temsilcisi olan bu düşünürün de eserleri, Zweig'ın deyişiyle, *Deliliğe Övgü*'nün dışında, bugün neredeyse bütünüyle unutulmuştur ve geniş çevreler için Rotterdamlı Erasmus, tarih okumuş olanların bilmesi gerekli bir adın ötesinde anlam taşımamaktadır. Başka deyişle, birincil olarak somut başarıların ve başarısızlıkların, somut zaferlerin ve yenilgilerin dökümüyle ilgilenen tarih, Erasmus'u da gözdeleri arasına almış değildir. Oysa bu düşünür, bütün yaşamını insanları –ne pahasına olursa olsun– kitle çılgınlıklarına kapılmaktan alıkoymaya, *tumultus*'u, yani kargaşayı ortadan kaldırmaya adamış, tüm Avrupa uluslarını bilimlerin ve sanatların çatısı altında toplanmış tek bir toplum olarak görmeyi en yüce ideal bilmişti. İnsanoğlu istediği takdirde aklın her zaman zafere ulaşacağını, savaşların, öldürmelerin ve kargaşaların ise hep akıldışı sayılacağını savunan Erasmus, bu çerçevede bireyin düşünme özgürlüğünü de temel ilke ilan etmişti. Erasmus, tarihin genelde adalet kavramını pek tanımayan sayfaları arasında yitip giderken, en büyük idealinin, yani Avrupa Birliği'nin yeniden gündeme gelebilmesi, yani insanların bilimin ve kültürün çatısı altında soylu ortaklıklara gidebileceklerinin bilincine varabilmeleri için aradan dört yüzyılı aşan bir sürenin geçmesi gerekmiştir.

Ne var ki, yine Zweig'ın deyişiyle, yazılı tarihin bu türü, insanlığın gelişmesi bağlamında tek gösterge değildir. Somut düzeyde bakıldığında belki her zaman yenik düşmüş gibi gözükecek *düşünce* açısından zaferler, kaza-

nılmış meydan savaşlarıyla, bireyin varlığını hiçe sayma pahasına oluşturulmuş kurumların dayanıklılığıyla sınırlı değildir. Castellio'da ve Erasmus'ta olduğu gibi, belki de en kalıcı ve insanı gerçek anlamda insan kılan zaferler, yürekli ve aydın kafaların bencillikten uzak bir tutumla, çoğu zaman da göze görünmez biçimde saçtıkları düşünce tohumlarından gövermiş olanlardır.

Bugün dünya edebiyatında özellikle biyografi türünün eşsiz ustası diye tanınan Stefan Zweig, biyografilerinde genellikle tarihin somut sayfalarına geçmemiş, ama ektikleri tohumlar yüzyılların akışı içersinde kök salmış kahramanlara ağırlık tanımıştır. Zweig'ın bir başka belirleyici özelliği de, güç ve iktidar karşısında her zaman düşünceyi, insan yaşamını ve insanı insan kılan değerleri savunmuş olmasıdır. Bu nedenle onun Luther'in karşısında Erasmus'u, Calvin'in karşısında Castellio'yu tutması, çok doğaldır.

Rotterdamlı Erasmus'un Zaferi ve Trajedisi, biyografileri arasında başyapıtı olmasının yanı sıra, bir anlamda Stefan Zweig'ın dünya görüşünün de özetidir. 1881'de Viyana'da doğan, 1942 Şubat'ında Brezilya'da, Petropolis kentinde, "Naziler yenilse bile, artık bu dünyadan bekleyebileceği bir şey kalmadığı için" yaşamına kendi eliyle son veren Zweig, yaşamıyla, eserleriyle ve düşünceleriyle son nefesine kadar bir hümanist ve gerçek bir "dünya vatandaşı" olarak kaldı. Yüzyıllar önce yaşamış *çağdaşı* Erasmus gibi, Stefan Zweig'ın en büyük ideali de artık insanları, toplumları ayıranlara değil, fakat birleştirenlere, bütün insanlara ortak olanlara ağırlık tanınması, insanın insan tarafından en yüce değer olarak bilinmesiydi. "*Hiçbir düşünce, tek başına gerçekliğin bütününü oluşturamaz; ama her insan, başlı başına bir gerçektir*" gö-

rüşünü iki dünya savaşı sırasında, hemen herkesin savaş şarkıları söylemeyi en yüce erdem ve görev saydığı dönemlerde bile savunmaktan çekinmeyen Stefan Zweig için Rotterdamlı Erasmus'u kaleme aldığı görkemli biyografiyle yeniden insanlara tanıtmak, kaynağını doğrudan kendi kişiliğinde bulan bir görevdi.

Rotterdamlı Erasmus'un Zaferi ve Trajedisi, insanlık düşünce özgürlüğünü ve insan yaşamının kutsallığını değer bildiği sürece güncelliğini yitirmeyecektir.

Eğitim Temeli Açısından İletişim

1

Her türlü eğitimin, bu alanda geçerli genel ilkelerin yanı sıra, eğitimin verildiği ortamın özelliklerine göre de yönlendirilmesi, eğitimin başarısı açısından son derece önem taşıyan bir öğedir.

Bu öğenin göz önünde bulundurulmaması, çoğu kez verilen belli bir eğitimin salt *biçimsel* olmanın ötesine geçememesi, buna bağlı olarak da beklenen etkinliğin sağlanamaması gibi sonuçlar doğurur.

Eğitimin verildiği ortamın *özellikleri* söylemiyle dile getirmek istediğimiz nokta, belli bir ortamın ve o ortamdan gelme öğrencilerin söz konusu eğitimle kendilerine kazandırılacak genel ilkeleri ve becerileri oturtacakları temellerin sağlıklı saptanması gereğidir. Örneğin bir sanat eğitiminin verilmesi gündemdeyse, bu eğitimi alacak olanların *sanat*'ı *zanaat*'tan ayırmalarını sağlayacak bir bilgi donanımına sahip bulunup bulunmadıklarının sanat eğitimine başlanmazdan *önce* irdelenmesi, büyük önem taşır. Bu irdeleme yapılmadığı ya da böyle bir donanım varsayıldığı takdirde çoğunlukla karşılaşılacak sonuç, sanat eğitimi kurumlarından sanatı salt el becerisi ve el işçiliği sanan bir çoğunluğun diploma almasından başka bir şey olmayacaktır. Başka deyişle sanat kurumlarından söz konusu eksiklikleri giderilmeksizin çıkanlar,

ileriki yaşamlarını sanatın dilini o dil ile bir şeyler anlatabilmek, insanı ve dünyayı sürekli yorumlamak amacına göre yönlendirmeksizin, yalnızca bir dili –yani sanatın dilini– salt dil uğruna öğrenmiş kişiler kimliğiyle sürdüreceklerdir. Bu, sanatın dilini bir suskunluk uğruna öğrenmiş olmakla eşanlamlıdır.

2

Yukarıda belirttiklerimiz, doğal olarak iletişim eğitimi bağlamında da bütünüyle geçerlidir.

Bugün ülkemizde, iletişimin kitle iletişim araçlarından siyasal iletişime kadar uzanan çok geniş bir yelpazesinde önemli yakınmalara tanık olunmaktadır. Bu konuda, yalnızca söz konusu yelpazede çok önemli bir yer tutan televizyon haberciliği alanına ilişkin olarak dile getirilen yakınmaları ve her gün tanık olunan aksaklıkları anımsamak bile yeterlidir. Durumu kendi konumuz bakımından şöyle de özetleyebiliriz: Türkiye'de bugün iletişim alanında çekilen sıkıntılar daha çok sorunların ve aksaklıkların saptanamamasından değil, saptanan sorunlarla sıkıntıların çözüm yollarının ve giderilme çarelerinin *yanlış yerlerde* aranmasından kaynaklanmaktadır.

Önce ortaya bazı sorular atmak, durumu daha iyi açıklığa kavuşturabilecektir:

İster yazılı, ister görsel basın bağlamında olsun, ağırlığı geniş ölçüde habercilik tekniğine veren bir iletişim eğitimi, belli bir *habercilik ahlakının* da aşılanmasını sağlayabilir mi?

En birincil dayanak noktalarını *katılımcılık* ve *çoğulculuk* kavramlarından alan demokrasi ortamını güçlendirip geleneğe dönüştürecek etki yaratabilir mi?

Ağırlığın hemen bütünüyle modern iletişim teknolojilerine kaydırıldığı bir iletişim eğitimi, demokrasilerde

birincil önem taşıyan "sağlıklı kamuoyu oluşturma"ya katkıda bulunma konusunda gerekli bilincin kazandırılmasına yardımcı olabilir mi?

Sinema ve televizyon eğitimi alanında, yine ağırlığı kamera tekniğine, senaryo yazma tekniğine ve bu bağlamdaki başkaca tekniklere veren bir iletişim eğitimi, örneğin asıl *yaratıcı*'nın kamera değil, fakat kameranın arkasından bakan *göz* olduğu yolunda eğitim alanları koşullandırıp, bu gözün beslenme kaynaklarına yeterince aydınlık getirebilir mi?

İstendiği kadar çoğaltılabilecek bu türden sorulara verilecek yanıtlarda da *tekniği* ön planda tuttuğumuz takdirde bu, iletişim eğitimini salt bir *meslek eğitiminin* sınırları içersinde tutmaktan başkaca bir anlam taşımayacaktır.

3

Yazımızın başında, her türlü eğitimin verildiği ortamın koşulları ve gereksinimleri doğrultusunda yönlendirilmesi gereğinden söz etmiştik. Şimdi bu ilkeyi –biraz yukarıda ortaya atılan soruları da göz önünde tutarak– ülkemiz açısından somut bir sınavdan geçirelim.

Bilindiği gibi, bugün ülkemizde demokrasinin bunalımları, demokrasinin temellendiği kurumların eksikliğinden değil, ama bu demokratik kurumların –ve bu arada kuralların– *yeterince demokratik biçimde işleyemeyişinden* kaynaklanmaktadır. Biraz yukarıda belirttiğimiz bir noktayı burada örnekleme için kullanırsak, şöyle de diyebiliriz: Arkasından bakan "göz"ün yeterince eğitilmediği bir kamera ile ne gibi sonuçlar alınabilirse, demokrasi bilinçleri yeterli düzeyde olmayanlarca işletilen demokratik kurumlar ve demokratik kurallar da demokrasi bağlamında ancak öyle sonuçların doğumuna yol açabilir.

Ülkemizde özel televizyonların hızlı kurumlaşmasıyla birlikte bu alandaki *çokrenklilik* de yoğun bir düzeye varmıştır. Burada demokratik toplum adına sorulması gereken ise, *çokseslilığin* de bu çokrenkliliğe koşut bir yükseliş çizgisini izleyebilip izleyemediğidir. Bugün için saptayabileceğimiz gerçek, böyle bir koşutluğun henüz yeterli düzeyde olmadığıdır.

Oysa demokrasilerin en önemli temel taşlarından olan sağlıklı kamuoyu, çokrenklilikten değil, fakat ancak çokseslilikten kaynaklanabilir.

Bu bağlamda da ortaya birkaç soru atalım:

Günümüz Türkiye'sinde politik alanda can alıcı sorunlar söz konusu olduğunda, yazılı ve görsel iletişim kanallarında bu sorunlardan etkilenen *tüm* kesimlere mi, yoksa *çarpıcı* olduğu düşünülen kesimlere ve onların temsilcilerine mi söz hakkı verilmektedir?

Yine böyle sorunlar gündeme geldiğinde, parlamentoda temsil edilen partiler ile şu anda parlamento dışında bulunan partiler arasında *kategorik* bir ayrım yapılmakta mıdır?

Türlü yorumların biçimlendirilişinde, çokseslilik mi, yoksa olabildiğince *azseslilik* mi ağır basmaktadır?

Bu sorular da istenildiği kadar çoğaltılabilir. Ve Türkiye'de, "eskiye göre" daha ileri ölçüde bir çokseslilığin bulunduğu da kuşkusuzdur. Soru, yalnızca "eskiye göre" ölçütünün yeterli olup olmadığıdır. Çünkü "eskiye göre daha ileride olmak" ile "olunması gereken noktada olmak" arasındaki fark, kimi zaman –belki de çoğu zaman!– *çağdaşlık çizgisini* belirleyecek kadar önem kazanabilir!

4

Günümüzün Batı demokrasileri ile Türk demokrasisi arasındaki en önemli farklardan biri, kamuoyunun

beslenme kaynaklarında ve bu arada kitle iletişim araçlarının tutumlarında belirginleşmektedir.

Batı'nın benimsediği toplumsal yaşama biçiminde yalnızca tartışmanın kendisi değil, fakat tartışma süreçlerinin temelini oluşturan *bilgi birikimi* de büyük önem taşımaktadır.

Bu bağlamda olmak üzere, bireylerin kendilerini ilgilendiren konularda bir *görüş sahibi* olmaları ve alınacak kararlara *katılmaları* ya da alınan kararlar karşısında belli bir *tutumu* sergilemeleri, Batı'da yalnızca *biçimsel* uygulamalarla sağlanan konumlar değildir. Kamuoyunu yönlendirme çabaları, elbet Batı'nın gündeminin de uzağında değildir; gelgelelim bu yönlendirmenin, bireyler düşünülebilecek bütün seçenekler ve olasılıklar konusunda olabildiğince *bilgilendirildikten* sonra gerçekleştirilmesi, artık belli bir demokrasi –ve iletişim!– ahlakının gereği sayılmaktadır.

Böyle bir bilgilendirme çabası kapsamında, belli bir konuda kamuya yalnızca *çarpıcı* çevrelerin değil, fakat o konuyla herhangi bir biçimde bağıntılı, o konuda düşüncesi olabilecek *bütün* çevrelerin ve kişilerin görüşlerinin iletilmesi doğal ve onsuz olunamayacağına inanılan bir uygulamadır.

Yine böyle bir bilgilendirme amaçlandığında, örneğin bizde olduğu gibi, parlamentoda temsil edilen ve edilmeyen partiler ya da çarpıcılık niteliğini taşıyan ve taşımayan kişiler gibi ayrımlara gidilmesi, akılların ucundan bile geçmemektedir.

Bu bilinci aşılamak, yine Batı'nın kendine özgü koşulları nedeniyle, üniversitelerde iletişim eğitimi veren kurumların birincil görevleri arasında değildir. Buna karşın "iletişim ahlakı"na Batı'nın eğitim kurumlarında tanınan ağırlığın bizde tanınanın epey ilerisinde olduğunu söylemek, olasıdır. Ancak oralarda demokratik yaşama

biçiminin bir bilinç olarak yerleştirilmesine daha eğitimin ilk aşamalarında başlandığından, üniversite kurumuna bu bağlamda pek iş düşmemektedir.

5

Oysa ülkemiz açısından durum, epey farklıdır.

Türkiye'de demokratik yaşama biçimi adı altında benimsenen, henüz genelde herkesin demokrasiyi *kendisi için* talep ettiği, ama karşısındakini buna ehil görmediği bir yaşama biçimi olmanın ötesine geçememiştir. Siyasi partilerin muhalefette iken iktidara geçişlerinin ya da iktidarda iken muhalefet oluşlarının ardından aynı konularda söyledikleri arasındaki inanılmaz tutarsızlıklar, yazılı basının çeşitli organlarının birbirlerine karşı sergiledikleri tutumlar ve nihayet görsel iletişim araçlarındaki düzeysizlikler, bu durumun kanıtlarıdır.

Bütün bunlara ülkemizde daha ilkokuldan başlanarak öğrencilere sunulan atmosferin, onların özgür düşünce geliştirmelerine, kendilerini bu yolda eğitmelerine pek olanak tanımadığı gerçeği de eklenirse, üniversite düzeyinde gerçekleştirilen iletişim eğitiminin bu ülkenin özgül koşulları doğrultusunda üstlenmesi gereken görevler de kendiliğinden belirginleşmeye başlar.

6

Böyle bir durumda iletişim eğitimi veren yüksek öğrenim kurumlarında sağlıklı kamuoyu oluşturmanın yollarına ilişkin verilecek dersler, çok büyük önem kazanmaktadır. Bu içerik, örneğin "Kültür Tarihi" derslerinin kapsamı içersinde *eleştirel düşüncenin tarihi*'ne ağırlıklı yer verilmesiyle iletişim öğrencilerine ulaştırılabilir.

Yine iletişim fakültelerinin ders programlarında yer

alan "Sanat Tarihi" derslerinde *sanatın toplumbilimi*'ne ağırlık tanınarak başlangıcından günümüze insanlığın bütün sanat serüveni toplumsal koşulların belirleyiciliği içersinde tanıtılabilir ve böylece tarih boyunca sanattaki yükseliş ve çöküşlere özgür düşünme biçiminin gelişmesinin ve gerilemesinin nasıl –ve neden!– eşlik etmiş olduğu örneklemelerle gösterilebilir.

Eleştirel düşüncenin tarihin akışı boyunca geçirdiği aşamaların tanıtılması, iletişim öğrencisine her şeyden önce böyle bir düşünme eylemi için gerekli ortamlara kavuşamamış toplumların, teknikte ne denli ilerlemiş olurlarsa olsunlar, hiçbir zaman "çağdaşlaşamadıklarını" kanıtlayacaktır.

Sanat tarihinin toplumsal ve düşünsel temelleriyle birlikte ele alınması ise öğrencilere, insanoğlunun sanat alanındaki yaratıcılığını geliştirebilmesinin düşünsel gelişmeden ne ölçüde bağımlı bulunduğu bilincini aşılayacaktır.

7

Yazımızın başında, verildiği ortamın özelliklerine göre yönlendirilmesi gereken eğitimden söz etmiştik.

Türkiye gibi, demokrasiyi *içerik* olarak da benimsemekte gereken noktaya vardığı söylenemeyecek bir ülkede iletişim eğitimi –yukarıdan beri sayılan nedenlerden ötürü–, soyut düzlemde düşünüldüğünde programlarında yer alması pek beklenemeyecek konuları da kapsamak durumundadır. Bu, her şeyden önce iletişim eğitiminin asıl öğelerinin yerli yerine oturabilmesi için gerçekleştirilmesi kaçınılmaz bir koşuldur.

Böylesine kapsamlı bir *bilinç eğitimi*, iletişim eğitiminin kesinlikle gerekli bir tamamlayıcısı diye düşünül-

mediği sürece Türkiye'de sağlıklı kamuoyu oluşturulabilmesi ve iletişim ahlakı bağlamında ortaya çıkan sorunların çözümlerinin yanlış yerlerde aranması sürüp gidecektir.

Devlet Kültürü ve Mülkün Temeli Olamayan Adalet...

Yetmiş beşinci yaş gününe çok az kala Türkiye Cumhuriyeti'nin en çarpıcı niteliklerinden biri, ne yazık ki adaletin artık "mülkün temeli olma" özelliğini yitirmiş olmasıdır.

Bir ülkede adaletin ne ölçüde mülkün temeli olabildiği, her şeyden önce devletin *kendi kendisini* hukukun kurallarına ne ölçüde bağlı hissettiğine göre saptanır. Eğer bir devlet, adaletin uygulanması bağlamındaki tutum ve davranışlarıyla insan yaşamının kendisi için bir ölçüt sayılmadığını ortaya koyuyorsa ve genelde hukuktan, yalnızca *kendine* bir dokunulmazlık zırhı sağlamak için yararlanıyorsa, o devlet düşünülebilecek en korkunç uçurumun da kenarına gelmiş demektir.

Ülkemizde bugün devlet-birey ilişkisinde, bireylerin devlete yönelik eylemlerini suç saymada adaletin terazisi son derece cömerttir. Buna karşılık devletin resmi görevlilerinin –üstelik de o devlet içersinde yaşayan insanların yaşamlarını güvence altına almakla yükümlü olan görevlilerin!– eylemleriyle vatandaşların canlarını yitirmeleri veya işkence görmeleri durumunda, adaletin terazisi derhal "kaza"dan, "delil yetersizliği"nden ve "kötü muamele"den yana eğilir. Ve böyle işleyen bir adalet mekanizmasından yakınıldığında, devleti yöne-

tenlerin yanıtları da hemen hazırdır: Türkiye'de yargı, bağımsızdır.

Yargı, dünyanın bütün uygar ülkelerinde bağımsızdır. Ama yine o ülkelerde yasama ve yürütme organları, bu bağımsızlığın adaletin işleme biçiminin kamu vicdanını en ileri ölçüde tatmin etme hedefine yönelmesi için bütün düzenlemeleri yaparlar.

Bu bağımsızlığın işkencenin yerine "kötü muamele"yi geçirme, çete sanıklarını sokaklara salma uğruna işlediği yerlerde ise yargının bağımsızlığından değil, fakat olsa olsa tek yanlı ve tek yönlü işleyişinden söz edilebilir.

Türkiye'deki devlet yöneticilerine göre "devlet, suç işlemez" ve örneğin "devlet-çete ilişkisi" diye bir ilişki de olamaz; çünkü suç işlemesi olanaksız olan devlet, elbet çetelerle de ilişki kuramaz. Yalnızca "bazı" görevliler, "bazen" suç işlemiş olabilirler (onların da, nihayet "resmî görevli" olmaları nedeniyle, yargı önünde aklanmaları "bazen" değil, fakat "her zaman" kolaydır!).

Bilindiği gibi "devlet", bir *tüzel kişi*'dir. Ve başka hukuk devletlerinde olduğu gibi ülkemizde de yasalara göre, özel kişiler gibi tüzel kişiler de eylemlerinden sorumlu tutulurlar. Bu, hem özel hukuk hem de ceza hukuku açısından böyledir. Örneğin eğer devlet görevlilerinin eylemlerinden ötürü devlet bireye tazminat ödemeye mahkûm edilebiliyorsa, bu devletin de sorumlu ve suçlu bulunabildiğinin açık göstergesidir. Ülkemiz açısından bir başka örnek de Siyasi Partiler Yasası'nda bulunmaktadır. Bu yasaya göre parti yöneticilerinin yanı sıra, birer *tüzel kişi* olan partiler de *suçlu bulunarak*, başka deyişle *anayasa suçu işlemiş sayılarak* kapatılabilmektedir.

Sonuç: Tüzel kişilerin de cezai sorumluluğunun olabileceğinin kabul edildiği bir hukuk sisteminde ve hukuk devletinde, bir tüzel kişi olan devletin bu so-

rumluluğun dışında kalabileceğini savunmak, hukukla asla bağdaşamaz.

Ama resmi görevlilerce liseli çocuklara işkence yapıldığı ve gazetecilerin dövülerek öldürüldüğü bir ortamda devlet, kendini yukarda sözü edilen hukuk anlayışının dışında görmek peşindeyse, o zaman o devletle övünebilmek için "hiç olmazsa kan ve kuyruk yok" demekten başka çare kalmaz.

Üstelik bu söz bile tam doğru olamaz.

Çünkü o zaman sorarlar:

Bu ülkenin emeklilerinin karda, kışta ve cehennem sıcaklarında bankaların önünde oluşturdukları, beklerken öldükleri o uzun "şeylerin" adı kuyruk değil de nedir?

İşkence görenlerin ve dövülerek öldürülenlerin yaralarından sızanın adı, şerbet midir?

Bir Romanın Gerçekleri...

Bugüne kadar çevirdiğim kitaplardan çeviri süresi boyunca hep çok şey öğrendim. Bu bağlamda geçmişi düşündüğümde, edebiyat eserleri sanırım kuramsal eserlerden daha ağır basıyor; belki de usta işi kurgular, yaşanan gerçeklikle hesaplaşmanın en *gerçekçi* yollarından biri olduğu için...

Bir edebiyat ürününü çevirmeye koyulan kişi, eseri o güne kadarkilerden çok daha farklı *okumaya* başlar. Bu, belki de artık yalnızca okuma sözcüğü ile dile getirilemeyecek bir eylemdir. Bir başka dilde oluşturulmuş kurguları çevrilen dilde *baştan* inşa etmek, çevirmenin –eğer kurguyu *taşımakla* yetinmek niyetinde değilse; üstelik böylesi, kanımca çeviride seçilebilecek en yanlış hedeftir!– yazıldığı dilde o kurgulara kaynaklık etmiş ne varsa, hepsiyle yazar kadar bağlantı kurmasını gerekli kılar. Elbet bütünüyle erişilebilmesi olanaksız bir hedeftir bu; ama bir edebiyat çevirisinin başarı derecesi de her zaman bu hedefe *ne kadar* yaklaşılabilmiş olduğuna bağlıdır.

1998, benim için sonradan başlı başına bir üniversite eğitimi yerine geçeceğini anladığım bir çeviri çalışmasıyla, yüzyılımız dünya edebiyatının devlerinden Robert Musil'in *Niteliksiz Adam* adlı başyapıtının çevirisiyle başladı. Yazar, bu romanında çökmekte olan Avusturya-Ma-

caristan İmparatorluğu örneğinde, on dokuzuncu yüzyıl sonunda doruklarına varmış bir düzenin, burjuva sınıfının çöküşünü ve bu çöküş sürecindeki müthiş bir yabancılaşmayı, bireyin aslında dışında yaşayamayacağı topluma yabancı düşmesini sergiler.

Musil'in örnek seçtiği devlete ve onun işleyişine ilişkin betimlemeleri, kuramsal düzeyde devlet kurumuyla ilgilenenlere bugün de ışık tutabilecek niteliktedir. Örneğin devleti yönetenlerin bir *temel düşünceden* yoksunluklarını yazar, kendi örneğinde şöyle işlemiştir: "*Bu devleti... ancak sivil toplumda oluşabilecek hiçbir ruh besliyordu (...); memurlarının yetenekliliğine ve bazı iyi işlerin de yapılmasına rağmen, aslında bu devletin bir beyni yoktu, çünkü merkezi bir irade ve düşünce oluşturma eylemi eksikti. Aslına bakılırsa, anonim bir yönetim mekanizmasıydı bu devlet, bir hayaletti, biçimden yoksun bir malzemeydi, doğru etkilerin yetersizliği nedeniyle, hep yanlış etkilere açıktı...*"

Musil'in devletinde, belki de gerekli bütün "kurumlar ve kurallar" vardı ve dahası, bunlar işlemekteydi de; gelgelelim: "*Devlet, anayasasına göre liberaldi, ama kliklerce yönetilmekteydi. Kliklerce yönetiliyordu, ama insanlar sanki özgür yaşamaktaydılar. Yasaların önünde bütün vatandaşlar eşitti, ne var ki herkes vatandaş değildi. (...) Bu ülkede insanlar, hep düşündüklerinden farklı hareket ediyorlar ya da hareket ettiklerinden farklı düşünüyorlardı...*"

Musil üzerine en iyi incelemelerden birini kaleme almış olan Ernst Fischer'in deyişiyle: "*Bu devlet, her sabah uyandığında hâlâ var olduğuna kendisi de şaşırmaktaydı...*"

Musil'in *Niteliksiz Adam*'ındaki devlet, gerçekte nice zamandır yalnızca aldatmalar ve yanılsamalar temelinde varlığını sürdüren, ama buna karşın sözde *gerçekliğini* tartışma konusu yapmaya yanaşmayan bir dev-

lettir. Toplumunun büyük çoğunluğunu bu aldatmalar ve yanılsamalarla, onları gerçeğin yerine koyarak yaşamaya alıştırmış bir devlette *düşünen insan* için düşünülebilecek tek yazgı da, ancak böyle bir topluma yabancılaşmak olabilir.

Devleti konu alan bir roman, hiç kuşkusuz devlet üzerine bir "bilimsel" eser değildir ve böyle bir romanı alan, elbet onu devlet üzerine soyut-bilimsel bilgiler edinmek amacıyla okumayacaktır.

Öte yandan ise böyle bir roman, dikkatli okurlarına içinde yaşadıkları *somut* devlet gerçekliğiyle ile daha farklı hesaplaşma olanağını, örneğin artık belli bir irade ve belli bir düşünce oluşturabilme yeteneğinden bütünüyle yoksun kalmış bir "siyasete" oranla, hiç kuşkusuz daha güvenilir biçimde kazandıracaktır...

Laiklik Ayağa Kalk!

Laiklik ilkesiyle neden sorunumuz var?

Bu topluma uymadığı için mi?

Bu topluma gerektiği gibi anlatılmadığı için mi?

Yoksa laiklik üzerine anlatılanlar bağlamında, cumhuriyetin ilk dönemlerinde anlatılanlar ve takınılan tutumlar ile sonrakiler arasında bazı "farklar" bulunduğu için mi?

Bu soruları doğru yanıtlayabilmek için iki dönemi, 1923-1950 ve 1950-1998 dönemlerini birbirinden çok dikkatle ayırmak gerekir.

Çünkü 1923-1950 arasındaki dönem, pek çok şey bakımından olduğu gibi, laiklik için de *doğruların* söylendiği ve bu doğrulara uygun tutumların alındığı dönemdir.

1950'den günümüze uzanan dönem ise, yine pek çok şey bakımından olduğu gibi, laiklik için de *yalanlara* sapıldığı ve bu yalanlara uyan tutumların alındığı dönemdir.

1923-1950 dönemi için laiklik, din ile dünya işlerinin birbirinden ayrı tutulmasıdır; insanların inanç ve ibadetlerinde özgür bırakılmaları, aklın buyrukları karşısına dini bahane ederek dogmalar dikmemeleri demektir. Siyasa adına dini sahiplenmeye kalkışmamak demek-

tir. Zaten *var olan* ve anayasa ile de güvence altına alınmış din ve inanç özgürlüğünü kimin daha iyi sağlayabileceği sorusuyla, işi oy pazarına düşürmemek demektir.

1950'den günümüze uzanan dönem ise, din adına gittikçe büyüyen yalanların söylendiği, dinin insan ile Tanrısı arasındaki kutsal bir ilişki olmaktan çıkarılıp siyasette geçerli akçeye dönüştürüldüğü, din ve inanç özgürlüğünün adının ve kapsamının değiştirilip bunların yerine sık sık en koyu bir din istibdadının yürürlüğe konulmaya çalışıldığı, sonunda işin sözde din adına insanların diri diri yakılmasına kadar vardırıldığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin çatısı altında, din adına yapılmak istenen değişikliğin "kansız mı, yoksa kanlı mı" olacağı sorusunun sorulabildiği dönemdir.

Bu dönemde laiklik ilkesi, ilk dönemdekinin ve çağdaş akılcılığın bütün gereklerinin aksine, din ve inanç özgürlüğünün en büyük güvencesi sayılmamış, fakat dini *kirletmek*, bu özgürlüğü bir köleliğe dönüştürmek için kullanılmıştır.

Bu amaca erişilebilmesi için de laiklik ilkesi, sanki geçmişinde birtakım *suçlar varmışçasına*, sanki 1950' den sonra olanlar laiklik yüzündenmişçesine, gittikçe artan ölçüde bir "önce aklama, sonra savunma" işlemine konu edilmiştir.

Yalnızca laikliğin değil, ama hiçbir ilkenin böyle, yani hep bir *mazur gösterme* çabası çerçevesinde savunulabilmesi ve ayakta tutulabilmesi mümkün değildir.

Ama siyasi yaşamımızdan hiç eksik olmayan bir korku, başka deyişle bütün partilere kendi içlerinde, "Ben, dini ötekilere göre nasıl daha bir savunur gözükebilirim?" sorusu, laiklik ilkesini de gerçekte hiç ihtiyacı olmayan savunmaların içine atmıştır.

Bunun böyle olduğunu görebilmek için yalnızca bugüne bakmak dahi yeterlidir.

Meydanlarda "laik" partilerin yetkilileri vatandaşa hangi güvenceleri vermek gereğini duyuyorlar?

Diyorlar ki: "Merak etmeyin, bu ülkeden ezan sesi hiç eksik olmayacak..."

Peki, Türkiye Cumhuriyeti'nin laiklik ilkesini kabul etmesinden sonra, ezan sesi ne zaman eksik olmuş?

Elbet hiçbir zaman!

Diyorlar ki: "Herkes ibadetinde serbesttir..."

Herkes ne zaman ibadetinde serbest olmamış?

Yine elbet hiçbir zaman!

Diyorlar ki: "Mütedeyyin olanlar (yani inananlar) hiç korkmasınlar..."

Laiklik ilkesi, "mütedeyyinler" için ne bakımdan korkutucu?

Elbet hiçbir bakımdan!

Ama siyasilerimiz bütün bunları söylemek zorunluluğunu duyuyorlar; onlara göre bu güvenceleri vermeliler ki, dini bütün vatandaşlar da onların kendilerini laiklik karşısında ne kadar iyi koruyacaklarını anlayıp oylarını esirgemesinler!

Oysa biraz farklı konuşabilseler! Laikliği gereksiz aklama çabalarını bir yana bırakıp, ancak laik toplumlarda din ve inanç özgürlüğünün de gerçek anlamda varolabileceğini, çünkü ancak laik toplumlarda insanların birbirlerinin inançlarına karışmayı düşünmediklerini bir anlatabilseler!

Ama yapamazlar.

Çünkü bunu yaptıkları anda, barutları da tükeniverir.

Çünkü bu türden barutlara ihtiyaç duymamak, ancak Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü gibi *gerçek* devlet adamlarının harcıdır!

Vatandaşlık ve Kulluk...

Devlet kültürü bağlamında yaşananlar, hiç değişmiyor.

Bir *hukuk devleti* olan Türkiye Cumhuriyeti'nin bir ilinin valisi, yurdun bir başka bölgesinden mevsimlik gelen işçileri kolluk kuvvetlerini kullanarak ilden attırıyor. Yani *aynı devletin vatandaşlarını*!

Aynı günlerde aynı devletin en yetkili ağızları, başka bir ilde "dostluk ve kardeşlik mesajları" veriyor: "Nereli olduğuna, hangi aileden geldiğine bakılmaksızın, *herkes* bu devletin vatandaşıdır..."

Ama uygulamaya bakılırsa, bazıları ötekilerden daha az –ya da daha çok– vatandaş...

Devletin bir bakanı, Sosyal Sigortalar Kurumu'na ait bir hastaneyi öğlen saatlerinde "ziyaret" ediyor. Bakan gelecek diye, "acil"lerin dışında hastanede bütün işler ve bakımlar neredeyse durmuş olduğundan, beklemekten canından bezmiş bir vatandaş bakanın arkasından koşup bu durumdan yakınıyor. Ama "bakan", ona dönüp *bakmıyor* bile. Onun yerine "maiyetindekiler", sabahın altısından beri orada beklemekte olan *vatandaşı* ite kaka bakanın yanından uzaklaştırmaya çalışıyorlar. Tek sayın bakanın ve çevresindekilerin yüzlerindeki "teftiş gülümsemesi" bozulmasın diye!

Bir ülkenin her kentine, dahası –hızınızı alamazsanız eğer– her kasabasına üniversite kurabilirsiniz.

Büyük kentlere düzinelerle gökdelen dikebilirsiniz.

Görünen her şeye en parlak cilaları sürebilirsiniz.

Ama kendi vatandaşınızı çalışmaya gittiği illerden cop ve dipçik kullanarak sınır dışı ettiğiniz, hastanedeki bir hastayı ite kaka bakanının yanından uzaklaştırdığınız, "Bana niye bağırıyorsunuz?" diye soran bir başka vatandaşınıza, "Ben devletim, bağırırım!" diye karşılık verdiğiniz, boyadığı pabucun parasını isteyince işkence gören boyacı çocuğun hakkını *devlet olarak* ve *inandırıcı biçimde* aramadığınız sürece, ne hukuk devleti olabilirsiniz, ne de *başkalarını* olduğunuza inandırabilirsiniz!

Türkiye'nin yükseldiği söylenen "kredi notu", ne yazık ki hâlâ hukukun ve insan haklarının düşmeyi sürdüren notlarının gölgesinde.

Öte yandan bütün bunların nedeni, derin araştırmaları gerektirmeyecek kadar açık.

Türkiye'de resmî politika hâlâ çağdaş anlamda *vatandaş* değil, fakat *kapıkulu* yetiştirmek peşinde.

Türkiye'de devlet, kendi kendini varlığına inandırmanın çaresini hâlâ *vatandaşları için* var olmakta değil, fakat ne pahasına olursa olsun *kendi için* var olmakta aramakta.

Ama burada bütün suçu devletin ve "devletlilerin" sırtına yıkarak haksızlık da etmeyelim. Temel işlevi "resmî" televizyon karşısında özgür düşünceyi destekleyici bir alternatif oluşturmak olan "özel" kanallardan bazılarının, yukarda anlattığımız olayların yaşandığı günlerdeki *ana haber* bültenlerinin "ana haberlerini" de sıralayıverelim: Bodrum'da gündüzleri ve geceleri yaşananlar, ABD başkanının yattığı kadınlardan birinin burun ameliyatı, ve bir de –bu, sanırım ülkemiz açısından gerçekten can alıcı bir sorun!– ünlü bir hanım şarkıcının genç

kocasının, eşini başkalarının sataşmalarından korumak için nasıl karate dersleri aldığı...

Ümmet'likten kurtulup millet olabilmek için bütün dünyaya örnek bir Kurtuluş Savaşı'ndan galip çıkmış bir toplumun *sonraki* yazgısı, bu kadar hazin olmamalıydı...

Yeni Gözler Edinebilmek...

Şöyle diyor Marcel Proust: "*Gerçek keşif yolculuğu, sadece yeni yerler görmek değildir, fakat yeni gözlere sahip olabilmek demektir.*"

Çok temel bir gerçeğin en yalın biçimde dile getirilişi.

Öte yandan ders almasını bilenler için de, en vahim yanlışlardan birine doğrudan atıfta bulunan bir söylem.

Yüzyılımızın en büyük kültür tarihçilerinden Egon Friedell, "Yeniçağ'ın Kültür Tarihi" adlı başyapıtının bir yerinde şöyle der: "*İnsan bedeninin güzelliği hep vardı, ama bu güzelliği ilk 'görenler', Antikçağ Yunan dünyasının sanatçıları oldular...*"

Neden peki? Bu güzellik yaratılışından bu yana hep vardı da, neden ilk kez ancak binlerce yıl sonra layığıyla *görülebildi*?

O güzelliği gören sanatçılar, *felsefeyi yaratan*, bir başka deyişle *sistemli düşünmeyi* bir yaşama biçimine dönüştüren bir toplumdan geliyorlardı da, ondan!

Düşünce de hep vardı; ama düşüncenin sisteme kavuşması, yani neden-sonuç ilişkileriyle üretken bir yörüngeye oturması için ta İÖ 6. yüzyıla kadar beklenilmesi gerekti.

Evren, hep vardı. Ona sonradan eklenen insanoğlu da binlerce yıl boyunca salt onun çıplak varoluşuyla yetindi. Ama evren, ancak Miletli Thales'in, "*Evrenin ilk maddesi nedir?*" diye sormasından sonradır ki düşüncenin de nesnesine dönüştü. Çünkü insanoğlunun binlerce yıllık evrene *bakma* serüveni, Thales'e yetmemişti.

O, kendisinden öncekiler gibi değil, fakat *yeni bir gözle* bakmış, bu bakış da onu *görmeye* ve *bilme tutkusuna* götürmüştü.

Çünkü Thales, artık insanoğlunun düşünme sürecinin belli bir aşama noktasında yer alıyordu.

Proust'un yazımın başında alıntıladığım sözüyle belirtmek istediği, insan gözündeki fiziksel değişim değil elbet. Gılgamış'tan ya da Akhilleus'tan bu yana göz denen organ, büyük fiziksel değişimler geçirmedi.

Ama gözün beyne ilettiklerinin insan zihninde işleniş biçimi değişti, ve hep değişmekte.

Proust'un dile getirmek istediği de bu; yani göz yoluyla algılananları hangi düşünsel düzlemde, hangi *birikimlerle* işlediğimiz; hatta –insan olsun, yer olsun– yeni'ye bakarken, onu görebilmemizin *yeni bilgiler* edinme gereksinimini de duyup duymamamıza bağlı olduğunun bilincine varmamız...

İnsanlığın tarihi boyunca evrimden yana düşüncenin, evrimi yadsıyan inanç karşısında hep vermek zorunda kaldığı savaşım da Proust'un özdeyişindeki gerçekten kaynaklanmadı mı?

O düşünce ki, varlığının temel koşulunu sürekli bilgiyle beslenen bakış açılarının hep yenilenebilmesinde arar.

Ve o inanç denen tutum ki, farklı bakmayı, farklı sorular sormayı, şimdiye kadarkilerden farklı yanıtlara varma çabasını, kendi düzmece ve köksüz egemenliğine hep düşman olarak görür!

Günümüz Türkiye'sinde yaşadıklarımız da bundan farklı değil.

Geçmişte, on yıllar boyunca siyasal hesaplarla "daha inanır" gözükmek için çağcıllıktan, "yeni bakabilmek"ten verilen inanılmaz ödünlerin meyvesini, iktidar yolunu inanç sömürüsünde arayan partilerle topladık.

Teknolojideki ilerlemelerin, ancak o teknolojinin sunduğu olanakları dünyaya hep yeni gözlerle bakmasını bilenlerce değerlendirilmesi koşuluyla bir anlam taşıyabileceği gerçeğini, kimi zaman "hoşgörü" sözcüğünün arkasına sığınarak rahatça gözardı ettik.

Eğer *laiklik* gibi son derece yaşamsal bir konuda, demokrasinin en önemli temel taşlarından birinin yorumunda, bugün ağırlık noktasını türban tartışmasının kısırlığının oluşturduğu, daracık bir alana hapsolduysak, ve üstelik türlü tutum ve davranışlarımızla bu mapusluğu benimsediğimizin işaretini veriyorsak, *yeni gözler* edinebilmek için daha epey yolumuz var demektir.

Bugün vardığımız noktada laiklik konusundaki "hoşgörümüzü(!)", üniversitelerde çağcıl kılık kıyafet yönergelerini uygulamaya çalışan rektörlerin karşısına inanç özgürlüğü ilkesiyle karşı çıkacak kadar ileri götürmekteyiz.

Diyoruz ki: "*İstediği gibi ve inancına göre giyinmek, herkesin hakkıdır.*"

Güzel.

Peki, bu hakka dayanarak cami ya da kiliselere istediğiniz kılıkta girebilir misiniz?

Hayır.

Peki, bu hakka dayanarak –örneğin üniversiteler ve devlet daireleri gibi– kamu kurumlarında istediğiniz kılıkta eğitim görüp çalışabilir misiniz?

"Hoşgörü" adına bugün ülkemizde bu soruya –"ay-

dın" siyasetçilerin kimileri de dahil!– verilmek istenen yanıt, "evet"tir.

İyi de, bir hakkın yalnızca *inanç adına* kısıtlandığı ya da kısıtlanmadığı bir ortamda, *laiklikten* nasıl söz edilebilir?

Nehir-Romanlardaki Adacıklar...

Kimileri, yaşamın aslında bir nehir-roman olduğunu, öyle olması gerektiğini hep unutmakta ya da belki bu gerçeğin bilincine hiç varamamak gibi çok acı bir yazgıya kurban gitmekte.

Oysa yaşam, hiçbir insanın ve dönemin yaşamı, tek tek olaylar üzerinde odaklanıp yalnızca onlarla sınırlı kalarak adına yaşamışlık ve yaşanmışlık dediğimiz doruklara ulaşamaz. Sonucu belirleyen, büyük hesabı çıkaran, hep bütün olup bitenlerin sonunda insanoğlunun yaşam denen o büyük akışları nasıl belirlediği, *hangi noktalara* yönelttiğidir. İnsanın bütün bir yaşamın sonunda, her şeyden önce kendi kendini aklayabilmesi, kendi kişisel tarihi bağlamında "yaşadıklarım, insancaydı ve değmişti..." diyebilmesi, yaşantılarını kendi yöreselliğinden kendi evrenselliğine götürebilmiş olup olmadığına bağlıdır.

"*İstersen hiçbir zaman son bulmayacağın için çok büyüksün!*" diye seslenir insanoğluna Goethe. Dile getirmek istediği, yaşamını hemen yarın unutulacak olayların sıradanlığında bırakmanın ya da bütün yarınlara şu ya da bu biçimde seslenebilecek bir nehir-romana dönüştürmenin insanın kendi iktidarında oluşudur. Ve insanoğlu, böyle bir iktidara sahip bulunduğu içindir ki Goethe'nin

dile getirdiği anlamdaki büyüklüğe erişme gizil gücünü de hep içinde taşır.

Bu bağlamda tarih, yine insanın seçimleri doğrultusunda, onun düşmanı ya da sonsuzluğudur. Bertolt Brecht' in –sonradan opera olarak da bestelenen– ünlü oyunu *Lukullus'un Sorgulanması*'nda öbür dünyanın halk mahkemesi, bir zamanlar koskoca Roma İmparatorluğu' nun anlı şanlı generali olan Lukullus'u, yeryüzünde yapıp ettiklerinin hesabını çıkardıktan sonra, *hiçliğe* mahkûm eder. Generali böyle bir yazgıdan ne sayısız fetihleri, ne Roma'ya kazandırdığı onca şan ve ganimet, ne de bir zamanlar yönettiği koskoca ordular kurtarabilir. Çünkü sonuçta bütün bunlar, yaşama bir hizmet, yaşatmaya bir katkı anlamını taşımamaktadır. Buna karşılık tek bir eylem, generalin çoktan unuttuğu bir ayrıntı, Roma'ya kiraz ağacını getirişi, yargıçlara göre olumludur; çünkü ağaç, yaşamın ve yaşatmanın simgesidir.

Kendisinden yarına ne kalacağının, yaşamını nelerin hep okunacak bir nehir-romana çevirebileceğinin ayırdına varabilmek, insanoğlunun elindedir; yeter ki günlük yaşamın sıradanlığına kapılıp, geçici ne varsa kalıcı ve değerli saymaya kalkışmasın; bir nehir-romanın tek tek adacıklarıyla yaşamın bütünselliğini özdeş kılmasın! İngilizlerin ünlü amirali Horatio Nelson'ın Trafalgar Deniz Savaşı'nda ölmesinden sonra, çok büyük bir aşk yaşadığı sevgilisi Lady Hamilton, amiralin eşiyle karşılaşır. "*Tepeden tırnağa bir leydisiniz,*" der onun küçümseyici bakışları karşısında, "*ama neyi merak ediyorum, biliyor musunuz? Bundan yüz yıl sonra acaba tarih, hangimizi yazacak?*"

Nelson'ın karısını anımsayanın kalmadığı günümüzde, tarihin bugüne kurduğu köprüden yalnızca Lady Hamilton geçebilmişse eğer, bunun tek nedeni tarihin sadece bütün olumsuz koşullara karşın yaşadığının ahla-

kını savunabilmeyi başarmış bir insanın yaşamını nehir-roman saymaya layık bulmuş oluşudur...

Ve yine bugün, çevremize bakındığımızda, farklı manzaralarla mı karşılaşmaktayız?

Hayır. Manzara hep aynı.

Kimileri kapağı attıkları adacıkları –bunlar ister servet, ister akla gelebilecek her türlü "makam" olsun– sıradağ dorukları sanıp öteki insanları görebilmek için hep aşağıya bakmayı, yaşamak saymaktalar. Kendilerince o insanları yönettiklerini, onları bir yerlere çağırdıklarını, atadıklarını, sonra da oralardan "uzaklaştırmakla", Gulliver'in cücelerininkinden bile daha hazin yanılsamalara kapılıp, güçlerini pekiştirdiklerini sanmaktalar.

Geçicilik ve kalıcılık – en geç Gılgamış'tan bu yana insanoğlunun ikilemi.

Ve böyle bir ikilemi çözebilmek, elbette ruh cücelerinin hiç mi hiç harcı değil!

Kültür Evet, Peki Ya Uygarlık?

Kavram kargaşaları, toplumların konumunu en iyi yansıtan aynalardan biridir. Çünkü kavramların rasgele, kimi zaman "orada kullanılması şık ya da uygun" kaçacağı için, hangi anlama geldikleri doğru dürüst düşünülmeden kullanılması, bütün bir toplumun kafa karışıklığının en yanılmaz göstergesidir.

Bilindiği gibi, ne zaman başımız sıkışsa kültürümüze atıfta bulunuruz. Ne zaman, özellikle başka çevreler ve ortamlar karşısında yeterince çağcıl olamadığımızdan ötürü kendimizi biraz "mahçup" hissetsek, hemen "köklü kültürümüzün" torbasını ortaya dökmeye kalkışırız.

Geçmişi çok eskilere uzanan bir kültürümüzün bulunduğu, elbette doğru. Bu niteliğiyle, kültürümüzün "kökleşmiş" olduğu da tartışma götürmez. Peki ama kültür, tek başına yeterli midir bir yerlere, daha da açık deyişle *çağcıllık çizgisine* varabilmemiz için?

Elbette hayır. Çünkü dünyada zaten kültürsüz toplum yoktur. Her toplumun belli bir geçmişi ve bu geçmiş boyunca –şu ya da bu yönde– üretip eyledikleri bulunduğuna göre, her toplumun kendine göre bir kültürü vardır. Bu bağlamda kültürler arasında örneğin yaş, çeşitli uygulamalar, inançlar ve davranış biçimleri bakımından bazı ayrımlar elbette yapılabilir. Ama genelde "kültürsüzlük"

söz konusu olamayacağına göre, "kültürlü olmak", tek başına ne bir anahtar, ne de bir çağcıllık belirtisidir.

O halde nedir çağcıllığın göstergesi ve ölçütü?

Bir kültür ortamının ne ölçüde *uygar* kılınabildiği.

Bu açıdan –aralarındaki bağın yoğunluğuna karşın–, "kültür" ve "uygarlık" kavramları arasında asla gözden kaçırılmaması gereken bir ayrım var. Çünkü *uygarlık*, bir kültür ortamının vardığı –ya da varamadığı!– belli bir aşamayı dile getirir. Bu aşama, yani uygarlık, günümüzde "*bir toplumun kültürel yaşamında ve belli bir zaman diliminde, bilim ve teknikte belli bir aşamaya varılmış, her alanda kurumlaşmaya gidilmiş, politik yaşamda demokrasi ilkesinin benimsenmiş, temel hakların ve özgürlüklerin sağlam güvenceler altına alınmış olması*" diye tanımlanmaktadır.

Ve yine günümüzde toplumlar ve devletler, uluslararası alanda ve kuruluşlarda kültürlerinin eskiliğine değil, ama yukarıdaki anlamda ne ölçüde *uygarlaşabildiklerine* bakılarak değerlendirilmektedir.

Somut örnekler verebiliriz.

Türklerin tarih boyunca devlet kurmakta gösterdikleri başarı, Türk kültürünün bir parçasıdır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde devletin –ve onu her kademede "temsil" edenlerin– vatandaşa hâlâ "kapıkulu" gözüyle bakması, öyle kalmasını istemesi ise bir *uygarlık* sorunudur.

İnanç, bir kültür konusudur.

İnsanları "inananlar" ve "inanmayanlar" diye ayırmaya kalkmak ise bir uygarlık ayıbıdır!

Çalışanlara sosyal güvence sağlayan kurumlar, kültürün bir parçasıdır.

Yaşlı emeklilerin aylık kuyruklarında ya da hastanelerde sıra beklerken ölebilmeleri ise, belli bir uygarlık anlayışının yansımasıdır.

Yanlış gözlüklerle, üstelik yanlış yerlere bakıp doğruyu arama alışkanlığından artık kurtulmamız gerekiyor.

Eğitim, elbette kültürdür.

Eğitim aracılığıyla canlı robotlar yetiştirme çabası ise, uygarlığın düzeyini yansıtan bir göstergedir.

Bilgisayarın yaygınlaşması, elbet teknik bir ilerlemedir.

Ama o bilgisayarların önüne oturanları ve oturacak olanları, bilgisayarın "sayacağı" bilgileri *üretecek* kafa donanımıyla yetiştirememek, bir uygarlık sorunudur.

Yapmamız gereken, kültürü kültür adına düşünmek değil.

Artık düşünmemiz gereken, bir türlü yeterince *uygar* kılınamayan bir kültürle nereye varabileceğimiz...

Hukuk Kültürümüz "Uygar" mı?

Birkaç gün önce internet'te, "superonline World"ün düzenlediği bir referandumla karşılaştım. Soru şuydu: "Mevcut adalet sistemi içinde kendinizi güvende hissediyor musunuz?" O güne kadar referanduma katılanların yüzde yetmişten fazlasının verdiği yanıt ise şöyleydi: "Hayır!"

Herhangi bir toplumda hukukun etkinliğinin birinci koşulu, *çoğunluğun* hukuk düzeninin etkinliğine, bir başka deyişle hangi yönetim gelirse gelsin, hukuk düzeninin etkinliğini yitirmeyeceğine içtenlikle inanmasıdır. Bu inancın olmadığı yerde, yapılan hukuksal düzenlemeler ve konulan yasalar görünüşte ne kadar ideal olursa olsun, hukukun egemenliğinden ve çağcıl anlamda bir hukuk devletinin varlığından söz edilemez. Günümüzde kara Avrupa'sındaki devletlerin hukuklarının temelini oluşturan Roma Hukuku, tarihin tanıdığı belki de en yetkin hukuktu. Ama böylesine yetkin düzeydeki bir hukuk bile Roma İmparatorluğu'nu, ancak etkinliğine ilişkin genel bir inanç devam ettiği sürece bir "hukuk devleti" kılabildi. İmparatorluğun son dönemlerinde ise böyle bir inanç geniş ölçüde sarsılmış olduğundan, aynı hukukun biçimsel olarak varlığına karşın Roma, bir hukuk devleti olma niteliğini yitirdi.

Konuya hukukun etkinliğine inanç bağlamında yaklaştığımızda, bugün ülkemizdeki durumun da bundan farklı olmadığını görüyoruz. Anayasasında bir "hukuk devleti" olduğu yazan bu devletin vatandaşlarının büyük çoğunluğu, kendini hukukun güvencesi altında hissetmiyor. Üstelik dünyanın gerçek anlamdaki hukuk devletlerinde bulunan hukuk kurumlarının pek çoğunun ülkemizde de yürürlükte olmasına karşın, kendini böyle bir güvenceden yoksun diye nitelendiriyor.

Çünkü asıl sorun, ülkemizde şu ya da hukuk kurumunun eksik olması değil. Sorun, ülkeyi yönetenlerin ve hukukçuların –evet, özellikle hukukçuların ve özellikle de anayasa hukukçularının– hukuka *nasıl baktıkları*!

Bilindiği gibi anayasalar, bir ülkede bütün yasal yapının omurgasını oluştururlar. Öyle ki, hiçbir yasa anayasaya aykırı olamaz. Gücünü anayasadan almayan hiçbir erk, kullanılamaz. Peki ama, ya bir ülkede doğrudan anayasanın kendisi, anayasa hukukunun yazılı olan ve olmayan bütün kurallarına, ilkelerine ve teamüllerine aykırı ise? Ya o anayasa, anayasa hukukunun şart kıldığı hiçbir koşula uyulmadan yapılıp yürürlüğe sokulmuşsa? Bir başka deyişle, ya anayasanın kendisinin yasallığı tartışma götürür konumdaysa, o zaman ne olur? O zaman o ülkede hukukun güvenilirliği ve etkinliğine inanç, asla istendiği ölçüde sağlanamaz. Daha anayasası ait olduğu meşru temellere oturtulamamış bir devlete gerçek anlamda "hukuk devleti" diyebilmek de olanaksızlaşır.

Türkiye Cumhuriyeti'nde bugün yürürlükte olan 1982 Anayasası, halkın özgür iradesiyle seçilmiş bir meclisin eseri olan bir anayasa değildir. Bu anayasa, girişimlerinde başarısızlığa uğrasalardı idam cezasıyla yargılanacak olan beş darbeci generalin, başarıyla sonuçlanan 12 Eylül Darbesi'nin ardından Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni ve ülkedeki bütün siyasi partileri kapatan beş

darbecinin, kendilerince atanmış bir topluluğa hazırlattıkları, ardından bir kez daha kendi sansürlerinden geçirdikten sonra "halk oyuna sunma" görüntüsüyle millete *dayattıkları* bir anayasadır.

Bugün Türkiye'de, "Türkiye Cumhuriyeti'nin yedinci cumhurbaşkanı" diye her yerde baş tacı edilen kişi de, 12 Eylül Darbesi'nin lideri olan ve kendi hazırladığı anayasaya kendi koyduğu bir maddeyle, anayasanın Türk halkınca kabul edilişiyle birlikte "otomatik" cumhurbaşkanı oluveren Kenan Evren'dir!

Aslında en ilkel bir hukuk bilinci bile böyle bir kişinin bu ülkenin cumhurbaşkanları arasında sayılmamasını gerektirirken, kimi çevreler kendisiyle neredeyse iftihar etmektedir!

Yukarda belirtilen koşullarda "anayasa" niteliğini kazanan anayasamızın bu yapısı ise, neredeyse on yedi yıldır en azından yadırgatması gereken kimseyi yadırgatmamaktadır.

Olay, derinliğine inmeyi gerektirmeyecek kadar basittir.

Eğer *böyle* bir anayasa yürürlükte olduğu için, bugüne kadar örneğin hiçbir Anayasa Mahkemesi üyesi görevinden ayrılmayı düşünmemişse, bu anayasanın mimarına Türkiye üniversitelerinden fahri *hukuk doktorası* verilebilmişse, ve her yıl yapılan adli yıl açılış törenlerinde bu anayasal bunalım, hukukumuzun bugünkü en ağır hastalığı diye adlandırılmıyorsa, geride varılabilecek tek bir sonuç kalmaktadır: Türkiye'nin bugünkü hukuk kültürü, *uygar değildir*.

Böyle uygarlık dışı bir hukuk uygulamasının vatandaşlara güven vermemesi değil, ancak vermesi çok şaşırtıcı olurdu!

"Rönesans İnsanı" Ne Zaman Öldü?

Ünlü tiyatro incelemecisi Martin Esslin, çağımızın bir başka çok ünlü tiyatro ve sanat eleştirmeni olan Polonyalı Jan Kott'un "Bedenin Belleği" başlıklı deneme kitabı için kaleme aldığı önsözün bir yerinde şöyle diyor: *"Kott, yalnızca olağanüstü bir tiyatro eleştirmeni ve önemli bir tiyatro bilimci olmanın ötesindedir... O, aynı zamanda Avrupa'nın edebiyat tarihinde önemli bir rol oynamış, şimdi ise ne yazık ki can çekişmekte olan bir geleneğin, edebî deneme geleneğinin de temsilcilerindendir..."*

Esslin, bu sözlerin ardından, Montaigne ve Francis Bacon'ın kurucusu oldukları bu geleneğin temsilcilerinin işlevleri üzerinde de duruyor: *"Bu tür deneme yazarları, çok önemli bir görevi yerine getirirler: Zamanın ruhunu bir noktada yoğunlaştırıp ardından onu yine uzmanlaşmanın katı sınırlarını aşacak biçimde etrafa yansıtırlar; zamanlarının başı çeken düşünceleri arasında diyalektik bir süreci başlatırlar; gerek çelişkiyi, gerekse uzlaşmayı kışkırtırlar; ve yine onlar çoğu kez, katkıları çeşitli alanlardaki uzmanları yeni tahminlere ve araştırmalara yönelten, gerçek anlamda yaratıcı düşünürlerdir. Lessing, büyük Alman klasik dramasının canlanmasını böyle sağlamıştı; Brandes, Ibsen'e esin kaynağı oldu; Kott da Peter Brook'u ve başka çağdaş yönetmenleri etkiledi. Böyle yazarlar, bu*

tür bir etkiyi yalnızca düşüncelerinin derinliği ve görüşlerinin özgünlüğüyle değil, fakat bu düşünce ve görüşleri genel ve anlaşılabilir bir biçimde iletmeleriyle de yaratırlar..."

Esslin, bu noktada sözünü ettiği türden denemenin zamanımızda neden can çekiştiğini açıklıyor ve bu durumun meydana geliş nedenleri arasında "Rönesans İnsanı"nın artık tehlikede olmasını da gösteriyor: *"Zamanımızın eğitim sisteminde var olan ve korkutucu biçimde artan parçalanma, edebi deneme türünü ölümle tehdit ediyor. Doğa bilimleri ile sosyal bilimler alanlarında klasik ve edebi öğretim malzemesinden oluşma sağlam bir çekirdek, hepsi için aynı bir temel bilgi zemini eğitimin de temeli olarak kaldığı sürece, bir 'Rönesans İnsanı'nı, başka deyişle düşünülebilecek en geniş ilgi yelpazesine sahip ve sığlığa kaymaksızın kapsamlı bir eğitim almış bireyi yetiştirmek de mümkündü. Böyle bir birey için her bilim dalının ayrıntılarını bilmek gerekli değildi; kabarık sayıda uzmanlık alanına ait yöntemlerin ve kavramların bilincinde olmak, ve –belki de daha önemli ve daha güç olanı– yöntemlerin (...) geçirdiği önemli değişikliklere ayak uydurabilmek, onun için yeterliydi. Edebî deneme türünün son temsilcilerinden birkaçının, eğitim sisteminin uzmanlaşmanın baskısına Batı Avrupa'ya ya da Kuzey Amerika'ya oranla daha uzun karşı koyabildiği Orta Avrupa'dan gelmeleri, yalnızca bir rastlantı değildir..."*

Esslin'in sözünü ettiği "Rönesans İnsanı", Rönesans'ın son buluşuyla birlikte tükenmiş bir tür değildi. Rönesans'ın her alana getirdiği akılcılıkla ve yine Rönesans döneminde, Erasmus'un önderliğinde ortaya çıkan Batı hümanizminin bilimlere ve sanatlara düşkünlüğüyle beslenen "Rönesans İnsanı", bir başka deyişle Ortaçağ'ın dogmalar dünyasının ardından "yeniden doğan" insan, bilgiye rastladığı yerde onu, "alanıma girer mi?" ya da "pratik yaşamda işime yarar mı?" sorularını sormaksızın *alan*, kendini *bilmek zorunda* sayan insandı.

Özellikle yüzyılımızda görünüşte "gittikçe artan" bireysel özgürlüklere, bu arada gerçekten artan bilgiye ve ona erişme yollarına karşın, "uzmanlaşma" eğiliminin bireyleri bir anlamda sığlığa sürüklemesi, birey-toplum ilişkisine bakış açılarından da kaynaklanmaktadır. "Küreselleşme" yolundaki bir dünyada, başta ekonomik modeller olmak üzere, toplumlarda geçerli kılınmak istenen modeller bağlamında aslında en sakıncalı bulunan şey, "Rönesans İnsanı"nın anlayışını ve donanımını taşıyan bireylerin bu modelleri *sorgulamalarıdır*. "Globalleşmesi" istenen bir dünyada "global" sorgulamaların önüne geçmenin en iyi yollarından biri de, "uzmanlaşma"yı istisnası olamayacak bir ilke diye dayatmaktır. Çünkü bu anlamda bir küreselleşmenin gerekliliğine, başta eğitim sistemleri olmak üzere, türlü araçların yardımıyla inandırılan birey, artık "alanı dışında" bilgi edinmeyi, dolayısıyla da düşünmeyi gereksiz sayacaktır. Modelin bütününü sorgulaması ise hiç söz konusu olmayacaktır.

Kendini sınırsız özgür sayarken, gerçekte "bilmek zorunda olmak"tan bilincine varmaksızın vazgeçmiş bireylerden oluşma bir dünyanın, ne ölçüde "insana", Goethe'nin deyişiyle "isterse, gelişmesi hiç son bulmayacak olan" o varlığa yakışacağı, günümüzde hâlâ düşünmekte direnenler için yaşamsal bir sorudur!

Bilgiyi Tartışmak ve Aydın Olmak...

Bilginin ve bilmenin ne olduğunun sürekli tartışılmadığı ortamlardan aydın, ancak rastlantı sonucu ve çok az çıkar.

Bugün Türkiye'de yeri geldikçe –olumlu ya da olumsuz anlamda– "aydınlar"dan söz edilmesi, yetişmiş ve yetişmekte olan kuşakları yanıltmamalı. Çünkü ülkemizde "aydın" olabilmişlerin sayısı, sonuna rahatça çoğul ekinin takılabileceği kadar kabarık değil. "Aydınlar" bağlamında Türkiye, geniş ölçüde bir varsayımın peşinden giden bir ülke.

Hem de Osmanlı'dan bu yana!

Çünkü ne "Tanzimat münevverleri"nin tümü gerçek anlamda aydındılar ne de cumhuriyetin kuruluşundan bugüne kadar öyle sanıldığı kadar aydın yetişti.

Türkiye'nin Batı gibi ilerlemiş olmasını istemek, tek başına bunu isteyeni aydın yapmaya yeterli değildir. Bunun için varlığı kesinlikle gerekli olan koşul, Batı'yı Batı yapmış olanları akılcı bir tutumla görebilmektir. Bu yapılmadığında, iyi niyetlerine karşın çoğu Tanzimat "münevverinin" ve hiç de iyi niyetli olduğu söylenemeyecek bugünkü sözde aydınlar kesiminin düştükleri tuzağa, taklitleri gerçeklerin yerine koymanın yeteceğine inanmanın tuzağına düşülür.

Bundan iki bin beş yüz yıldan fazla bir zaman önce, bugünkü Batı düşüncesinin temelini oluşturan Antikçağ Yunan felsefesi, ilk adımları arasına "bilgi"yi ve "bilme"yi sorgulamayı katmıştı.

Çok akılcı, çok doğal bir tutumdu.

Evreni ve insanı "bilmek" isteyen bir yönelimin, "Peki ama, nasıl bileceğim?" ya da "Bilgi dediğim, nedir?" gibisinden sorularla yola çıkmasından daha doğal bir şey olamaz.

Antikçağ felsefesi, bu sorgulamayı hep sürdürdü.

Özellikle ortaöğretimde "karanlık çağ" diye kestirip attığımız Ortaçağ'da da bu sorgulama, bu kez bir savaşım niteliğini alarak devam etti. Katolik kilisesinin dogmalarını savunma çabası, gerçekte bilgiyi ve bilmenin kazandıracağı gücü iyi çözümlemiş bir iktidarın, "bilginin bilgisini" geniş halk kitlelerinden inanç duvarıyla ayırma ve gizleme çabasından başka bir şey değildi. Rönesans'ı hazırlayan uyanış ise, insanın dogmalarla değil, ancak akıl yoluyla, evrime açık düşünce yoluyla bilgiye ulaşabileceği savından kaynaklanıyordu.

Batı'nın –sonunda kazandığı– laiklik savaşı, hep bilmeye yönelik insan iradesinin yolundan inancın duvarlarını kaldırma ve inancı, salt birey ile onun inandığı arasındaki iç ilişkiye indirgeme hedefine yönelikti.

Özetlemek gerekirse, bilgiyi ve bilmenin ne demek olduğunu sorgulamak, Batı'nın düşünce tarihinin temelini oluşturur. Ve ilerlemiş Batı toplumlarında felsefenin, başka deyişle sistemli düşünmenin biliminin önemini hiç yitirmemesi de, bundan kaynaklanan bir durumdur.

Eğer *kavram* olarak bir Doğu-Batı ayrımını ortaya koyuyorsak, o zaman günümüzde de bu ayrımın en temel kaynağının, bilip bilmediğini bilmeden bilmeye çalışmak ya da bildiğine inanmak ile, neyi nasıl bilebilece-

ğini sorgulamak arasındaki ayrımda yattığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

Buna bağlı olarak, ilerlemiş ülkelerin eğitim sistemleri ile bizim inatla uygulayageldiğimiz sistem arasındaki en büyük ayrılığın, bilmesi gerekeni neden bilmesi gerektiğini öğrenciye araştırtan ve bu süreçte onu bilginin ne olabileceği ile de hesaplaşmaya götüren bir sistem ile, öğrenciye bilgi kalıpları verip sınıf geçmek için bunu bilmesi gerektiğini söyleyen sistem arasındaki ayrımdan kaynaklandığı saptamasını da rahatlıkla yapabiliriz.

Bugünün Türkiye'sinde, sanat da dahil hemen her alanda ilericilik, ilerleme ve "modernleşme" adına uygulanan, akıl almaz boyutlardaki ucuz taklitçiliğin temelinde, bilginin ve bilmenin ne olduğu üzerinde artık hemen hiç düşünülmemesi yatmaktadır.

Böyle olunca da meydan, çok doğal olarak bilginin karşısında –kendi amaçları için– inançları ve dogmaları savunan örümceklere kalmaktadır!

Üniversitenin Evrenselliği ve Yöresel Ölçütler...

Önce tartışılamaz bir gerçeği dile getirelim: Üniversite, *evrenseldir*. Hem kavram hem kurum hem de adı üniversite olan kurumun işleyişi bağlamda evrenseldir.

Bir başka deyişle, *üniversite* olmak isteyen kurum, mutlaka evrensel olmak zorundadır.

Batı üniversitelerinin özellikle ortaçağın sonundan günümüze uzanan tarihine bakıldığında, bunun aynı zamanda sürekli evrenselleşme çabalarının da tarihi olduğu, hemen görülebilir.

Üniversite evrenseldir, çünkü bilim, bilimsel araştırma ve bilimsel öğretim evrenseldir – öyle olmak zorundadır...

Bilim ve bilimsel yöntem toplumdan topluma, ülkeden ülkeye nasıl değişemezse, üniversitenin evrensellik niteliği de değişemez.

Her ülkenin üniversitelerinde, o ülkenin özgül koşulları ve gereksinimleri elbet göz önünde tutulur – ama sözünü ettiğimiz evrenselliğin başladığı, başlaması gerektiği yere kadar! Bir başka deyişle, hiçbir ülkenin hiçbir özel koşulu ve gereksinimi, bilim kadar evrensel olması gereken üniversitenin evrensellik temelini zedelemek bağlamında haklı bir gerekçe oluşturamaz.

Üniversitenin evrensel olması gereken yapısına, iş-

levlerine ve işleyiş biçimine, hiçbir "temenni" ve istek herhangi bir kısıtlama getiremez.

Evrensel üniversite, *kendi ölçütlerini kendisi koyan* bir kurumdur.

Evrensel üniversite, *hangi niteliklere sahip olanlara* bilim adamı ve öğrenci kimliklerini vereceğini kendi ölçütlerine göre saptar.

Bugün Batı'nın –hangisi olursa olsun– evrensel üniversitelerine girmek, *zordur*.

Bugün Batı'nın evrensel üniversitelerinde elbet her dala ait bir öğrenci kontenjanı vardır. Ama bunun yanı sıra, bir de *belli bir düzey* koşulu vardır. Kontenjan dolmadığında bunun açıklanması, Batı'nın evrensel üniversitelerinde asla ve asla "o zaman daha düşük düzeyde olanlar gelsinler" tarzında bir davetiye çıkarmak anlamını taşımaz.

"Benim koşullarıma uyan daha başkaları da varsa, onlara da daha yer var," anlamını taşır.

Ve en önemlisi, kontenjanın çok altında öğrenci, üniversitenin şart koştuğu niteliklere sahipse, o sayıda öğrenci ile *yetinilir*.

Çünkü evrensel üniversite, meslek okulu değildir.

Ayrıca evrensel üniversite, her vakıf kuranın her sokak arasında açabileceği "tartışmalı" bir kurum da değildir.

Ülkemizde üniversite kavramından en çok ödün verilen alan, yukardan beri sözünü ettiğimiz *evrensellik* alanıdır.

Bu ödün, yalnızca özel üniversiteler yüzünden verilmemektedir. Devlet üniversiteleri de, "kontenjanların gerekirse sıfır puana kadar indirilerek doldurulmasını" öngören YÖK merkeziyetçiliği yüzünden evrensellik bağlamında çok büyük bir tehlikeyle karşı karşıyadır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin üniversiteleri, bugün *iste-*

diği niteliklere sahip öğrenci seçmek hakkından ve özgürlüğünden yoksundur!

Aslında, üniversiteye ilişkin tutumumuz da, kendini her alanda belli eden temel bir tutumumuzdan, başka deyişle, belli bir kavramı tam olarak açıklığa kavuşturmadan o kavramı en geniş ölçüde uygulamak alışkanlığımızdan farklı değil.

"Her ile bir üniversite!" diyoruz.

"Vakıf üniversiteleri açılmalı!" diyoruz.

"Herkes üniversiteye gidebilmeli!" diyoruz.

Peki ama, *nedir* ya da *nasıl olmalıdır* bir üniversite?

Yeterince tartıştık mı?

Hayır. Sadece "bildiğimizi" varsaydık ve varsaymaktayız.

Bunun doğal sonucu olarak da, kendimizi "evrensel" varsaymakla ne kadar evrensel olabiliyorsak, üniversitelerimizi de ancak o ölçüde "evrensel" kılmaktayız!

Bugünün Evrensellik Kavramı...

Geçen hafta üniversite kurumu bağlamında *evrensellik* kavramı üzerinde durmuştuk.

Şimdi bu kavramı biraz daha deşmemiz gerekiyor.

Böyle yapmamız, her şeyden önce bu kavramı nerede kullanabileceğimiz, nerede kullanamayacağımız sorusuna yanıt bulabilmek için gerekli.

Günümüzün –özellikle Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra ortaya çıkan–, ağırlıklı olarak ekonomik yönelimli *küreselleşme* kavramı, neredeyse bir *evrensel kültür*'ü de öngörmekte. Bir başka deyişle küreselleşmenin temel hedeflerinden biri, kültür farklılığından kaynaklanabilecek tüketim alışkanlığı farklılıklarını, daha da açık deyişle *tasarruf eğilimlerini* ortadan kaldırmak amacıyla, farklı kültürler arasında belli bir *tekdüzeleşme* sağlamak olarak belirginleşiyor.

Oysa gerçekte *bu anlamda* bir evrensel kültür, kültürün özü göz önünde tutulduğunda, kavram olarak düşünülemez. Çünkü her kültürün belli bir toplumun kimlik kartı olduğu göz önünde tutulduğunda, yukarıdaki anlamda bir "evrensel kültür" oluşturma çabası, örneğin Mustafa'yı olabildiğince Hasan kılmak ya da bütün Hasanların yerine Mustafaları geçirmek çabasıyla eşanlamlıdır.

Günümüzün o çok sözü edilen küreselleşme ideali de zaten bundan farklı bir şey istemiyor; hedeflenen, her birinin ekonomik yönelimleri farklı olan Hasanları, Hüseyinleri, Alileri olabildiğince tek bir modele indirgemekten başka bir şey değil.

Böylesi, gerçek anlamda evrensellikle hiçbir ilintisi bulunmayan, *yapay* bir kavram oluşturma girişimidir. Ve gerçek anlamdaki evrenselliğin aksine, aslında burada bir tür "ufuk ve bakış açısı daraltılması" amaçlanmaktadır.

Şimdi bir soru soralım: Günümüzün "küreselleşme ideali", böylesine yapay ve kötü niyetli bir girişimin yanı sıra, acaba bir *evrensel uygarlık* idealini de öngörüyor mu? Çünkü bu ikisi, yani "evrensel kültür" ile "evrensel uygarlık" birbirinden farklı kavramlardır ve ilkinin yapaylığına karşılık, ikincisi tümüyle doğal ve insana yakışır bir hedef olma niteliğini taşımaktadır.

Evrensel uygarlık, bilim ve teknik alanlarındaki ilerleme ile, insanı insan kılan konulardaki *kurumlaşmaları* bütün insanlığa ortak kılma idealini içinde taşıyan bir kavramdır. Böyle bir uygarlık anlayışı, kültürel farklılıkları silip renksiz bir dünya yaratmayı değil, ama bütün kültürlerin ortak bir uygarlığın ölçütleriyle kendilerini –özlerini yitirmelerine hiç gerek kalmaksızın– denetlemelerini sağlamayı amaçlar.

Örnek vermek gerekirse eğer, insan hakları alanında köklü bir kurumlaşma, hiçbir kültürün kendine özgü renklerini silikleştirmez; tersine, o kültürel kimliği taşıyan insanların kendi insanlıkları ile bundan böyle daha bir gurur duymalarına yol açar.

Eğitim alanındaki köklü bir kurumlaşma da insanları tekdüzeleştirmeyi değil, fakat kendi kültür iklimlerinde kendi kimliklerinin bilincine bilginin yardımıyla varmalarını hedefler.

Böyle bir *evrensel uygarlık anlayışı*, dünyada birta-

kım modellerin, üzerinde fazla düşünülmesine meydan bırakılmaksızın birilerince yine birilerine dayatılmasını da olanaksız kılar. Çünkü sözünü ettiğimiz evrensel uygarlık anlayışı, beraberinde eleştirel düşüncenin zaferini de kaçınılmaz biçimde getirecektir.

Bugün dünyada egemen kılınmasına çalışılan küreselleşme idealinin gerçekte böyle bir evrensel uygarlık anlayışının yaygınlaşmasını isteyebilmesi, kesinlikle olanaksızdır. Çünkü neresinden bakılırsa bakılsın, küreselleşmenin temelinde yatan model, *tüketim toplumu* modelidir. Bu modelin savunucuları açısından herhangi bir toplumda tüketici sınıfın çoğunluk mu, yoksa bir azınlık mı olduğu, hiç önem taşımamaktadır. Tek önemli nokta, o toplumun şu ya da bu biçimde *tüketici toplum* niteliğini kazanabilmesidir.

Olayın gerçekte bu olduğunu anlamanın yolu ise çok kolaydır. Bunun için, hararetle savunulan küreselleşmeden tüketimi çıkarmak ve geriye ne kalacağına –o zaman bu modelin ne ölçüde savunulmaya değer sayılacağına!– bakmak, yeterlidir!

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün hedef olarak gösterdiği "muasır medeniyet seviyesi"nin, tüketim toplumu gibi elden düşme ya da dayatma ürünü modellerle hiçbir ilintisi yoktu. Buna, "artık şartlar çok değişti", gibi bir gerekçeyle karşı çıkma çabaları da boşunadır; tıpkı on altı yıldır dünyanın en yüksek enflasyon oranlarından birini yaşayan ülkemizin bu canavardan "tüketim toplumu" modeliyle çıkacağına umut bağlamanın boşuna olması gibi...

Cumhuriyetin 75. yılında, Atatürk'ün "muasır medeniyet seviyesi" hedefi ile "evrensel uygarlık" kavramı arasındaki ilişkiyi derinliğine irdelemek, çok gerçekçi bir kutlama biçimi olmaz mı?

Cumhuriyetin Çizgileri...

Bugün, 29 Ekim 1998; Türkiye'de cumhuriyetin ilanı yetmiş beşinci kez kutlanıyor.

Böyle bir yıldönümünde soğuk kanlı, gerçekçi hesaplaşmalar, en az coşkulu kutlama eylemleri kadar önemlidir. Dahası, sözü edilen niteliklere sahip bir hesaplaşmanın yeterince yapılmaması durumunda, kutlamaların en coşkulusu bile sonunda iz bırakmadan sönüp gidecek bir ateşten farksız olur.

O halde cumhuriyetin çizgilerinin dünden bugüne uzanışını gözden geçirmekte yarar var. Bunun için de: "Bugün, ne olmalıydı, ne olmamalıydı?" sorusunun rehberliğine başvurmamız gerekiyor.

Bugün Mustafa Kemal Atatürk, bütün eylemleri ve düşünceleriyle artık yalnızca düşünülmeli ve değerlendirilmeliydi; ama hâlâ bir kurtarıcı olarak *özlenmemeliydi*! Çünkü O, daha yaşarken kurtarıcılık misyonunu tamamlamış, böyle olmasını istemiş, düşüncelerinin *anlaşılmasını* ve *anımsanmasını* istemişti.

10 Kasım 1938'de ölen Atatürk'ü bugün hâlâ kurtarıcı olarak gereksinmemiz, gereksinmek zorunda kalışımız, Atatürk'ten sonra bu ülkeden gelip geçmiş kuşaklara çok ağır bir iflasın gölgesini düşürmektedir. Bugün onun düşüncelerinden çok kurtarıcılığına duyulan öz-

lem, onun çok sağlam temeller üstüne kurduğu, kalıcılığı için de sağlığında düşünülebilecek hemen bütün önlemleri aldığı bir cumhuriyeti sonradan ne ölçüde *taşıyabilmiş* olduğumuzu çok ciddi olarak sorgulamamızı gerektiren bir nedendir.

Gönül isterdi ki, bugün, cumhuriyetin yetmiş beşinci yaş gününde onun kurucusunu yalnızca en derin vefa ve şükran duygularıyla anabilelim, ama bunu yaparken de o cumhuriyeti götürdüğümüz yerlerle haklı olarak övünebilelim. Oysa cumhuriyetin en temel ilkelerinin aradan geçen yetmiş beş yıla rağmen hâlâ çok ciddi tehlikelerle karşı karşıya olması, bu tehlikelerin "sivil" yollarla değil, fakat ancak İstiklâl Savaşı'nı kazanmış olan ordunun kararlılığıyla ve Atatürk'e bağlılığıyla savuşturulabilmesi, özellikle 1950'den sonraki *bütün* "sivil" siyasi kadroların ve bu arada aydın olma adına en korkunç aymazlıkları sergilemiş "meslekten" aydınların bugünün gençlerinden yalnızca *özür dilemelerini* gerektirebilir!

Mustafa Kemal, eylemlerine hep düşünceyi temel alan, bir amaca yönelik eylemler tamamlandıktan sonra da hep düşüncenin *sürekliliğini* hedeflemiş ender liderlerdendi. Bu nedenledir ki, bağımsız bir devlet kurma işini tamamlar tamamlamaz kendini, geleceğin *düşünen kuşaklarını* yetiştirme gibi bir hedefe adamıştı.

Onun ardından biz, zaman içersinde önce özgür düşünebilmenin yollarını tıkadık. Yine zamanla, Atatürk'ü bile genç kuşaklara *anlatmak* yerine *ezberletmeyi* yeğledik. Çocuklarımıza verdiğimiz ders kitaplarında, onun çocukluğunda tarlalarda neler yaptığını, anasının ve babasının adını ezberletmeyi çok önemli bulurken, yine onun "fikri hür, vicdanı hür nesiller" yetiştirme, "muasır medeniyet seviyesine erişme" hedefleriyle ne demek istediğini *anlatmayı* hiç önemsemedik.

Üstelik bunu, kendimiz de anlamadığımızdan ya da

unuttuğumuzdan ötürü değil, fakat *bilerek* ve *isteyerek* yaptık! Çünkü, ülke yönetimine talip siyasal kadrolar olarak, cumhuriyet kılıfı içersinde, demokrasinin taşıyıcısı olması gereken siyasi partilerin kalıbında gerçekte hep padişahlıktan farksız bir buyurganlığın peşinde olduk!

"Bağımsızlık benim karakterimdir," diyen bir önderin mirasını, ülkenin kendi para birimi yerine doları ve markı geçirecek kadar bağımlılık tutkunu olarak kirlettik, ve üstelik geldiğimiz bu noktada hâlâ "bağımsız" olduğumuzu söyleyebilecek kadar da "gaflet, dalalet ve hatta hıyanet"e gömüldük!

Onun "imtiyazsız toplum" idealini, imtiyazların en tehlikelisi olan paranın imtiyazının egemenliğindeki bir topluma dönüştürüp, enflasyonu "normal" yaşam biçimi yaptık; böylece de başta vatandaşlığın ahlakı olmak üzere, bütün ahlak değerlerinin korkunç bir yıkımla karşılaşmasını –bilinçli– bir sessizlikle karşıladık!

Bugünün gençlerinin önünde tek bir yol var.

Cesaret ve güç kaynaklarını, 1919-1938 yılları arasında bu ülkede yazılan destanlarda aramak. Ayrıca, Atatürk'ün ülkenin geleceğini emanet ettiği kuşaklar olarak, bu Cumhuriyet Bayramı'nı kutlamak da en çok bugünün gençlerinin hakkıdır.

1950 sonrası siyasi kadrolara ve bu ülkeyi küçümsemekle "aydın" olunabileceğini sanmış kimi gafillere ise böyle bir bayramda ancak Atatürk'ten özür dilemek düşebilir!

İnsanın İnsana Teğet Geçmesi...

"*Dostluk, bir kültür işidir,*" der Sabahattin Eyuboğlu, "*nerede dostluk varsa, orada kültür de vardır.*"

Dostluktan ve sevgiden söz etmenin artık gereksiz sayıldığı, böyle duygulara pek gereksinim duymamanın "moda" olduğu ortamlar için belki de anlamını çoktan yitirmiş düşünceler. Çünkü günümüzde yerleşik uygulama, insanın insana yaklaşması değil, fakat teğet geçmesi. Gelgelelim bu, dostluğun ve sevginin insanı insan kıldığı gerçeğini değiştirmiyor.

Evet, Eyuboğlu'nun çok yerinde deyişiyle, dostluk gerçekten de bir *kültür* işidir; çünkü kültür, insandan kaynaklanan *uygulama* ya da *eylem* anlamına gelir; dahası, doğrudan *insanlık* veya insanın insana *insanca* davranması, bir uygulama ya da kültür işidir.

İnsanoğlunun yaşamında karşılaştığı büyük sorunlar, onun o âna değin dost bildikleri ya da kendilerinin hep o insanın dostu saymış olanlar için aynı zamanda çok belirleyici *sınavlar* olma niteliğini taşır. Kalanı ne yazık ki hep çok olan bu sınavların ardından insan gözlerini çevresinde gezdirdiğinde, bir köklü tasfiyenin kendiliğinden gerçekleşmiş olduğunu algılar.

Hele, artık ne yazık ki çoktandır hayatta olmayan bir büyük dostumun bir zamanlar dediği gibi, *parasal* bir

sorunla karşılaşılmasın! O anda dostluk sınavlarının en acımasızlarından biri de başlamış demektir. Yine o bilge dostumun dediği gibi, insanlar bu sınavın şaşmazlığının bilincine varmış oldukları içindir ki "dostluk parayla ölçülmez" gibi bir kılıf bulup bencilliklerinin üstüne geçirivermişlerdir. Çünkü para, elbet ne dostluğun ne de insanlığın tek ölçütüdür; ama *sorun* para olduğunda onu bu türden özdeyişlerle görmezlikten gelmeye çalışmak da dostluğun ve insanlığın kanıtı sayılamaz!

Parasal sorunlardan kaynaklanan bunalım dönemlerinde insanların bu bunalımla karşılaşanlara değgin geliştirdikleri çeşitli davranış biçimleri vardır. Kimileri, o güne değin sizi neredeyse her gün arayanlar da dahil, ansızın –örneğin o sıralarda "işlerinin yoğunluğu"(!) nedeniyle– aramaz olurlar. Başkaları, aramayı ve bir ölçüde çevrenizde bulunmayı sürdürürler, dolayısıyla en azından bir sorununuz olduğunu algılamamaları olanaksızdır, ama bunu "sanki hiçbir şey olmamışçasına"nın perdelerini çekerek –ve kendilerince sözde ustalıkla!– görmezlikten gelirler. Örneğin yine telefon etmeyi sürdürürler, fakat konuşmaları hep "o konunun" sınırına vardırmayacak bir noktada kesmeyi başarırlar. Ya da –yine hiçbir şey olmamışçasına– sizi, insanların arasına karışacak halde olup olmadığınızı elbet hiç düşünmeksizin – toplu akşam yemekleri gibi buluşmalara çağırırlar.

Amaç, hep aynıdır: Nasıl olursa olsun, o insana, belki de sorunlarının onu sürüklediği bunalım noktasında yaşamak ile yaşamamak arasındaki ayrımı sorgulayacak hale gelmiş olan o insana *teğet geçmeyi* başarabilmek...

Böylece yaşam, bu tür "tedirginliklerden" uzak, yine sürüp gidebilecektir; böylece "yok saymak", sıkıcı bir iç hesaplaşmayı engelleyebilecektir; yine böylece, karşımızdakileri yaşamı belki de bütünüyle anlamsız bulma noktasına getirmiş çıkmazlar, günlük konuşmaların ve

alışılagelmiş bir sıradanlığın bataklığında boğulup gözlerden ırak kılınabilecektir. Çünkü insanın en kolay aldattığı, hele bir de aldanmaya dünden hazırsa, elbet yine kendisidir.

Böyle *bilinçli körleşmelerle* hep karşılaştım; fakat, anımsayabildiğim kadarıyla, kendime yakın bildiklerim, dahası insanlar karşısında böyle bir körleşmeyi hiçbir zaman başaramadım. Hele dostlukların, kötü günlerde paylaşma olmaksızın da hâlâ dostluk olarak kalabileceğine hiçbir zaman inanmadım. Çok ender de olsa, dostluğu ve sevgiyi eylem sayma düşüncesini paylaşan gerçek insanlarla karşılaştım. Üstelik bunların arasında ilk anda yardımıma koşmaları beklenmeyecek olanlar da vardı. Ama dediğim gibi, bu sayı ne yazık ki hep çok düşük oldu.

Sabahattin Eyuboğlu, çok haklı. Bir yerde bu anlamda dostluklar, yakınlıklar ve paylaşmalar varsa, orada kültür de vardır; buna karşılık eylem temelinde gelişebilen bir dostluk ve insanlık anlayışının bulunmadığı yerde, aslında hiçbir şey yoktur. Çünkü kültür, uygulama ve eylem demektir, ve kanıtlanmayan insanlık, bir buz parçası kadar soğuktur.

"*Yaşamın kendisini, yaşamın anlamından daha çok sevmeyi bilmek gerek,*" der Dostoyevski *Karamazov Kardeşler*'de. Haklılığı düşündükçe ortaya çıkan bir söz, çünkü yalnızca *teorisiyle* yetinilen yaşamın ve o yaşam içersinde yer alan insanlık değerlerinin gerçeklikle hiçbir ilintisi yoktur...

Yarınları Çalınan Kuşaklar...

Gençler arasında yapılan kim bilir kaçıncı anket, ve alınan sonuçlar, nicedir hep aynı.

Özellikle üniversite gençliğinin büyük çoğunluğu, ülkesinin *geleceğine* güvenmiyor. Bunların içinde önemli bir yüzde oranı, *kendi geleceğine* de umutsuzlukla bakıyor.

Bu karamsarlık havası içerisinde: "Acaba bir başka ülkeye yerleşme olanağını bulabilsem, en azından kendi geleceğimi kurtarabilir miyim?" sorusunu soranlar da küçümsenemeyecek sayıda.

Bu arada ülkesinin geleceğini karanlık, kendi geleceğini ise aydınlık görenler de var. Bunlar, büyük bir olasılıkla, geleceğini karanlık gördükleri ya da umursamadıkları bir ülkede kendilerini *dönen çarka* bırakarak mutlu olabileceklerini düşünen, buna karşılık güvenilir olmaktan uzak ve hastalıklı bir ortamda güvenilir ve sağlıklı bir bireyliğin yaşanamayacağının bilincine henüz varamamış olan gençler.

Yani neresinden bakılırsa bakılsın, günümüzün Türk gençlerinin büyük çoğunluğu ile, Türkiye Cumhuriyeti'nin geleceği arasındaki düşünsel ilişki, iç açıcı olmaktan çok uzak.

Peki ya *yetişkinlerin*, bu gençliğin *yarınlarını* hazırlamakta sorumluluklar ve yükümlülükler taşımak zorun-

da olanların bu durum karşısındaki tutum ve davranışları nedir?

Onların büyük bir bölümü, bu gibi anketlerin gözler önüne serdiği manzaralarla hiç ilgilenmiyor. "Bunlar boş laf, gençlerimiz okuyup adam olsunlar," deyip geçiştiriyor.

Kimi yetişkinler de bu güvensizliğin ve karamsarlığın suçunu, hemen bu duyguların taşıyıcılarında, yani yine gençlerde arıyor. Onların söylemi de aşağı yukarı aynı: "*Önce adam olsunlar...*"

Peki olsunlar; olsunlar da, örneğin *hangi adamları* örnek alarak *adam* olsunlar?

Genelde gençlerin de *kendileri gibi* olmalarını hedef diye gösteren, onların her türlü *başkalığını* toptan yadsıyıp suçlayan, böylece de aslında *zaman* ve *ilerleme* kavramlarını yadsıdıklarının bilincine varamadıklarını kanıtlayan *adamları* mı örnek alsınlar?

Ya da on yıllardır gençliği, sırf gençlik olduğu için, daha baştan *potansiyel suçlu* ya da en azından *potansiyel sanık* sandalyesine oturtup, onlardan yalnızca bilmedikleri suçlardan kendilerini aklamalarını bekleyen, *düşünme özürlü yetişkinleri* mi *adam* saysınlar?

1982 tarihli Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın "Başlangıç" bölümünde, bu anayasanın "... *demokrasiye âşık Türk evlatlarının vatan ve millet sevgisine emanet ve tevdi*" edildiği yolunda bir cümle yer alıyor.

Ve bu noktada da elbet sormak gerekiyor: *Bu evlatlar, demokrasiye âşık olmanın yolunu nasıl bulacaklar?*

Kendilerine *belletilenleri* eleştirmenin sürekli suçlandığı ya da en azından eleştirildiği bir ortama ayak uydurarak mı?

Yoksa *konuşturulmadıkları* bir ortama *demokrasi* gözüyle bakarak mı?

Yetişkinler ya da *büyükler* olarak, kendimizi hiç, ama

hiç kandırmayalım! En azından *kendimize* ve o ne yazık ki "kendinden menkul" *adamlığımıza* gerçekçi bir gözle bakalım!

Biz, on yıllardır bu gençliğe *yarınlar* falan hazırlıyor değiliz; aslında ağırlıklı olarak bütün yaptığımız, onların yarınlarını *çalıp*, o yarınların yerine kendi *hastalıklı bugünlerimizi* geçirmek için çaba harcamaktan başka bir şey değil!

Onları –türlü zorlamalarla ve özellikle de yalanlarımızla!– susturmayı başardığımızda, artık kendimize çevirmeyi de başardığımıza inanıyoruz.

Ve işte her şeyden önce bu noktada çok, ama çok yanılıyoruz!

Çünkü *karşımızdaki* gençlik –karşımızdaki diyorum, zira *yanımızda* olabilmeleri için hemen hiçbir neden yok!–, *adamlığımızı* yutturabileceğimiz bir sürü olmaktan çoktandır çıktı.

Bu gençlik, bizim *gerçekte ne olduğumuzu* nice zamandır bilmekte; ve umutsuzluğu geniş ölçüde bu noktadan da kaynaklanıyor.

Parayı en yüce değer bilip, insanı insan kılan değerleri çoktan boşlamış yetişkin kuşaklarının hava boşluğunda, varlığını anlamlandırmada aşırı zorlanmaktan doğan bir umutsuzluk.

Bir zamanlar Mustafa Kemal diye biri vardı. Ülkesinin gençlerini "fikri hür, vicdanı hür nesiller" olmaya layık görmüştü.

Onun ölümünden bu yana geçen zaman içersinde galiba bizim en çok yaptığımız ise, o gençleri en acımasız kırlangıç fırtınalarının önüne itmek oldu!

"Öznel" ve "Nesnel", "Duyarlı" ve "Duygusal"...

"Ey okur, bu, içtenlikle yazılmış bir kitaptır", der Montaigne *Denemeler*'inin hemen başında; "Okura" başlıklı bu girişi de şöyle noktalar: "Böylece bu kitabın tek içeriği, benim..."

Montaigne, kitabının hemen başında *kendi* üzerinde bunca durmakla neyi anlatmak ve kanıtlamak istemiştir acaba? Eserinin çok *öznel* ve *duygusal* olduğunu, bu nedenle de ondan yola çıkılarak *nesnel* gerçeklere varılamayacağını mı?

İyi ama, onca bilgelikle dolu olan bu kitabı, yazarı neden böyle önemsiz göstermek istemiş olsun?

Durum, elbet böyle değildir.

Ve eşine ne yazık ki bugün bile sık rastlandığı söylenemeyecek bir *yüreklilik* ve *dürüstlüktür* Montaigne'in sergilediği. Çünkü onun okuruna vermek istediği mesajının yorumu, aslında şudur: *"Bu kitap, gerek benden kaynaklanma, gerekse başkalarından alıntıladığım bilgeliklerin toplamıdır. Ama benim bu bilgelikler üzerine ders vereceğimi, kendim ile onlar arasına ancak bir öğretmene uygun düşebilecek uzaklığı koyacağımı düşünüyorsan, çok yanılırsın. Ben, bu kitapta yaşamımda neredeyse bire bir karşılığını bulmadığım hiçbir bilgeliğe ve bilgece yaşantıya yer vermedim; bunu yapmaktaki amacım, hep kendimden örnek*

verebilmek, kendi yaşamadıklarım aracılığıyla ahkâm kesmekten kaçınmak, kendime karşı en üst düzeyde bir duyarlılığı kişisel ahlaka dönüştürebilmekti!"

Tipik bir Rönesans insanı olan Montaigne, bu tutumuyla Batı düşüncesinde "sürüden biri" olmanın yerine *bireyleşmeyi* geçirebilmiş öncü aydınlardan biri kimliğiyle karşımıza çıkar.

Bu, *kendi* olmaktan, yaşamı kendi aynasından yansıtmaktan asla korkmayan, böylece de inandırıcılığın kaynağını *özgünlükte* arayan gerçek aydın kimliğidir.

Böyle bir kimlik yerine, ne anlatmak isterse istesin, *nesnellik* perdesinin arkasında kendinden kaçmayı ve kendini saklamayı hedefleyen, Montaigne anlamındaki bir içtenliği hemen "aşırı duygusallık" diye küçümseyen, bu arada duyarlılık ile duygusallık arasındaki ayrımı da görmezlikten gelen bir kimliği takınmak merakı, *sürülükten* kurtulamamışlığın göstergesinden başka bir şey değildir.

Bizim çoğunlukla *düşünme özürlü* ortamımızda ise bu göstergeye ne yazık ki pek sık rastlanmaktadır.

Ele alınan, hangi sorun veya konu olursa olsun, bizim ortamımızda ona ne kadar *uzaktan* ve *soğuk* bakabilir –ya da "bakıyormuş gibi" yapabilir!–, ve de bu niteliklere sahip bir anlatımın kalıbına dökebilirseniz, o ölçüde *nesnel* bir aydın, bir düşünür, hatta bir sanatçı olursunuz.

Buna karşılık o sorunu kendinizde de yaşayan biri olarak, kalkıp –yaşanmış– bir örnek diye kendi durumunuzu seçerseniz ve olayı böylece olabildiğince *somuta* indirgerseniz, "meslekten aydınların" tepkisi hemen hazırdır: "Çok duygusal ve kişisel!"

Örneğin yazarlık, çizerlik, çevirmenlik gibi türlü sıkıntılarla dolu bir uğraşınız mı var, o zaman, "âdet" olan, "uygun" sayılan genel çizgi doğrultusunda yapmanız gereken, bu sıkıntıları –aslında onları nasıl yaşadıklarını

elbette hiç bilemeyeceğiniz!– *başkaları* bağlamında ahkâm keserek anlatmaktır. Ama kalkıp, "Ben de şunları çekiyorum..." diye yazmaya ya da konuşmaya görün! Karşılaşacağınız en hafif suçlama, "nesnellikten uzaklaşmak" olacaktır! Dahası, örneğin geçim sıkıntısı "genelinde" ya da karşılaşılan haksız davranışlar "bağlamında" *kendi* geçim sıkıntılarınızı ya da *size* yönelik haksızlıkları söz konusu ederseniz, bu davranışınız "aşırı duygusal", belki de "ayıp" bile sayılabilecektir!

Duygusallığı insandan zorla ayırmak, öznelliği küçümsemek, "kişi"yi benimseyip, kişiselliği yadsımayı bilgelik ve nesnellik saymak, böylece de sonuçta insanı insanlığından etmek!

Kendi kendisiyle *yüzleşebilme*, önce *kendini* anlatabilme yürekliliğinden yoksunken, başkalarına kimlik dersi vermeye kalkışmak!

Bizim toplumumuzda *kaç aydın* var acaba?

Önce *kendini aydınlatabilmek* ve bu aydınlıkta *kendine bakabilmek*, aydın olmanın temel koşulu sayılmıyorsa eğer, sürüsüne bereket!

Ama, bugünlerde çok tutulan bir reklamda dendiği gibi: *Yok öyle!*

Zamana Dair...

Bir yılın daha dosyası kapanıyor.

Bir *yıl*, yani bir *zaman* birimi.

O zaman ki, insanoğlunun hem en büyük *gereksinimi*, hem de belki en büyük ve şimdiye kadarki en inatçı *yanılsaması*.

En büyük gereksinimi, çünkü *zamansız insan*, kendini dipsiz bir boşlukta bulan insandır. Bu nedenle, en geç Herakleitos'tan bu yana bilincine varılmış bir sonsuz akışa –sözde!– egemen olabilmenin biricik aracıdır aslında insanın kendi *icadı* olan zaman. Zaman ve onun –yine insan icadı– birimleri, bölümlemeleri olmalıdır ki, insanoğlu yaşamını belli noktalar arasına yerleştirebilsin.

Bir düşünün *dün*'süz, *bugün*'süz, *yarın*'sız ya da *geçmiş zaman*'sız, *şimdiki zaman*'sız, *gelecek*'siz kalıverdiğinizi! Size, "Biraz zamanınız var mı?" diye sorduklarında, varlığı sorgulanan zamanın ne olduğunu ansızın *bilemediğinizi!* Nasıl *var olabilirsiniz?* Yaşadığınız, yaşamakta olduğunuz neye *bana ait* diyebilir, umutlarınızı bundan böyle hangi zemine oturtabilirsiniz?

Ya *sonsuzluk* ve onun her türlüsü? Zaman olmadan, veya herhangi bir zamanötesi'ne uzanmayan bir sonsuzluk *kavramı* düşünülebilir mi? Herhangi bir *kalıcılıktan* söz edilebilir mi? Çünkü: *Geçicilikten* yoksun bir kalıcı-

lık, bütün anlamını yitirir. Herhangi bir geçiciliğin varlığı için *geçecek* bir şeyin, yani *zaman*'ın varlığı önkoşuldur.

Bir de *özlemler*; bir *zaman* yoksa eğer, hangi çıkış ve hangi varış noktaları doğrultusunda özlem duyulabilir? Nerede kalır özlenen, zaman ansızın yitip giderse?

Demek ki zaman, insanoğlunun *doğum ve ölüm arasındaki* en gerçek yurdu. Ama aynı zamanda bir *yanılsama* olduğunu da söylemiştik.

Bir yanılsama, çünkü doğada *zaman* değil, yalnızca *öncesiz* ve *sonrasız* bir akış vardır. Zaman ise sadece insanoğlunun bu akışı adlandırabileceğine, denetim altına alabileceğine inandığı bir *varsayım*'dır. *Yaşadıklarının* hesabını tutmayı, *bugün*'ünü başka evrelerle bağıntılı kılmayı, henüz *yaşamadıklarını* da mutlaka bir yerlerde konumlandırmayı *aklın gereği* sayan insanoğlu, çareyi yine kendi aklının ürünü olan o görkemli *zaman yanılsamasına* sımsıkı sarılmakta bulur.

Öyle ki, örneğin en yitirmek *istemediği* şeydir zaman. Hep onun yokluğundan, çok çabuk geçtiğinden, bir türlü geçmek bilmediğinden; sonra onu öldürmekten, değerlendirmekten, harcamaktan dem vurur. Öyle ki, çoğu kez zamanın peşinden koşarken, *gelecek* diye adlandırdığını "hazırlama" çabasıyla gözü başka şey görmezken, *yanılsama olmayan*'ı, gerçeği, yani *yaşama sürecini*, yani sonsuz akış içersinde zaten bir damla olan *kendi akışını* harcadığının bilincine varamayabilir. Salt kendi imgeleminin ürünü bir kavrama takılarak zaman yitirmeme uğruna yaşamını yitirdiğinin ayırdına varamayabilir.

Hangi alana yönelik olursa olsun, *iktidar tutkusu* diye adlandırılan da, aslında şu salt imgelem ürünü *zaman*'ın yine imgelemden türetilme *yarın* başlıklı bölümü, *yaşanıp yaşanmayacağı* kesinlikle önceden bilinemeyecek bölümü üzerinde egemenlik kurma çabasından başkaca bir şey midir?

Kimi ölümler vardır insanlarca *zamansız* ya da *erken* diye nitelendirilen. Böylece doğanın *akışındaki* bütün *bitişler*, aynen doğuşlar ve oluşlar gibi, son derece *doğalken*, insanoğlu böyle bir doğallıktan zaman kavramı aracılığıyla yapay bir biçimde, bir tür kurmacayla uzaklaşmayı kendi türünün bir *ayrıcalığı* sayagelmiştir.

Uzun bir yaşam boyunca nice insana yakışmaz davranışları hiçte *zamansız* ve *yersiz* bulmayan, tersine bunların hepsine birer kılıf uydurma peşinde koşan insanoğlu, yalnızca doğum kadar doğal bir olgu olan ölüm için *zamansız* demekle, belki de en büyük çelişkisini yaşar: Kendini doğadaki sonsuz oluş sürecinden *dışlamış* olur.

Doğuşları onaylayıp ölüme zamanın *kavramsal düzleminde* baş kaldıran insanoğlu, *öldürmeyi* hak saymakla ve nice *öldürmeler* karşısında da edilgin kalmakla, doğanın akışını ancak insandan kaynaklanabilecek bir *lanetlenmişliğe* dönüştürmüş olmaz mı?

Sonsuz Bir Ölümden Alıntılar...

İspanyol yazarı Jorge Semprun, dilimizde ilk kez *Büyük Yolculuk* adlı romanıyla tanınmıştı. Nedim Gürsel'in nefis çevirisiyle Can Yayınları'nda çıkan bu romanında yazar, bir tutuklular kafilesinin Compiégne'den Buchenwald Toplama Kampı'na kadarki beş günlük yolculuğunu anlatır. İkinci Dünya Savaşı sırasında kendisi de bu kampta kalmış olan Semprun, romanında kişisel yaşantılarından yola çıkar, ancak bu yaşantıları dönemin genel bir öyküsünün dokusuna dönüştürür.

Büyük Yolculuk, genelinde Buchenwald gibi bir toplama ve ölüm kampından *kurtulmuş* birinin geriye bakışıdır. Bir süre önce aynı yazarın yine Can Yayınları arasında, İsmet Birkan'ın yetkin çevirisiyle çıkan *Yazmak ya da Yaşamak* adlı romanından yansıyan bakış açısı ise çok farklı. Yazar, bu farkın ne olduğunu 1945 Nisan'ında, Buchenwald'ın müttefikler tarafından kurtarılışından birkaç gün sonra, üç müttefik askerinin kendisine dikilen bakışlarındaki dehşeti yorumlarken anlatıyor: "*Birden bu askerlerin ürkmekte, gözlerini benim bakışımdan kaçırmakta haklı olduklarını anlayıverdim. Çünkü ben ölümden kaçabilmiş, ölümün ardına kalabilmiş değildim. Ölümden kurtulamamıştım. Onu bir ucundan öbür ucuna geçmiştim sadece. Yollarında dolaşmıştım yokluğun sel gibi*

aktığı o geniş ülkenin, yolumu kaybedip tekrar bulmuştum. Kısacası, bir tür hortlaktım ben... Hortlaklar insanları hep korkutmuştur."

Savaşın bitiminden ve Nazi İmparatorluğu'nun yıkılışından sonra, özellikle toplama kamplarında sağ kalabilmiş olanlar için "kurtulanlar" nitelendirmesi hep kullanıldı. Yıllar boyunca neredeyse yedi milyon insanın sistemli bir biçimde gaz odalarında öldürüldüğü, ardından da krematoryumlarda küle dönüştürüldüğü Auschwitz-Birkenau ya da Buchenwald gibi kamplarda sağ kalabilmiş olmak, acaba nasıl bir kurtuluş anlamına gelebilir? Bu, savaştan sonra özellikle yazarlar tarafından yanıtı hep aranmış bir sorudur. Yanıt aranmıştır, çünkü savaşın ardından pek çok kişi için tek başına böyle bir kurtuluşun yaşamı sürdürmeye yeterli olmadığı görülmüştür. Savaşın bitiminden yıllar sonra "kampları aşamadıkları için" intihar edenlerin, ya da soluk alıp verseler bile, artık hayatla sağlıklı bağlar kuramayanların küçümsenemeyecek sayıda oldukları anlaşılmıştır.

Semprun'un *Yazmak ya da Yaşamak* adlı romanı, işte bütün bu gerçekler göz önünde tutulduğunda çok farklı bir önem kazanıyor. Çünkü yazar, burada daha en başta bütün bunları bir "ölümden kurtulan" olarak değil, ama "ölümün içinden geçen" olarak, bir başka deyişle "ölüm tehlikesiyle karşılaşan" kimliğiyle değil, ama "ölümü yaşamış biri" kimliğiyle kurguladığını belirtiyor. Ve bu, öyle bir ölümdür ki, anlatılması bile çok güçtür: "*Yaşadığım bütün bu ölümü anlatabilmek için bana birkaç ömür gerek. Bu ölümü sonuna dek anlatabilmek, ne sonsuz çaba!..*"

Bütün o dehşeti kendisi de yaşamış olan Semprun, bir yazardır. Ve bu bakımdan ayrıcalıklı olduğu, çünkü bütün o geçmişi "yazmakla aşabileceği" düşünülebilir. Ama acaba doğru mudur bu? "*Yaşamımı söylemek, dile getirmek, ileri sürmek için ölümümden, ölüm deneyimim-*

den başka şeyim yok. Bütün bu ölümü kullanarak bir yaşam inşa etmeliyim. Bunu başarmanın en iyi yolu da yazmak... Ama yazmak beni ölüme geri götürüyor, ölümün içine kapatıyor ve orada boğuyor. Öyle bir noktadayım ki, ancak yazmak yoluyla bu ölümü üstlenerek yaşayabilirim, oysa yazmak yaşamamı tam anlamıyla yasaklıyor..."

Anlatıcı, romanın bir başka yerinde bu gerçeği bu kez bir üçüncü kişinin ağzından duyar: "*Herhalde sizin yazarlık yolunuz da bu... Çekmeniz gereken çile: Bütün bu ölümü sonuna kadar yazmak...*"

Genelde yaşananların yazılmasından söz edilir ve "yaşananlar" sözcüğü, yaşamın kendisine doğrudan bir atıftır. Peki ya yaşanan, *ölüm* ise, o zaman böyle bir yaşananı anlatmak da bir aşma eylemiyle eşanlamlı olabilir mi?

Semprun'un yazmak ya da yaşamakla hesaplaşmasında yanıtını aradığı soru da bu. Elbet bu noktada "unutmak" da bir çare olarak düşünülebilir. Eğer beraberinde, Buchenwald'i yaşamış olan Semprun'un kafasını kurcalayan şu soruyu da getirmiyorsa: "*Unutarak, unutma sayesinde, unutmanın sırtından yaşamaya hakkım var mıydı?*"

Semprun'un romanı, okuru yaşam, ölüm ve kurtuluş kavramlarıyla çok farklı hesaplaşmalara götürüyor. Ölümden bu tür bir "kurtuluş"un, sonsuz bir ölümü taşımak anlamına da gelebileceğini haber veriyor.

Ve anlatıcı, kendini sık sık "hortlak" diye nitelendirirken, hortlaklara daha çok piyasa romanlarında rastlandığı gibi bir savı da pek önemsemiyor: "... *Zaten yaşam da çoğu kez bir piyasa romanı değil midir?..*"

Kafka, *Dava* ve Gerçeklik

(*Dava* çevirisi için yazılan önsöz)

Çek asıllı Avusturyalı yazar Franz Kafka (1883-1924), kırk bir yıl yaşadı. Ölümünden sonra dünyaya bıraktığı ise yalnızca *bir yazarın* ürünleri değil, fakat, Ernst Fischer'in yerinde deyişiyle, başlı başına bir *dünya edebiyatı*'ydı.

Kafka'nın eserleri bir bütün olarak incelendiğinde, Goethe'den bu yana kavramlaşmış olan *dünya edebiyatı* söyleminin bitmekte olan yüzyılımızda temellerine en gerçekçi bir biçimde belki de bu yazarda kavuştuğu saplanır. Kafka gibi yazarlar gündeme geldiğinde salt kalıcılıktan söz etmek, onları anlatabilmek bağlamında çoğu kez yetersiz kalır. Önemli olan, bu kalıcılığın *nereden kaynaklandığı* konusunda belli bir çözümleme yapabilmektir.

Kalıcı olabilenlere baktığımızda, bunların tümünün ortak en önemli edimlerinin *konuyu kavramlaştırmak* olduğunu görebiliyoruz. Shakespeare kalıcıdır, çünkü okur ya da izleyici onun kahramanlarından hiçbirini fiziksel özellikleriyle, milliyetiyle vb. birlikte kafasında canlandırma gereğini duymaz, dahası, çoğu kez böyle bir şeyi istese bile önemli kılamaz. Bu bağlamda örneğin Hamlet'in Danimarkalı olması ya da fizik özellikleri, kesinlikle belirleyici değildir; bunun gibi, eserde olup bi-

tenler de bir *dönem eseri*'nin sınırlaması içersinde kalmaz. Buna karşılık Hamlet, çağımızın büyük tiyatro adamı Jan Kott'un deyişiyle, Shakespeare'i bilmeyenlerin kafasında bile bir *kavram*'dır. Bu kavramın içeriği, yorumlayıcının örneğin eyleme ya da eylemsizliğe tanıyacağı ağırlığa göre değişimler sergileyebilir; ama değişimler hangi yönde olursa olsun, Hamlet'in eylemle bağıntılı bir *kavramı* oluşturacağı kesindir; tıpkı Macbeth'in de iktidar hırsı kavramını simgelemesi gibi. Öte yandan Shakespeare'in çağdaşı Cervantes de *Don Quijote*'siyle gerçekte milliyeti ya da fizik özellikleri okur açısından birincil önem taşıyan bir şövalyenin değil, *geçiş dönemi* diye adlandırılabilecek bir kavramın yaratıcısıdır; yel değirmenlerine mızrağıyla saldıran Don Quijote, doğru erdemleri artık başkalaşmış bir zamanda, o zamana uygun düşmeyen yollardan savunmayı sürdüren, dolayısıyla da eski'de direnip yeni zamanın bilincine yabancı insanı simgeler.

Konuları her çağın içine kendi içeriklerini yerleştirebileceği kavramlar oluşturabilecek biçimde incelemek, *kalıcı* yazarların başarılarının gizidir.

Bu gerçekler açısından Kafka'yı anlamak bağlamında yapılması gereken ise, bu yazarın *neyi kavramlaştırdığını* sorgulamaktır.

Albert Camus, 1946 yılında *Combat* gazetesi için kaleme aldığı "Ne Kurban Ne de Cellat" adlı denemesinin hemen başında, "Korku Çağı" başlığı altında şu düşünceleri dile getirir: "*17. yüzyıl, matematiğin çağıydı, 18. yüzyıl doğa bilimlerinin, 19. yüzyıl ise biyolojinin çağıydı. Bizimkisi, yani 20. yüzyıl ise korkunun çağıdır. Şimdi bana yanıt olarak korkunun bir bilim olmadığı söylenecek. Ama bilimin bununla yine de bir ilintisi var, çünkü bilimin son kuramsal ilerlemeleri onu kendi kendisini yadsımaya sürükledi, uygulamada eriştiği yetkinlik düzeyleri ise bütün*

dünyayı yıkıma götürme tehlikesiyle karşı karşıya bıraktı. Ayrıca korku, tek başına ele alındığında, her ne kadar bir bilim sayılamaz ise de, onun bir teknik olduğundan kuşku duyulamaz. Çünkü yaşadığımız dünyada en çarpıcı nokta, insanların (...) çok büyük bölümünün bir geleceklerinin bulunmayışıdır. Oysa geleceğe, olgunlaşmaya ve ilerlemeye yönelik bir umut olmadan anlamlı bir yaşamdan söz edilemez. Bir duvarın önünde yaşamak, köpekler gibi yaşamaktan farksızdır. Gerek benim kuşağımın insanları, gerekse bugün işletmelere ve fakültelere girmekte olan insanlar köpekler gibi yaşadılar ve yaşamaktalar. İnsanların önünde duvar örülmüş bir gelecekle yüz yüze yaşamaları elbet ilk kez olmuyor. Ama insanlar daha önce bu duvarları sözün ve çağrının yardımıyla aşarlardı. Umutlarını oluşturan başka değerlere atıfta bulunurlardı. Bugün ise (kendilerini yineleyip duranların dışında) artık kimse konuşmuyor, çünkü dünya bize uyarıları, öğütleri, dilekleri duymayan kör ve sağır güçlerce yönetiliyormuş gibi gözüküyor. Kısa bir geçmişte yaşadığımız yılların sergilediği oyun, içimizde bir şeyi yıktı. Ve bu şey de insanoğlunun bir başka insanla insanlığın diliyle konuştuğu takdirde, onca insanca tepkiler yaratabileceğine yönelik o sonrasız güven duygusu (...) İnsanlar arasında sürüp giden uzun diyalog, artık kesildi. Ve diyalog yoluyla ikna edilemeyenlerin insanda ancak korku uyandırması da son derece doğaldır..."

Kafka'nın eserlerinin tümünde *kavramlaştırdığı* konu, Camus'nün sözünü ettiği *korku*'dan başka bir şey değildir. Ve kimi kültür tarihçilerinin savları doğrultusunda, kimi çağların *özetleyicisi* olan sanatçılar varsa eğer, Kafka da korkunun çağı olan 20. yüzyılı bu niteliğiyle en yetkin düzeyde özetleyebilmiş birkaç yazardan biridir.

Korku'yla yaşamı boyunca hesaplaşmış olan Kafka, bu hesaplaşmayı sadece roman ve öykülerinden değil, çeşitli notlarından da yansıtır. Notlar, hesaplaşılanın nasıl

ve neye yönelik bir korku olduğunu kimi zaman çok somut bir biçimde anlatır. 1920 yılına, yani *Dava*'nın yazılışından beş yıl önceye ait ve yazarın kendinden hep "O" (*Er*) diye söz ettiği notlardan birine bakalım:

"*Yaptığı her şey, ona gerçi olağanüstü yeni, ama yeni'nin bu olağanüstü yoğunluğu nedeniyle de yine olağanüstü acemice, neredeyse dayanılmaz geliyor; yapılanlar, tarihselliğe dönüşebilme yeteneğinden yoksun, kuşakları bağlayan zinciri parçalıyor, dünyanın şimdiye değin en azından sezgi yoluyla algılanan müziğini ilk kez en derin noktalara kadar kesintiye uğratıyor. O, kendini beğenmişliği içersinde kimi zaman kendinden çok dünya için korku duymakta.*"

Bir başka nottan:

"*O, bu yaşamın mutluluklarını değil, daha yüce bir yaşama yükselme karşısında duyduğumuz korkuyu paylaşıyor; bu yaşamın acılarını değil, fakat o korku yüzünden kendimize verdiğimiz acıyı çekiyor.*"

Korku, Kafka'nın iç dünyasının ayrılmaz bir parçası ve neredeyse yönelimlerinin temel taşıdır:

"*Beni engelleyenin olgular olduğu pek söylenemez, bir korku, aşılabilmesi olanaksız bir korku var; mutlu olmaktan korkmak, daha yüce bir amaç için kendime acı verme tutkusu ve buyruğu.*" (Felice'ye yazdığı 8 Temmuz 1913 tarihli mektup.)

Yine Felice'ye yazdığı 1 Temmuz 1913 tarihli mektubunda Kafka, umursamazlığın yanı sıra korkunun da insanlara ilişkin temel duygusu olduğunu belirtir. Yazar, kendi kendisinin *özünün* korkudan oluştuğuna inandığı için, dünya ve insanlarla olan ilişkisini de yalnızca korkunun belirleyebileceğine inanır. Bunu, Milena'ya çok açık söyler: "... *ve ayrıca benim özüm, korkudan başka bir şey değil.*"

Kafka, zamanla bu korkuya bir anlamda olumlu

bakmaya başlar ve böylece de kendi kendini, özünü, daha açık, adeta yakınmasız benimser. Yine Milena'ya yazdığı bir mektuptan:

"Mektupların arasında en güzel olanları (...) 'korkuma' hak verdiklerin ve aynı zamanda da bu korkuyu çekmek zorunda olmadığımı açıklamaya çalıştıkların. Çünkü her ne kadar bazen 'korkumdan' rüşvet almışçasına onu savunuyor gibi gözüksem de, ruhumun derinliklerinde bu korkuya büyük bir olasılıkla hak veriyorum, dahası o korkudan oluşuyorum ve o korku, benim en iyi yanım. Ve benim en iyi yanım olduğu için de belki sevdiğin tek yanım. Çünkü onun dışında sevilmeye değer bir yanım yok. Ama bu korku, sevilmeye değer."

Korku'nun Kafka'nın sanatçı kimliği içersindeki yeri bağlamında, yazar üzerine en iyi incelemelerden birini kaleme almış olan Jürg Amann'ın şu satırları oldukça aydınlatıcıdır:

"Bir yandan dünya ile, örneğin korkunun belirlediği böylesine büyük bir gerilim ilişkisi içersinde bulunmak, öte yandan da özellikle bu gerilimi asıl benliği diye olumlamak, belki de sanatçılığın bir koşuludur. –Çünkü koşulun yalnızca birinci bölümünü yerine getiren, kendi adımlarını her şeyin ölçütü kılma ve kendi yolunu yeni dünya niteliğiyle savunma gücünü bulamayan, adımlarını dünyaya uyduramaz. Böylesinin sonu ancak delilikle noktalanacaktır.– Koşulun yalnızca ikinci bölümünü yerine getiren ise kendisiyle ve dünyayla bütünleşecek, böylece de, kendine özgü bir dünya yaratmak bir yana, dünya üzerine söyleyecek hiçbir şeyi olmayacaktır. Kafka ise koşulun bütününü yerine getirmiştir. Kendisiyle dünya bağdaştırılamaz karşıtlıklar konumundayken, o özellikle bu bağdaşmazlığı bir bütüne dönüştürebilmiştir" (Jürg Amann: *Franz Kafka, eine Studie über den Künstler*, R. Piper & Co. Verl., Münih 1983).

Kafka'nın dünya için, kendisi için çektiği korku, geniş ölçüde Camus'nün biraz yukarıdaki alıntıda sözünü ettiği "*insan-oğlunun bir başka insanla insanlığın diliyle konuştuğu takdirde, onca insanca tepkiler yaratabileceğine yönelik o sonrasız güven duygusu*"nun yitirilmiş olmasından kaynaklanan korkudur. Bir dostuna yazdığı, 9 Kasım 1903 tarihli bir mektubunda Kafka, insanın insandan kopukluğunu şöyle dile getiriyor:

"*... Ormanda yolunu yitirmiş çocuklar gibi terk edilmişlik içersindeyiz. Önümde durup bana baktığında, ne sen benim içimdeki acıları anlayabiliyorsun, ne de ben seninkileri. Ve senin önünde kendimi yere atsam, ağlasam ve anlatsam bile, biri sana cehennemi sıcak ve korkunçtur diye anlattığında cehennem hakkında ne bilebilirsen, benim hakkımda da ancak o kadarını bilebilirsin...*"

Dava (Der Proceß), yazarın yukardan beri sözünü ettiğimiz korkusunun yaratı düzleminde en yoğunlaştığı eserlerinden biridir. Romanın kahramanı Josef K., dünya ile aslında bir sıradanlık ilişkisi içerisindedir; bir başka yönüyle o, her yönüyle bir *sokaktaki adam*'dır. Her gün düzenli gittiği bir işi, her sabah çıktığı, akşam da geri döndüğü bir pansiyonu, küçük merakları, sıradan tutkuları vardır. Yani hiçbir yönüyle bir *kahraman* değildir; ama *her yönüyle* ya da *sıradanlık insandır*. Her şey, bu insanın bir sabah evinde bilmediği bir suçtan ötürü tutuklanmasıyla başlar.

K., ilk başta doğal olarak korkarsa da, bu korkusu zamanla yoğunluğunu yitirir. Hangi suçu işlediğini bilmeden yargılanma sürecine girmesi, çevrenin telkiniyle K.ya da bütünüyle doğal bir süreç gibi gözükmeye başlar. Aslında kendi "davalı" konumundan romanda ilk söz eden de K.dır. Kimin tarafından dava edildiğini sorduğunda, daha biraz önce ona tutuklandığını bildirmiş olan ve böylece görevini tamamlamış gözüken kişi, K.ya dava

edildiğini söyleyemeyeceğini, daha açık deyişle dava edilenin o olup olmadığını da bilmediğini söyler; evet, tutuklanmıştır, ama doğru olan tek şey, şimdilik budur.

K., gerçi tutuklanmıştır, ama günlük yaşamını sürdürmekte özgürdür. Belki mahkeme, yalnızca onun tutuklanmasını istemiştir; belki de bu tutuklama bir tehdit değil, yalnızca bir uyarıdır. Her ne olursa olsun, K. davayı kendi girişimleriyle yürütmek ister; mahkemenin çok ağır çalıştığı düşüncesiyle, bir an önce mahkûm olabilmek için çare arar. Mahkûm olmak istemesinin nedeni, davadan ancak böyle kurtulabileceğini bilmesidir. Gerçi ressam Titorelli ile yaptığı uzun görüşme sırasında, gerçek anlamda aklanma, görünüşte aklanma ve sürüncemede bırakma gibi yolların da bulunduğunu öğrenmiştir. Ancak, gerçek anlamda aklanma kararını yalnızca hiç kimsenin ulaşamadığı en yüksek mahkeme verebilmektedir; geriye kalan öteki iki yolun ortak noktası ise, Titorelli'nin deyişiyle, davalının mahkûmiyetini önlemektir; ne var ki bu, K.ya göre aynı zamanda gerçek anlamda aklanmanın engellenmesi demektir.

Mahkûmiyetin engellenmesi, aklanmanın engellenmesiyle eşanlamlı olunca, tutuklanana tutukluluktan kurtulabilmesi için kendini mahkûm ettirmekten başka çare kalmamaktadır.

Kafka'nın burada anlatmak istediği, K.nın aslında *zaten yaşam ya da dünya tarafından tutuklanmış, fakat bunun bilincine hiçbir zaman varamamış oluşudur.* Bu, her insan için geçerli olan bir konumdur. *Dava*'da yer alan bütün ayrıntılar, bu tutukluluğun kanıtlarıdır. Bu bağlamda romandaki mahkeme süreci, yaşam süreciyle eşanlamlıdır; yaşam tarafından tutuklanmış olmaya bir son verme girişimi, yani elde edilecek mahkûmiyet, tutuklulukla birlikte yaşamın da son bulması anlamına gelecektir.

Daha soyut anlatıldığında bu, dünya ile yaşayamayan bir Ben'in, dünyasız yaşama olasılığını seçmesi demektir; ama dünya, yaşamanın onsuz olunamaz koşulu niteliğini taşıdığından, sözü edilen olasılığın seçilmesi yaşamın yitirilmesine yol açmaktadır.

Kafka'nın kahramanının istemediği dünya, en başta sözünü ettiğimiz *korku çağı*'nın dünyasıdır.

* * *

Dava'nın bu çevirisi, Almanya'daki S. Fischer Yayınevi'nin, Kafka'nın "Oxford Metni" diye adlandırılan elyazısı metinlerden yola çıkarak oluşturduğu son metinden yapıldı. Jürgen Born, Gerhard Neumann, Malcolm Pasley ve Jost Schillemeit tarafından yapılan yeni düzenlemede, Kafka'nın yakın dostu ve ölümünden sonra eserlerini yayınlayan Max Brod'un bölüm sıralamasına sadık kalınmakla birlikte, bu kez elyazısı metin üzerinde titiz bir çalıştırma gerçekleştirilerek yazarın bütün düzeltmeleri göz önünde tutuldu. Böylece amaçlanan, "Oxford Metni"nin yeniden ve olabildiğince aslına sadık bir biçimde kurgulanmasıydı. Türkçe çeviri, işte bu yeni düzenlemeden yapıldı.

Dava'yı bu yeni biçimiyle basıma hazırlayanlardan Malcolm Pasley'in yaptığı açıklamaya göre Kafka, eseri "Bölümler" ve "Fragmanlar" olmak üzere iki ana bölüme ayırmış, "Bölümler" altında biten kısımları toplarken, tamamlanmamış gözüyle baktığı kısımları da "Fragmanlar" başlığı altında toplamıştır. Yapısal açıdan *fragmanlar*, bölümlere yapılması düşünülen, fakat tamamlanmamış ve yazar tarafından düzenlenmemiş *eklerden* oluşmaktadır. Asıl tamamlanmış *Dava* metni ise "Bölümler" altındaki kısımlardan meydana gelmiştir.

Bu çeviride yalnızca tamamlanmış roman metnine

yer verilmiş, ancak filologlar için önem taşıyabilecek "Fragmanlar" ise çevirinin dışında bırakılmıştır.

Dava'nın çevirisi, oldukça uzun zaman aldı. Ancak metinle çok iyi diyalog kurduğuma inandığım zamanlar çeviriyi sürdürmekte direnişim, sanırım bu gecikmenin başlıca nedeni oldu. Bu uzun zaman boyunca gerek Erdal Öz, gerekse İlknur Özdemir, büyük bir incelik ve anlayış göstererek üstüme varmadılar. Bu nedenle bu iki dosta olan gönül borcum büyüktür.

BEN VE DÜNYA...

"Şeref Bey Artık Burada Yaşamıyor..."

Yıllar önce gördüğüm bir oyundan aklımda kalmış: "*Ölüm, bir insanın yaşamına son verebiliyor; ama bir ilişkiye son veremiyor...*"

Şimdi ne zaman "Şeref Bey'in artık burada yaşamadığını" düşünsem, bu cümleyi anımsıyorum.

Şeref Bey ve Ben, bir de onun ölümü.

Neyi değiştirdi bu ölüm ilişkimizde?

Gümüşsuyu'ndaki ev yok.

Artık Miralay Şefik Bey Sokağı'na gitmek de yok.

Gecenin bir saatinde telefon açıp, "*Herkes yattı, atla bir vasıtaya gel de gevezelik edelim, canikom!*" diyen biri de yok.

Gümüşsuyu'nda, Şenyuva Apartmanı'na gitmek yok.

Belki artık o bina da yoktur ya da adı değişmiştir.

"*Şeref Bey artık burada yaşamıyor.*"

Bu cümle bir oyundan alınma değildi. O gün, o ölümden bir ay kadar sonra, bir öğlen saatinde ayaklarıma uyup Gümüşsuyu'na yollanıvermiştim.

Tıpkı o yaşarken, kimi öğlen saatlerinde yaptığım gibi.

O gün de Miralay Şefik Bey Sokağı'na girdim. Şenyuva Apartmanı'nın kapısına kadar gittim.

Başımı kaldırıp beşinci kat pencerelerine baktım. Soru, o sırada geldi.

"Birini mi aradınız?"

Kapıcıydı.

"Şeref Bey'e baktım."

"Şeref Bey, artık burada yaşamıyor."

Şeref Bey burada hiç yaşadı mı, bilemiyorum. Teşvikiye'de, Kalıpçı Sokağı'nda –yanılmıyorsam– Niyagara Apartmanı'nda otururken, orada da yaşamamıştı.

Belki o, adlandırılabilecek hiçbir semtte ve ülkede yaşamadı.

Yurdunu kendi içinde kurmayı başarabilmiş nadir kişilerdendi.

"Elbet mutsuzsun. Mutsuzluk hep olacak. Dün vardı, yarın da olacak. İş, onlar yüzünden yakınmak değil. O mutsuzluklarla birlikte ve onlara rağmen yaşamasını becermek – asıl iş, bu..."

Bir öğlen vakti, Miralay Şefik Bey Sokağı'nın köşesinde, adı şimdi Russian Restaurant olan, ama o zaman ve yıllar boyu hep Madamın Lokantası diye bildiğimiz yerdeyiz. Şeref Bey'in İstanbul'da, evinin dışında yemek yediği belki de tek yer. İş yolculuklarında Londra'da Savoy'un, Paris'te Ritz'in, New York'da Waldorf'un ardından, Türkiye'de yalnız ve yalnız Madamın Yeri. Nedendi, sanıyorum bu konu aramızda hiç açılmadı. Hep anonimliği seçmesi, belki bir ipucu olabilir. Çünkü oturduğu semtleri ve evleri de hep öyle seçti. Teşvikiye'yi bir tür kozmopolitliği yüzünden severdi. Üstelik orada oturduğu ev, dışarıdan bodrum katı, ama iki odasının pencereleri bahçeye açılan bir evdi. Komşu penceresine bakmazdı.

"Koltuğuma oturduğum zaman, komşunun çamaşırlarını görmek istemiyorum."

Son evinde görmüyordu. Gümüşsuyu'ndaki ev, tam

ona göreydi. Beşinci katta bir daire ve oturduğu yerden deniz manzarası. Sonra Üsküdar ve Kadıköy yakası, Adalar.

Ama biz, orada tanışmadık.

Henüz Teşvikiye'deydi. Aslında iki arkadaşımın babasıydı. Onlardan hep sözünü işitirdim. Tanıştıktan sonra ise, yaşamım boyunca bir daha eşine rastlayamayacağım tek dostum olarak kalacaktı. O zamanlar altmışlarındaydı. Aramızda otuz yaştan fazla vardı. Aramızdaki ilişkiyi neredeyse otuz yıllık bir dostluğa dönüştürmüş bir fark. Benden sonraki yaşamı beş yıl sürdü – dostluğumuza gelince, hep ayakta. En uzak semtlerde bile.

İstanbul'da gezmezdi Şeref Bey. Dünyaya alabildiğine açık olan bu insana, İstanbul'un insan unsuru artık yabancılaşmıştı. Sinemalarda çekirdek satılması, insanların ter kokmaları, yüksek sesle konuşmaları, yemek yerken ağız şapırdatmaları – bütün bunlar, onun kafasındaki İstanbulluya yabancıydı. Bu yüzden yanlış anlaşıldığı da olurdu; yıllarca Avrupa'da yaşamıştı, İstanbul'dan bu nedenle koptuğunu düşünenler vardı. Oysa Şeref Bey için İstanbul'dan uzak, İstanbul'suz yaşamak, düşünülemezdi. Ama çevre ve insan unsuruyla çökmeye yüz tutmuş bir İstanbul'u eskisinin yerine koyup avunabilmesi de olanaksızdı. Sonunda tam kendince bir çözüm bulmuştu; işine gittiği zamanların dışında evine kapanıp, İstanbul'a uzaktan bakarak, kendi dünyasındaki İstanbul'u yaşıyordu. Evi ile işyerinin arası 300-400 adım olduğundan ve yolu geniş bir caddeden geçtiğinden, pek çekilmez görüntülerle de karşılaşmıyordu.

Şimdi düşündüğümde anlıyorum ki, insan kendi içinde çok büyük, çok yüklü bir dünya oluşturmuşsa eğer, zaman oluyor, bu dünyayı dışta bir yerlere sığdıramamanın, geçici de olsa, dışarıda, kendinin dışında bir yerlere oturtamamanın, birileriyle paylaşamamanın sıkıntıla-

rını yaman yaşıyor. Ve belki böyle bir sığdırmayı, böyle bir paylaşmayı gerçekleştirmek için hep çıkıp gitmek isteği neredeyse doğal bir gereksinime dönüşüyor. Aslında çoğu zaman gerçekte var olmayan, belki de var olamayacak insanları, semtleri sürekli aramak... Şeref Bey için de durum böyleydi. Bu değerlendirmemde yanıldığımı sanmıyorum. Ölümünden epey sonra, Münciye'den –eşi– dinlemiştim. İlk evlendiklerinde, evlerine iki parça eşya almaları söz konusu olduğunda, "*Şöyle garsoniyer tipi bir şeyler olsun,*" demiş Şeref Bey, "*bir yerden başka bir yere hemencecik taşınabilecek şeyler...*" Ya da –bunu ben söylüyorum, o söylemiş miydi, bilemiyorum, ama söyleyebilirdi–, hemen, hiç düşünmeksizin geride bırakılabilecek, bırakıldığında insanın içini sızlatmayacak bir şeyler.

Buna karşılık insanın içindeki dünya çok önemliydi Şeref Bey için; o dünyayı hep zenginleştirmek için ne yapılsa azdı, ve o dünyaya yerleştirilmiş olanlara sonuna kadar sahip çıkmak gerekirdi; hakkını tam vererek, hiç pişmanlık duymaksızın sahiplenmek. Büyük oğluna verdiği bir öğüdü ilk günkü gibi anımsıyorum: "*Ne olacaksan, tam ol; ne olacağına hiç, ama hiç karışmıyorum, sen bilirsin; fakat olacağını tam ol; bir centilmen, bir pezevenk, mutlak bir ahlakçı, tam bir kopuk, eşi görülmemiş bir serseri... Sapına kadar centilmen, sapına kadar kopuk, sapına kadar ahlakçı ya da tam bir ahlaksız... Ama sakın biraz ondan, biraz bundan olma...*" Fransız İhtilali'nin ve Napoléon döneminin ünlü devlet adamı Joseph Fouché'ye hayranlığı da bundandı, "*Kusursuz bir ahlaksız!*" *derdi.* "*Hiçbir zaman ahlakı ve birtakım erdemleri oynamaya kalkışmamış!*"

Stefan Zweig'ın Fouché üzerine kaleme aldığı ünlü biyografiyi, kim bilir hangi gece yarısı sohbetinde, Şeref Bey'den öğrenmiştim. Zaten onunla tanışıncaya kadar biyografi denen türün yalnızca adını bilirdim. Sonra bir

gün, büyük bir olasılıkla Fouché'den söz ederken, bana, "*Tarihi biyografilerden, iyi yazılmış biyografilerden öğrenmeye çalış*," demişti. Ve bu alanda ilk önce neleri okumam gerektiğini de bir çırpıda sayıvermişti: Stefan Zweig'in, başta Fouché, Marie Antoinette ve Erasmus biyografileri olmak üzere bütün biyografik eserlerini, Emil Ludwig'in Napoléon'unu, Sieburg'un Robespierre ve Chateaubriand'ını, Troyat'nın Tolstoy ve Dostoyevski'sini, Pierre Cabanne'ın ressam biyografilerini... Bunları "*oku*" deyip geçmezdi. Çünkü Şeref Bey'in hayat öğrencisiydim. Üzerinde hiç konuşmadan, açık ve seçik bir anlaşma yapmaksızın, sanki daha ilk günden anlaşmıştık bu konuda. Okumak zorundaydım. Zaman zaman nazik bir ifadeyle, başladığım falanca kitabın neresinde olduğumu sorardı. Sonra gece söyleşilerimiz başlardı. Zweig'ın Marie Antoinette ve Mary Stuart biyografilerindeki anlatım farkları tartışılırdı; Sieburg'un Robespierre'i çıkış noktası alınarak, bütün Fransız İhtilali sayfa sayfa geçilirdi. Wagner'i Beethoven üzerine küçük bir biyografi yazmaya iten nedenler üzerinde durulurdu. Örneğin Robespierre'den ya da Danton'dan yana olmak, Şeref Bey için bir daha ki ay ev kirasına zam yapılıp yapılmayacağından çok daha düşünülmeye değer, çok daha yaşamsal bir soruydu ve o böyle düşünürken, belki zammı karşılayacak parası olmayabilirdi... Ama insan, mutlaka Robespierre ile Danton arasında seçim yapabilecek bilinçte olmalıydı ve bu arada Tolstoy'un neden o görkemli yurtluğunu bırakıp bir tren istasyonunda son nefesini verdiği üzerinde de çok iyi düşünmeliydi.

Bütün bunlar –zaten önemli nokta da bu–, kesinlikle "sofistike" olma peşindeki bir bakış açısının sonuçları değildi. Bütün bu bilgiler ve tartışmalar, inanması zor ama, Şeref Bey'in kendi günlük yaşamında kullandığı reçeteler, kendi deyişiyle "komprimeler"di. Bu bakış açısı

yüzündendir ki Şeref Bey'le tarihe eğilmek, adı tarih olan çok büyük bir kenti semt semt dolaşmaktan farksızdı. Bu dolaşmanın hiçbir soyut yanı yoktu; her şey, her gün içinde yaşanan semtler kadar canlı ve somuttu. Şeref Bey'e göre bunun aksi zaten düşünülemezdi, çünkü tarih, sonuçta yaşanmışlığın öyküsüydü.

Emil Ludwig'in *Kleopatra* adlı kitabından telefonda söz ettiğini anımsıyorum. Öğlen sonrasının erken bir saatiydi; o, kitabın Fransızca çevirisini okumuştu. "*Mühlbauer'e git bir bak, belki aslını bulursun,*" demişti. En kısa zamanda, ama hemen, hemen okumamı istiyordu. Öğlenden sonra Tünel'e, Mühlbauer'e koştuğumda, kitabın Almanca aslını Rowohlt Yayınları arasında bulmuştum. *("Paran az olsa bile al, ben tamamlarım...")* Şeref Bey'in yaşayan iklimleri, elbette biyografi yazarlarıyla tükenmiyordu. Shakespeare, Byron, Shelley, Goethe, Balzac, M. de Staël, Rilke, Proust, Romain Rolland... Bunlar, eserlerinden küçümsenemeyecek kadarını ezbere bildiği yazarlar ve şairlerdi.

Ölümünün üzerinden yıllar geçti; ama dünya edebiyatını Şeref Bey kadar yaşamış bir başkasına daha rastlayamadım.

Yaşamışlık... "*Sana yaşadıklarımı aktarmak istiyorum, bildiklerimi değil*"; aslında aynı kapıya çıkıyordu. Yaşadıkları ile bilgileri arasında bir ayrım yoktu. Yaşamadığı bir bilgisi ise sanırım hiç olmadı.

Elbet kentleri de böyle yaşayacaktı. İlk kez Roma'ya gideceğim sırada, uçağa binmeme birkaç saat kala, Roma'da nereleri göreyim diye sormuştum. "*Şimdi aylardan nisan,*" diye karşılık vermişti, "*bol güneş vardır Roma'da; insanı bunaltmayan, ama ısıtan bir güneş. Önce Tiber köprülerini gez. Sonra bir akşamüstü, güneş batmak üzereyken, ama daha batmamışken, ellerini o köprülerden birinin mermer korkuluklarına yapıştır, ama bütün par-*

maklarınla; oradaki sıcaklığı hissetmezsen eğer, Roma'da ne görsen boştur..."

İstanbul'da, her semtte her semti yaşayabilmişti. Ayazpaşa'dayken Üsküdar'ı ve Çamlıca'yı yaşayabilirdi. Oturduğu koltukta, köprü altında balık da yiyebilirdi. Ve bütün bunlar, kimi zaman çok büyük yalnızlıklarını da engellemeyebilirdi. Şimdi anlıyorum, yalnızlığı da ondan öğrenmişim. "*Yaşamında hep insanlar olacak, ama sonra hep sen, hep yalnız... Bunu ne olur unutma; bir boyun eğiş değildir bu, insan budur, bütün kaderiyle, gerçekte budur, hep sen...*" Sonra günlerden bir gün, karşılıksız bir sevginin acısını ona açtığımda ve, "*Biz bu kadar seviyoruz, onlar neden böyle yapıyorlar?*" diye yakındığımda, bana yaşamımın sonuna kadar eşlik edecek karşılıklarından birini vermişti: "*Biz seviyoruz, tamam, ama karşımızdakiler her zaman o sevgileri taşıyabiliyorlar mı?*"

Ölümünden çok sonra, Stefan Zweig'ın *Erasmus*'unu dilimize çevirdiğimde, kitabın sonunda Erasmus için söylenen, "*Bütün özgürler gibi yalnız ve bütün yalnızlar gibi özgür...*" cümlesini okur okumaz, o çevirimi Şeref Serdengeçti'ye ithaf etmiştim.

Doğaldı. Başka türlüsü düşünülemezdi.

Ölümünden bu yana neredeyse otuz yıl geçti. Ama bütün o yıllar beni, sabahları uyandığımda o gün ya da en geç ertesi günü Şeref Bey tarafından artık çağrılmayacağım düşüncesine alıştıramadı. O semt, onun iklimi, günlük yaşamımdan bir türlü çıkmak bilmedi. Babam öldüğünde, daha kolaydı. Şeref Bey vardı. Ona koşmuştum. İçeri girdiğimde, yeşil koltuğunda, başını kaldırıp bana bakmış, "*Biraz konyak ve biraz Hamlet, ne dersin?*" diye sormuştu. Oysa onun ölümünde artık gidebileceğim kimse yoktu.

Olmadı da.

Bugün, otuz yıla yakın bir zamanın ardından, Şeref

Bey'den bana hangi semtlerin miras kaldığını düşündüğümde, bunun yanıtını verebilmem kolay olmuyor. Belki soru yanlış. Onun öğrettikleri ile karşılaştırıldığında yanlış. Belki o olsaydı, "Biz birlikte hangi semtleri *yaşadık*?" diye soracaktı ve o zaman elbet bilecektim.

Hatırlamayacak, bilecektim.

Şimdi, o otuz yılın ardından, ölümün bir hayata son verebildiğini, ama bir ilişkiyi bitiremediğini artık ben de biliyorum. Şimdi, otuz yıl sonra, "*Şeref Bey'in artık burada yaşamadığı*" onca yıl boyunca o insanı hep yaşayabilmenin, birine bırakılabilecek en kalıcı miras olduğunu biliyorum.

Belki ikimiz de zaten böyle düşünmüştük...

Gönderilmemiş Bir Mektuptan...

(Geçenlerde, eski kâğıtlarımı ayıklarken, bundan on yıl önce bir yılbaşı akşamı yazılmış, ama sonradan hiç gönderilmemiş bir mektup buldum. Düşündüğümde, kime yazılmış olduğunu bile tam anımsayamadım desem, yeridir. Belki herhangi bir dönemeçte, bir rastlantı sonucu çok sevilmiş herkese yazılabilecek türden sayfalar diye de nitelendirilebilir. Gerçek anlamda "yaşamdan çevirdiklerim"i yansıttığından, mektubun bazı bölümlerini değiştirmeden aşağıya alıyorum.)

1982 sonu

Zamanı pasta gibi dilimlemişler; geçmişe kaymakta olan 1982'yi birkaç sevgi sözüyle kapatmak istiyorum. Gördüğün gibi, belli bir hitap yok mektubun başında, ama sevilen, çok sevilen birine yazıldığı belli (olacak, daha aşağıda).

Şimdi içinden gelenler, yeni sayılmaz. İçimdeki bu sevgi, hep beslenmiştir. Kaç zaman ve kaç hüzün önce olduğu gibi, bugün de öyle. Sanki bu gönül, bir türlü "gönül hikâyelerinden" uzak yaşayamaz.

Neden mi yazıyorum bunları? Bir yanıt, bir tanım verebileceğimden çok kuşkuluyum.

Ama gerekli mi bunları vermek? Dilersen, yalnızca "içimden geldi" demeyi de bağımsız bir neden sayalım – insanın sesine, bu kadarcık bir özgürlüğü ve serüveni çok görmeyelim. Bir şeyi kesinlikle biliyorum: Bu satırlarda da (evet "da", yani demek istiyorum ki, ben hep çok açıktım) çok açık olacağım; yineleyelim, zaten her zaman çok açıktım. Ama sen, sen ve bütün ötekiler, bütün cehennemlerim, nedense beni hep "açık olmamakla" suçlamışsınızdır... Kanıtlama çabasına girişmeyeceğim – kendime kanıtlamış olmakla yetiniyorum. Hem artık kimseyi bir şeye inandırmak peşinde değilim.

Elbet sözünü etmek istediğim, sana duyulan sevgidir her şeyden önce. Hani şu söylentilere kaynak olan, neredeyse gürültüler koparan, anlaşılamayan ya da çok iyi anlaşıldığı sanılan, hep birtakım kalıplara sokulmaya çalışılan, sonunda senin de taşıyamadığın sevi (kimse zorunlu değil sevgileri taşımaya). Nedendi bunca gürültü? Ben neden o sevgiyi tanımlama gereğini hiç duymadım? Bir kaçış mıydı benimkisi? Hayır. Yaptığım, yalnızca yaşadığımın bilincinde olmak ve o yaşananın ahlakını savunmaktı.

Tanımlansa, ne değişirdi?

Yani bu kesinlikle dostluktur ya da su katılmadık aşktır, diyebilselerdi! Deselerdi! Dediler. Ne değişti? Bir şeylerin değişebilmesi için, benim sevgimin yıkılabilmesi gerekirdi. Oysa sevgilerimi yıkmayı bugüne kadar kimse başaramadı, yaşadığım sürece de başaramayacak. Yalnız bugün değil, yıllar önce, Ahmet Cemal, genel ölçülere göre henüz "zayıf" biriyken, daha adı sanı ortalarda yokken, o zamanlar bile başaramamışlardı. Hep sevgilerini ayakta tutabilen, yaşadıklarının ahlakını savunabilen insan olarak kaldım. Bu insan olma ahlakım var ya, sanırım hiçbir pislik bu yüzden karşımda tutunamıyor.

Bugün durum biraz farklı. Bugün kendi alanımda, adına galiba "ün" dedikleri, çok önemsenen, gerçekte epeyce yapay bir şemsiyenin şu ya da bu ölçüde koruyuculuğu altındayım. Böylesi, benim için hiçbir zaman özel bir mutluluk kaynağı olmadı, iyi ki de olmadı; olsaydı, bugün büyük bir olasılıkla gevşemeye yüz tutardım. Oysa şimdi, bugüne kadar yaptıklarımın hiçbirini yeterli görmüyorum. Onları küçümsediğim anlamında değil bu – iyi ki yapmışım onları ve iyi ki bunca acı, bunca kendimle savaşmak pahasına yapmışım. Yaptıklarımı ancak bundan sonrası için bir itici güç diye kullanıyorum, yoksa afyon niyetine değil, hesabım açık...

Oysa açık hesaplara dayanamayanlar, bugüne kadar benimle ilgili çok sorular attılar ortaya. Aralarında romanlarda beni arayanlar, sonra da bulduklarını sananlar da çıktı. Neyse ki, gerçek Ahmet Cemal'i bugüne kadar kimse tanıyamadığı için, ben hep kendime kalabildim.

Uygulamaya geçelim: İşim hep sevmek ve kendimce üretmek oldu. Ve şimdi, kırk yılın ardından geriye baktığımda, sevmenin ve üretmenin benim uygulamalarımda hep özdeşleşmiş olduğunu görüyorum. Belki de bu yüzden, ben hiç soyut sevmemişim. En eski öğrencilerimin bile beni çoğunlukla unutmamaları da sanırım bundandır. Onlara hep, önce insan olarak yaklaşırdım, yeri kürsüde biri gibi değil; önce sevgi aşılamaya çalışırdım, sonra o sevgi atmosferinde bir şeyler üretmeye geçerdik. Ortaklaşa bilgi üretmeyi de hemen her zaman başardık. Bu başarının tek sırrı, üretkence sevmekti, o kadar.

Özel yaşamımdaki sevgilere gelince (ben, her zaman aşkla sevdim!), onlar da hep somut oldu.

1982, birkaç saat sonra bitecek. Aslında bütün bu satırlar, büyük bir olasılıkla bir hesaplaşmanın dile getirilişi. Boşlukla hesaplaşmak istemediğim için, sana anlatmayı yeğledim.

(...) uzun bir savaşımdan geçtim. Önceleri, bir yanı daha çocukluğumda çökmüş bir ailede yetiştim. Oh zamanlar "babaları olan" yaşıtlarımın arasında, babası hayatta olan ama "akşamları eve gelmeyen" bir çocukluğun ezikliğiyle... Sonradan bir süre aşağılık duygusuna da dönüşen bir eziklik. Sonra, lisenin son yıllarında, yoksulluk diye nitelendirilebilecek geçim sıkıntıları da baş göstermişti. Hem eve bakmak hem okumak zorunda kalmıştım. Oysa yaşam karşısında korkunç hazırlıksızdım. Önceleri hep "korunan bir çocuk" olarak yetiştirilmiştim...

Benim çevirmenliğim, yayınevlerinde, dünya edebiyatının başyapıtları arasında değil, Cağaloğlu'nun arka sokaklarında, noterlere ya da yurtdışına gideceklere tercüme yetiştiren tercüme evlerinin pislik içindeki arka odalarında başladı. Sen belki bilmezsin, o tercüme evlerinin müşteri kabul edilen ön bölümleri ışıklı, görece olarak da şık döşelidir; mütercimlerin çalıştıkları arka odalarda ise pencere yok gibidir. Gece gündüz neredeyse tek bir ampulün ışığında çalışılır. Noterlere diploma, nüfus kâğıdı, evlilik cüzdanı vb. tercümeleri yetiştirilir. Öyle yerlerdir ki, oralarda Heinrich Böll'lerin, Lukacs'ların, Brecht'lerin, Canetti'lerin düşünü kurmak bile tuhaf kaçar. Çünkü bu düşlerle gerçekler arasında uçurumlar vardır. O yıllarda yapabildiğim en kaliteli(!) çeviriler, *Bütün Dünya* adlı aylık dergiye yaptığım adsız çevirilerdi.

Sanırım direnmeyi o yıllarda öğrendim. Tersi düşünülemezdi. Direnişim, önce çeviri alanında başladı. Gündüzleri, yukarıda anlatmaya çalıştığım o tercüme evlerindeydim. Geceleri –haftada iki-üç gece, sabahın ilk ışıklarını görene kadar– edebiyat çevirilerine giriştim.

Gerçekten değer verdiğim ilk çevirilerim, böyle bir acılar galerisinde oluştu. Dostum, arkadaşım, pek yoktu. (...) pek kimseye yaklaşmazdım. Ayrıca, vaktim de yok-

tu. Yarım gün fakülte, yarım gün tercüme evleri, gece yarılarına kadar kendi istediğim kitaplar. (...)

Ezilmenin, ama yıkılmamanın, ama direnmenin ne olduğunu önce kendi yaşamımdan öğrendim, yoksa kuramsal kitaplardan değil.

Ölüm İlişkileri'ndeki Cemal, bir roman kişisidir; yukarıdaki öyküyü ise bir gerçek kişi yaşadı. Hangisi daha roman gibi, bilemiyorum. Okuduğuma ve duyduğuma göre, benim yaşadıklarımı yaşayanlardan çoğunlukla olumsuz kişiler çıkarmış. Örneğin bunca para sıkıntısı çektiyse, sonradan parayı çok severmiş ya da sonradan rahata erdiğinde, başkaları, başka acı çekenler için, "Ne yapayım, ben çekmiştim, onlar da çeksinler ve görsünler," diyenler olurmuş. Yaşadıklarım, beni bunun tam tersi bir yöne itti. Parayı hiçbir zaman sevmedim. Ona hep bir araç gözüyle baktım. Elimde avucumda ne varsa başkalarıyla paylaşmak, çoğu zaman da onlara payın büyüğünü ayırmak, benim için artık bir yaşama biçimi olup çıktı. Yaşamım boyunca para yüzünden, daha doğrusu parasızlık yüzünden yitirilebilecek ne varsa, hemen hepsini yitirdim; parayla satın alınamayanların ise çoğunu elde ettim.

Şimdi hâlâ soranlar çıkıyor: İnsanlara neden hâlâ safça, iyi niyetle yaklaşıyorsun, diye soranlar. Başka türlüsü elimden gelmiyor. Ben, bir zamanlar yanıma yaklaşanlar olmadığı için acı çekmiştim. Şimdi insanlar, acılarının ortasında yalnız kalmasınlar istiyorum. Hem bu alanda "kazık yemek" diye bir şey de kabul etmiyorum. "Herkes senin verdiğin sevginin değerini bilebilir mi?" diyenler oldu. Ben, pazara mal satmaya değil, kimi insanlar artık hiç ışık yanmayacak sandıklarında, onlara en azından bir mum götürmeye gidiyorum. Şimdi de yalnızlıklarım, zayıf anlarım olmuyor mu? Oluyor elbet. Ve böyle anlarımda ben de, mum götürdüklerimin kapısına gidiyorum.

Bazen içeri alıyorlar, bazen kapıdan dönüyorum. Ama bütün bu tehlikelere karşın, yine de sevmeyi çok ciddiye alıyorum. Acılı yollar, beni tükenmez bir sevebilme yeteneğine ulaştırdı. En olağan yakınlıklara, kendi dünyamda en olağanüstü, en coşkulu sevgilerin tadını katabilme mutluluğuna eriştim. Onun içindir ki, ben, hep aşkla sevdim. Onun için benim her sevgim, bir gönül hikâyesidir. Hiç unutmam, bu sevdiklerimden biri, bana Seferis'in bir kitabını armağan ederken, içine şunu yazmış: "Dostluğunda fırtınaların tadı olan dostuma..."

Değişemiyorum. En büyük tutkum, sevmek ve sevdiklerimle ortak bir şeyler üretebilmek, başka insanlara da yansıyacak, sonradan gelenlere de biraz ışık götürebilecek bir şeyler.

Bütün bunları sana söylemek zorundaydım. Çünkü insanlar ölüyor, geride söylenebilecek iken, söylenmeye değerken söylenmemiş çok şey bırakıyorlar. Yazık oluyor. İnsanca, dostça ne varsa, asıl onlar söylenmeli, yaşanarak söylenmeli, söylenerek yaşanmalı. Halikarnas Balıkçısı gibi, ben de sana sesleneyim: "... mektup mu yahu benim sana yazdığım? Gönlümün parçası o satırlar..."

Hoşça kal.

Balkondaki Defterler...

Çok uzun zaman önce günce tutardım.

İki yaz önce, yılların ardından elime geçtiğinde, baktım sekiz-dokuz defter olmuş. Hepsini yok etmeye karar verdim.

Gelgelelim, bugün bile tam anlayamadığım bir nedenden ötürü, bu yok etme eylemini doğrudan ya da diyelim ellerimle gerçekleştirmeyi göze alamadım.

Derken aklıma bir çare geldi. Odamın önündeki terasta nicedir eski bir çanta vardı. Havanın bütün etkilerine açık bir çanta. Defterlerin hepsini getirip çantaya tıktım. Sonra da çantanın ağzını iyice açıp öylece bıraktım.

Defterler önce temmuz ve ağustos sıcaklarını yiyip iyice kurudu. Sayfalar adeta incecik suntalara dönüştü. Ardından sonbaharın ilk yağmurlarıyla birlikte "pelteleşme" evresi başladı. İlk kışın sonuna vardığımızda, mürekkepli sayfaların –anımsıyorum, bir zamanlar hepsi dolmakalemle yazılmıştı– çoğu okunmaz hale gelmişti bile. Ama henüz sayfa oldukları seçilebiliyordu.

Derken ikinci yaz gelip çattı. Çok, ama çok sıcak bir yazdı. Ufalanıp dökülmeler, o yazla, yani geride bıraktığımız yazla başladı. Akşam üstlerinin hafif esintileri, sayfa parçacıklarını terasa yaymaya koyuldu; bunların çoğu yağmurların ardından terasın oluğundan aşağı akıp gitti.

Sonbaharda, özellikle ekim ve kasım aylarında çıkan rüzgârlar ise, işi hemen hemen tamamladı. Geçenlerde çantanın içine baktım rengini yitirmiş defter kapaklarından başka hiçbir şey kalmamış. Bir zamanlar kimi sayfalara yapıştırdığım fotoğraflar da eriyip gitmiş...

Evet, artık o yıllarımdan geriye yazılı hiçbir belge yok. Kendi tanıklıklarımın hepsini doğaya armağan ettim. Şimdi bazı akşamlar odamın penceresinden terasa ve daha ilerdeki damlara baktığımda, kendi kendime, "Oralarda geçmiş yıllarımdan binlerce, on binlerce, belki yüz binlerce parçacık var," diyorum; belki hiçbir zaman sıfırlanma anlamında yok olmayacaklar. Ama birbirlerini de bir daha asla bulamayacaklar. Onlardan hiçbir olay, hiçbir yüz yeniden belirginlik kazanamayacak. Yalnızca benim kafamdaki anılarda kaldığı kadarıyla. Ve bu anıların da güvenilir yanı zaten yok. Geçen her zaman parçasının ardından, kendimce yeniden biçimlediğim birtakım öyküler, o kadar.

Defterleri doğaya bırakmamın nedenlerinden biri, belki de buydu. O defterlerde ne de olsa her şey bir ölçüde "nasıl olmuşsa" öyle yazılıydı. Oysa sanırım anıların yaşayan kişi açısından asıl değerli ve önemli yanı, geçen zaman içerisinde özgürce hep yeniden yoğrulabilmeleri, tıpkı yontuların hamuru gibi. *Şimdi* nasıl yaşanmaları isteniyorsa, olabildiğince *öyle olmuş* gibi anımsanmaları. Belki bu noktada gizli bir suçluluk duygusunun varlığından da söz edilebilir. Yani insanın bir zamanlar bir şeyleri yaşanması gerektiği gibi yaşamamış oluşundan, yaşanabilecekleri erteleyip bir daha yaşanamaz kılmış oluşundan kaynaklanma bir suçluluk duygusu. Bu duyguyu itiraf edebilmek güçtür; hele zaman, bir geçmişte yaşanamamışları bir daha yaşamayı olanaksız kılmaya koyulmuşsa... Evet, ne diyordum: Yazılı belge, insanın elinden işte bu özgürlüğü alır. Çünkü *şimdi* yaşamak istediği gibi

olmadığını, o zaman bir şeyleri *başka türlü* yaşamış olduğunu insanın yüzüne vurur.

Belki ben de bu yüzden defterlerimi güneşin, yağmurun ve rüzgârların kucağına bıraktım. Unutmak istediklerimi gönlümce unutabileyim, anımsamak istediklerimi de yeniden biçimleyebileyim diye. Buna hakkım var, çünkü ne yazılıysa, zaten hepsi benimdi, bir zamanlar yaşanmış, bedeli de benim tarafımdan ödenmiş. Ya yaşayarak ya da trenler kaçırarak, ama bir bedel, mutlaka ödenmiş...

Sana gelince, merak etme, artık seninle yaşadıklarımızı belgeleyen satırlar da yok. Ölmezden birkaç saat önce yüzüme uzun uzun bakıp, "Biliyorum," demiştin, "biliyorum yaşadığın sürece kimseyi beni sevdiğin kadar sevmeyeceğini ve beni kendinde hep var etmek isteyeceğini. Ama bunu gerçekten yapmak istiyorsan eğer o zaman ikimizi, beni somut olarak anımsatabilecek ne varsa, yok etmelisin; çünkü ancak beni, yaşadığın her zamana göre yeniden var edebilirsen hep seninle kalabilirim; aksi takdirde bir mezar taşından farkım olmaz..."

Haklıydın. Ama galiba biraz sınamak istedim. Ölesiye emin olmama karşın. Senden sonra kimsenin olmayacağını, olamayacağını onca kesin bilmeme karşın. Yine de sınamak istedim. Kimi belgeleri ve resimleri saklayıp sanki seni eskitmek, sarartıp soldurmak, böylece de –hani olur ya!– gerçekten öldüğüne inanmak istedim.

Gelgelelim olmadı. Sen haklıymışsın. Olamazdı. Bir daha böyle bir "biz" olamazdı. Paylaşmadığımız hiçbir şey kalmamış. Dolayısıyla senden sonra *biriyle* paylaşabileceğim herhangi bir şey de kalmamış.

Ama ben, sevmeden de yaşayamazdım...

Bunu da biliyordun. O yüzden, şöyle demiştin: "Bütün çevren sevgisiz kalsa, sen yine de sevgiyi yoktan var edip herkese paylaştırırsın..."

Öyle yaptım. İlk zamanlardaki o alışılmaz yokluğunu, sonradan senin anılarımdaki sürekli varlığına çevirdikten sonra, sevgi konusunda dediğin gibi hareket ettim. *Biri* olmayacaktı artık, ama bu, sevgiyi üretmeme ve onu *çoğunluklara* dağıtmama engel değildi.

Seni sevdiğim için, kendimce hep bir şeyler ürettim. Onları yazdıklarımla, çevirdiklerimle, çoğu kez tanımadığım insanlara dağıttım. Öğrencilerime de bilginin yanı sıra, aslında hep sevgi vermeye çalıştım. Verdiklerimin nereye gittiğine ise hiç bakmadım, bunu hemen hiçbir zaman öğrenemedim.

Tıpkı defterlerimin parçacıklarının nereye gittiğini hiçbir zaman bilmediğim, bilemeyeceğim gibi...

Evet, merak etme. *Bizden* geriye, yazılı hiçbir belge kalmadı. Bizi bilen de pek yoktu zaten. Var idiyse de, bize yakıştırmamaya çalışmışlardı. Herhalde sevginin böyle katıksızını kendilerine yakıştıramadıkları için. Bizden geriye bir şeyler, şimdi yalnızca benim başkalarına dağıtmakta olduklarımda var. Ama onlar, dağıtılanın bizden bir şeyler olduğunu hiçbir zaman bilemeyecekler ve belki de bu yüzden, bazıları yeni *bizler* yaratabilecekler. Taklit etmeyecekleri için. Özgün olabilme yürekliliğini gösterebilecekleri için...

Kim bilir...

"Guten Abend, Tante Edith!"

On yılların ardında kalmış bir söz. "*Guten Abend, Tante Edith!*" Anlamı: İyi akşamlar, Edith Teyze! Ama Madam Edith, o sıralarda Avusturya Lisesi hazırlık ya da orta bir sınıflarından birinde olduğumdan, Asmalımescit'te de fırsat buldukça Almanca konuşmamı isterdi. Sanırım Viyana Lokantası'na gidişimizde annemle babamın çizdikleri o mutsuzluk tablosunda küçük bir Ahmet Cemal figürünün de yer almasından –benim adıma– hiçbir zaman hoşlanmadı. O figürü tablodan elinden geldiğince uzak tutmaya çalıştı. Kimi zaman bana sarılarak, sevgi gösterileriyle; kimi zaman da bir oyuncak armağan ederek. Şimdi yalnızca küçük, kırmızı bir yarış arabasını anımsıyorum. Sarı tekerlekliydi. Madam Edith, onu göreyim diye Viyana Lokantası'nın alt katında, her zaman çaldığı piyanonun üstüne koymuştu bir akşam. "*Du kannst hier spielen!*" ("Burada oynayabilirsin!")

O yılların Asmalımescit'inin haritası, benim için Nil Lokantası ile Viyana Lokantası'nı içine alan bir bölgenin haritasıydı. Anımsadığım kadarıyla, ikincisine daha çok "ailece" giderdik. Nil Lokantası'na gelince, orası babamın annemden başka kadınlarla gitmeyi yeğlediği yerdi. Ben de ay başları gelip babam eve hiç para bırakmadan ortadan kaybolduğunda, kira parasını olsun koparabilmek

için Nil Lokantası'na giderdim. Babam ve takımının bir –kendi deyişleriyle– "*Stammtisch*"leri vardı orada. Almancada bir lokalde "müdavimlere" ayrılan masa anlamına geliyor. "Kabile masası" diye de çevrilebilir sanki. O masanın çevresinde daha anımsadığım kimi madamlar olurdu. Madam Josefin (babam öldüğünde, onun yanında pansiyonerdi), Madam Mimi ve Madam Edith. Bazen kira parasının yanı sıra, bir şinitzel de ikram edilirdi. Yine Madam Edith anlatmıştı. Bir defasında babam, kim bilir kaçıncı kadehin ardından alyansını parmağından fırlatıp atmış, Madam Edith, "Hemen yerden al ve tak onu parmağına," demiş, "yoksa yüzüne tükürürüm!" Oysa dostlukları çok eskiydi. Ama Madam Edith de eski kafalıydı...

O yılların Asmalımescit'inde Madam Edith, bence çok güzel, ama geç kalmış bir mozaik gibiydi. Macar kökenliydi. Budapeşte Konservatuvarı Piyano Bölümü'nü bitirmişti. Yazgısının İstanbul'a geliş bölümünü bilmiyorum. Ama uzun yıllar burada Edith Laleşen adıyla piyano çaldı. Yine Beyoğlu'nda, Tünel'e yakın Şato diye bir lokal var mıydı? Orada da çalar mıydı? Biz oraya gitmiş miydik? Bulanık. Ama Asmalımescit'te Çardaş da vardı. Bütün bunlar ve benzerleri, o küçük adacıklar, İstanbul'un lövantenlik çağının son simgeleriydi bence. Hep Batı'dan bir şeyler çağrıştıran, ama hep yarım kalmış bir şeyler. Sanki öncesiz ve sonrasız bir hüzün. Geçiş dönemi demek de yanlış. O dönem, kendi ardından bir şeyleri bir yerlere geçirebilmiş, başka zamanlara taşıyabilmiş değil çünkü. Kendi başına bir dönemdi. Yalnız kendi kendisini yaşayıp tüketti. Beyoğlu, eski bir dünyanın çöküşünü radikal yaşadı. Bu dünya belli bir kültür temeline değil, ama oradan buradan kopup gelme bir avuç sığıntı insancığın yaşamlarına dayandığı için. O lanete uğramış Mesihlerin son nefesleriyle birlikte yok olup gitti. Tıpkı Tanrısı tarafından belki kaç Noel önce

terk edilmiş Sent Antuan gibi. Belki Jale Sancak'ın *Bu Gece Pera*'da, "Şükrü Beylerdeyiz" öyküsünde dediği gibi: "*... Belki Niça ölmeseydi / Perikli Atina'ya gitmeseydi / belki Markiz yıkılmasaydı, / ne bileyim, Tarabya Plajı bu kadar bozulmasaydı...*"

Belki, ne bileyim, şimdi olmayan bir İstanbul gecesinde gezintilere çıkarken, Madam Edith sayesinde o çocukluk yıllarımın hüzünlerini daha kolay taşıdığımı anımsıyorumdur. Babamın sayısız ortadan kayboluşlarından birinde, bir sabah vakti annemle (yani ben, annemin elinden tutarak) Madam Edith'in Asmalımescit'teki evine gitmiştik. Asmalımescit'te ilk kez bir eve giriyordum. Ayrıntıları yılların perdelerinin ardında elbet çoktan yitirdim. Belki de o gün, hiçbir şeyi belleğimde tutamayacak kadar korkmuş, küçük bir çocuktum. Hiçbir şey bilmiyordum. Uslu bir çocuk olmaya çalışıyordum; "büyüklerinin" telkinleriyle, "ilerde babası gibi olmamaya, daha çocuk olmayı öğrenmeden çalışmaya başlamış" bir uslu çocuk. O gün daha hiçbir şey bilmiyordum. İleride kurtuluşu yine de artık çoktan yaşamayan babamda arayacağımı, artık sabahın önünde geri çekilmeye başlamış nice gecelerde "Kulüp 12"den –kulaklarımda hâlâ Madam Renate'nin, sahneye yeni birini çağıran tefinin sesleriyle– elimde içki bardaklarıyla çıkacağımı, kendimi annemin yıllar boyu "nezih" tutmayı başardığı eve, hiçbir zaman benim evim olmayan "evimize" değil, ama Ayazpaşa'da bir bodrum katına atacağımı bilmiyordum. Hayır. O gün henüz hiçbir şey bilmiyordum. Belki o evi, Madam Edith'in evini bir sabah vakti görüşüm, sonradan unutamayışımda büyük rol oynamıştır. Bol bir sabahlık vardı Madam Edith'in sırtında. Gözleri, onca makyaj artığının ardından bile çok güzeldi. "Yatarken niye hepsini silmiyorsunuz?" diye sormuştum. "Hepsi hiçbir zaman çıkmaz yavrum," de-

mişti, "böyle geceler hiçbir zaman bütünüyle çıkmaz. Bunu ileride, çok sonra anlayacaksın. Ama belki de anlamazsın. Dilerim anlamazsın." Anladım, Edith Teyze. Zamandan nelerin silinemeyeceğini hem çok iyi anladım, neredeyse ölesiye. Neleri sonuna kadar taşımak zorunda olduğumuzu ben de çok iyi anladım. Öyle iyi anladım ki, yıllar sonra, yalnız bir yaş günümün akşamında şiir yazmaya bile kalkıştım:

asmalımescittendir kafakâğıdım
nil lokantasında yazıldım okula
on masalı birinci sınıfım
orospulardı ilk karnemi ıslatanlar
viyana lokantasından aldım diplomamı
alt katında edithin piyanosu
vals bastılar tuz yerine yarama
ceplerimde hep anason kokulu anılar

Tatlı, insana tazelik veren bir sabah rüzgârı yoktu o gün Madam Edith'in evinin dört duvarı arasında; ama sürekli yaşanan, koşan, koşuşturulan, ağlanılan ve ağlatan bir şeyler. Bir de Liszt resmi –üstdudağı öğrencisinin yeteneğini yemek müzikleriyle harcamasından ötürü buruk, alt dudağı ise var git, yaşa bütün kaçınılmazları, dercesine yüreklendirici.

"Babamı gördünüz mü, Edith Teyze?"

(Anneme şöyle bir bakıyor.)

"Gelecek yavrum, ama işi çok..."

Aslında Madam Edith'i ziyaretimizin tek nedeni babamı aramamız değil. Birkaç aylık kira borcumuz. Ama para, doğrudan istenmiyor.

(Annem) "Necdet'i görürseniz söyler misiniz, aylığından kira için biraz..."

Madam Edith hızlı düşünüyor.

"Bakın, şimdi ben size biraz vereyim, akşam ya da en geç yarın nasıl olsa Necdet'i görür, alırım..."

"Ama..."

"Ne fark eder ki?"

(Etmeyebilir, Edith Teyze; acaba sonradan ben, yaşamım boyunca paradan nefret etmeyi, sizin o zengin yüreğinizden mi öğrenmiş oldum? Paranın değerini hiç bilmemeyi siz mi öğretmiştiniz bana o sabah? Siz, yani belki kendi bakkal borçlarınızı bütünüyle temizlemeden bize kira parası veren insan, her şeyi sizden mi öğrendim?)

Kâğıt paraları, ayıp bir şey yapıyormuşçasına iyice katlıyor, sonra annemin çantasının yanına –benim göremeyeceğim tarafa– "şöyle bir" bırakıveriyor.

O akşam evimizde ışıkları, ev sahibinin işinden dönüp kapımızın önünden geçeceği saatlerde de açık bırakabiliyoruz. Madam Edith, Viyana Lokantası'ndaki seansına yine tam zamanında yetişiyor.

Madam Edith ile kocası Nazım Bey'i evimizde de ağırlamış olduğumuzu anımsıyorum. Annemle babam, onları bir akşam yemeğine çağırmışlardı. "İçki içileceği" bilindiğinden ve Asmalımescitli olduklarından, annem memnun muydu böyle bir davet düzenlemiş olmaktan, bilemiyorum. Ama birileri anneme, "Bari evde içmesini sağla da, ayağı dışarıdan kesilsin!" demişlerdi babam için. Oysa babamın istediği, içmek değil, yaşamaktı. Madam Edith biliyordu. Hep bilmişti. Bu evliliğin kurtarılamayacağını bilmişti. Ama anneme söyleyemezdi. Kimsenin umudunu kıramazdı. Madam Edith'in iç dünyasında, yerli yersiz bütün umutlara yer vardı. Macaristan'dan gelmişti. Koskoca bir Avusturya-Macaristan İmparatorluğu'nun tüm çöküş hüzünlerini sırtlanıp Pera'ya sığınmıştı.

Madam Edith'i ne zaman "bir daha hiç görmedim," bilemiyorum; onu bir daha hiç görmemeye başladığım

zaman parçasını bir türlü tarihlendiremiyorum. Acaba o sıralarda her şey, çok mu çabuk olup bitti? Babamı Asmalımescit'teki pansiyonundan Süreyya Paşa Sanatoryumu'na götürmüşlerdi. Ağzından kan geliyordu. Orada fazla kalmadı. "Merhum Bahriye Nazırı ve Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa ile merhume Seniha Hanımefendinin oğulları..."

Asmalımescit'e babamın ölümünden sonra tekrar gittim. Madam Josefin çağırmıştı. Babamın odasında kalan eşyaları vermek için. Madam Josefin'in kedilerini çok severdim. Gittiğimde bir tanesi –koyu tekir olanı– babamın yatağının üstünde uyukluyordu. Peki Edith Teyze neredeydi? Ona hiç seslendim mi?

kedili josefinin pansiyonundan taşıdılar
ciğerlerini tüküren babamı
elimde ondan kalanlar bir bavul
benimle bu sokakların kadınları ağladılar

Bir daha siz hiç görmedim, Edith Teyze. Artık geç kalmış, ama güzel bir masal gibiydiniz. Sizin yerinizde bir gün, bir yaz günü öğle vakti, sanıyorum o büyük hastalığımın ardından, Sent Antuan'a girmiştim. Bir mum dikmekti amacım. Kaç acı sonra ve hangi adak için, bilemiyorum. Ama o öğle vaktinin kilise loşluğunda Ruggiero, tıpkı sizin gibi, artık olmayan, o günde olmayan Ruggiero, adak yerinde, bana sırtı dönük, öylece duruyordu. Tıpkı çocuk yaşlarımın yalnız bırakılmışlığında, Asmalımescit'te ellerimi size uzatışım gibi, Edith Teyze, içimden ona da haykırmıştım: Birbirimizi hiç tanımadık, sevgili Ruggiero, ama daha şimdiden tiryakisi olduğum, mumu tutan o kalem parmaklarınla, bu kentin altında aramaktan hiç usanmadığımız o batık kentin haritasını ancak senin çizebileceğini anlıyorum. O kent ki, sevgili

Ruggiero, doğru dürüst yaşamaya fırsat bulamadığımız bir tufanın ardından, bir batışın yurtsamalarını bile duvar kalıntılarına çizemeden silinip gitti. Doğru dürüst çökemeden silinen bir Pera, sanki şimdi artık kimselerin kıyıda oynayan Tadzio'lara bakarak ölemediği Venedik'ten bile daha hüzün verici. Ama hayır, Ruggiero, yanlışımız burada bulunmak değil. Başka bir yerde zaten olamazdık. Yanlışımız, adaklarımızda. Biz mumları değil, ama ellerimizi yakmalıydık, anlıyor musun, parmaklarımızı! Belki o zaman, nice bedenlere adanmış dualarımızı duyan çıkabilirdi!

Sizi artık hiç göremeyeceğimi biliyorum, Edith Teyze. Hâlâ yaşıyor musunuz, bilmiyorum. Ama sizi bir daha hiç göremeyeceğimi biliyorum. Çünkü bir zamanlar Asmalımescit sokaklarında yaşamış olan kavminizin töreleri, insanları hep ölümlerden önceki göçlere zorlardı. Bana gelince, bir gün sizin yaşamınızı da çevirmek isterdim, Edith Teyze! Belki uzun zaman sonra yeniden hatırlamayı başaracağım, çok eski bir dile, sizin yaşamınızı da çevirmek isterdim!

asmalımescittendir kafakâğıdım
bir küfe pazar artığı sevgi sırtımda
elime kitap verdiler
ben hep yaşamdan çevirdim

Seçilmiş Bir Yalnızlığın İçinden

Düşünmeyi ve yazı yoluyla üretmeyi –belki daha doğrusu: Genelde üretmeyi– seçmek, yalnızlığı da seçmek oluyor. Sanırım her yerde.

En önemlisi, o seçimi yapabilmek. Çünkü bu seçimi yapma cesareti gösterilmediği zaman, sonunda düşüncelerde de, üretilenlerde de eksik bir şeyler kalıyor. Geride hep yitirilmiş bir zaman parçasıyla birlikte, ulaşılması olanaksız bir evrene çekilmiş hayaletler.

Ne var ki sonunda düşünebilmek ve üretebilmek için yalnızlığı seçebilmek, kanımca ancak önce kalabalıkları tanımış, kalabalıklar içerisinde ne korkunç yalnızlıkların çekilebileceğini kendi dünyasında görmüş olanların başarabileceği her şey – ve burada kalabalıklar dediğimde, mutlaka dev kitleleri söylemek istiyor değilim. Kimi zaman "iki kişilik kalabalık"ta da yaşanabilir.

Hatta, belki ikili yalnızlıklar daha korkunçtur.

Sanki yaşamın "onlarsız olamayacağımızı" düşündüğümüz bir dönemini hemen hepimiz yaşıyoruz. Tekli ya da çoklu "onlar"; ama hep var olmalarının gerektiğine inandığımız "onlar". Buluşarak, telefonla, mektupla, mutlaka ulaşma gereğini duyduğumuz "onlar".

Ta "onların" nelere mal olduklarını ve olacaklarını anladığımız güne kadar sürüp giden bir arayış.

Kimilerimiz için o gün hiç gelmeyebiliyor. "Onlar"ın gerekliliğine duyulan inanç, bir yaşam boyunca da sürebiliyor.

Seçime gelince, sanırım ilk adımlar, alışkanlığı andırır bir şeylerden kopma girişimleriyle başlıyor. Ya da birtakım sorularla: O hep edilen telefonu bugün etmesem, ne olur? Bu hafta buluşmasak?

Telefonu birkaç saat açmasam!

Çünkü telefon önemli. Bir haberleşme aracı olmasının ötesinde, ona yalnızlığı gideren bir araç gözüyle bakıldığında, çok, ama çok dikkat etmek gerekiyor. Yalnızlığı gidermesi öngörülen bir aygıtın, insanın yalnız kalma hakkını elinden alan bir despota dönüşmesini engellemek için.

Çünkü "onlar", telefona çok sık başvururlar.

Bu yüzden ben de işe, evimdeki telefonun diktatörlüğüne son vermekle başladım. Her çaldırana –kim olduğunu önceden bilmeden– yanıt verme zorunluluğu yüzünden, neredeyse çıldıracak gibiydim. Kapıya habersiz gelenlerin sayısı çok daha azdır; ayrıca göz deliği var. Telefonda ise öyle bir şey yok.

Ama "telesekreter" var.

Önceleri –uzun bir zaman– bu aygıtı nedense hep işyerlerine yakıştırdım. Oysa zamanla ve hele kendim de edindikten sonra, aslında en çok "bireylere" yakıştığının bilincine vardım. Şimdi kapıdaki göz deliği neyse, telesekreterim de o. Habersiz, kimsenin yaşamının kıyısından bile geçmiyorum. Ama kendi kıyılarıma da aynı ölçüde saygılıyım. Bu yüzden telesekreterimi "ben olmadığım zamanlar" gelen mesajlardan çok, asıl "odamdayken" gelen telefonlar için kullanıyorum; istenen ses ise, aniden açabiliyorum, zaten onlar da bunu biliyorlar, "onlar" olmayan onlar...

Peki ya "onlar"?

Birkaç türü var.

Örneğin durup dururken, "Ben seni/sizi çok severim..." diye telefon ediverenler. Nedense beni sevebilmeleri için ya aramızda birbirimize dokunamayacağımız kadar mesafe bulunmalı ya da benim onları "vicdani sorumluluk" altına sokabilecek bir sorunumdan söz etmemem gerekir. Birinci kategoriye girenlerden birine bir defasında, çok duygulu ve sevgi dolu olduğum bir anda, "Seni öpebilir miyim?" diye sormuştum (aynı odadaydık). "Daha hazır değilim," diye bir yanıt almıştım.

Ama telefon etmeye hep hazır!

Ya da "aileden" birileri.

Kan bağının, doğumla elimize tutuşturulan bir sevgi borcu senedi olduğuna hiçbir zaman inanmadığımdan ve sırf "ailedendir" diye de kimseyi aramadığımdan, onların sesleri hep telesekreterin bandında kalmaya yargılı.

Bir başka öbeği de, geçmişte bir şeyler yaşadığımız, paylaştığımız, sonradan bir şeyleri bitirdiklerimiz oluşturuyor. "Hayatta şöyle ya da böyle," hiç birbirimizden "kopmayabilirmişiz".

Allah Allah, neden o?

"Belki ileride bir gün, her şeye yeniden başlarız..."

Sahi mi?

"Şu anda size bir telesekreter aygıtı yanıt veriyor. Mesajınızı uzun sinyal sesinden sonra bırakabilirsiniz..."

Evin kapısını korumak ise daha kolay. Bir zamanlar bir ressam dostum, "şöyle bir uğradık" diye habersiz gelenlerden yakınıp, "Senin de başına geliyordur," diye eklemişti. Benim başıma böyle bir şeyin hiçbir zaman "gelemeyeceğini" anladığında ise çok şaşırmıştı. Reçetemi hemen vermiştim: Gelebilecek herkese –ki benim evime girebileceklerin sayısı zaten "herkes" olamayacak kadar düşüktür– habersiz gelmemelerini rica edersiniz; buna yine de uymayanları ise ya göz deliğinden bakıp kapıyı

açmayarak ya da açıp geleceğinden haberinizin bulunmadığını söyleyerek savuşturabilirsiniz. İlk anda kabalık gibi gelen bir reçete olabilir. Ama samimiyetle laubaliliği başkalarının özgürlüğüne saygısızlıkla karıştıranların davranışlarının kabalık sayılmadığı yerde, bu reçete de kesinlikle kabul görmeyecektir.

Peki nedir, bunca titizlikle koruduğum?

Apartmanın kapısından girdiğimde, asansörde altıncı katın düğmesine basmamla birlikte başlayan bir dünya. Bu dünyanın odak noktasını, önünde ve arkasında birer terası olan bir çatı katı oluşturuyor. Ben, kendi gerçek dünyamı bu katın büyükçe bir odasında kurdum. Geri kalan bölümleri anneme bıraktım. Ama artık çok yaşlandığı, yalnızca gölge gibi gezinebildiği için, evin geri kalan kısmı ona çok büyük geliyor. Bu nedenle, yalnızca salonda, televizyonun karşısındaki koltukla yetiniyor. Zamanının çoğunu o koltukta, televizyonu izleyerek ve saatine bakarak geçiriyor. Yanından hiç ayırmadığı, nereye gitse sapından tutup beraberinde götürdüğü bir masa saati var. Ayarının hep doğru olmasına da dikkat ediyor. Televizyon izlerken bile bu saate bakmayı ihmal etmiyor. İki yıldan bu yana, hep artık saatlerinin dolmasını beklermiş gibi.

Evin annemin yaşadığı bölümlerine kahverengi ve bej egemen.

Bana gelince, bir anlamda annemle birlikte yaşlanmayı, yıpranmayı ve eskimeyi engellemek için, odamı hep çok parlak, çok canlı renklerle bezedim. Büyük çalışma masamın üstünde, çok renkli ve çok büyük bir örtü var. Yerdeki ve duvardaki kilimler de öyle. Annem, belki hiç yaşanmamış bir hayatın sonraki sayfalarını bir an önce bitirme peşindeyken, ben hem onun varlığıyla, hem de ondan "sonrasının" da olması gerektiği bilinciyle yaşıyorum. Bir zamanlar, yani evin her yanını, özellikle

de odamı dolduran kitaplarımı ve daktilomu, dolayısıyla da yalnızlığı seçmezden önce, yaşamımın kaynaklarını başka insanlarda aramıştım. O zamanlar, "herkes, herkessiz yaşayabilir" sözü, benim için bir abartmaydı.

Ve yine o zamanlar, yalnızlığın "seçilecek" kadar değerli olduğunun da bilincinde değildim.

Başlı başına bir eğitim işi olduğunu da bilmiyordum.

Belki o yüzden, Bachmann'ın o ünlü, "Düşünme, tekil bir eylemdir," sözünü de tam olarak kavrayamamıştım.

Şimdi, bugün, birlikteliklerin onca kırılmışlığının ardından, yaratma süreçlerinin –çeviri, benim için hep büyük bir yaratma eylemi oldu–, ancak mutlak yalnızlıkların ortamlarında, seçilmiş yalnızlıkların atmosferinde yaşanabileceğini artık çok iyi biliyorum. Bunu bir anlamda yalnızlık kavramının benim için bir içerik değişimine uğraması, bir umarsızlık olmaktan çıkıp bir ayrıcalığa dönüşmesi diye de nitelendirebilirim. Toplum tekinin, düşünmek ve tinsel düzeyde üretmek isteyen toplum tekinin yalnızca kendi istenciyle ve çok yaman çabaların sonucunda elde edebileceği bir ayrıcalık. Ve belki *gerçek* birliktelikler de ancak bu ayrıcalık bir kez elde edildikten sonra yaşanabiliyor.

Kendime şu soruyu da sordum, çünkü önemliydi: Seçtiğimi söylediğim bu yalnızlık, sakın insanlar yüzünden uğranılmış kimi düş kırıklıklarının yol açtığı bir sonuç olmasın; sakın seçtiğimi sandığım, gerçekte *sürüklendiğim* bir kıyıya benzemesin?

Olabilirdi, ama değil.

Öyle düş kırıklıklarının sürüklediği yalnızlıklar, yalnızca çaresizlikle örülü olabilir... Benimkisi, birtakım şeylerden bilinçli bir uzaklaşmaydı; üstelik tinsel yaratılar ortamında yalnızlığın kural, kalabalıkların ise kuraldı-

şılık anlamına geldiğini bir gerçek olarak benimseyerek bu uzaklaşmayı göze almıştım.

Kafka, kendi üzerine kaleme aldığı notlarının bir yerinde, zayıflığının ne olduğunun bilincine vardıktan sonra, var olan gücünü yalnızca asıl işlev saydığı uğraş, yani yazma eylemi üzerinde odaklaştırdığını söyler. Bu, belki de –hele günümüzde!– yaratma peşinde olan herkesin yapması gereken bir hesaplaşma. Benim zayıf noktam, insanlardı; dolayısıyla, bir kez dünya edebiyatının büyüklerine kendi dilimde elçilik etme görevini –karınca kararınca– bir misyon diye benimsedikten sonra, düşüncelerimi insanlar üzerinde değil, ama çevirmek istediklerim ve bu bağlamda yaptıklarım üzerinde yoğunlaştırmak, doğal bir davranıştı.

Bugün geriye baktığımda –yalnızlık ayrıcalığına ulaşmamdan bu yana– durumu asansörde altınca katın düğmesine basmayı her şeye yeğlemek gibi yalın bir kalıp içerisinde de özetleyebiliyorum.

Önce altıncı katın düğmesine basmak; ardından, çatı katının kapısından içeri girip koridoru aştıktan sonra, sağa sapıp kendimi odamda bulmak. Yirmi dört saatlik zaman dilimi içerisinde, akşam saatlerine doğru, günün yalnız benim olan asıl bölümüne başlamak; daktiloya ve üstünde takılı kâğıda gönülden bir akşam merhabasını yollayabilmek. Masamın üstünde, daktilonun sağında duran Erasmus portresine, minyatür Rimbaud resmine ve Covent Garden'da temsil edilmiş bir *La Traviata* afişinin kartpostalına baktıktan sonra, o geceki elçilik görevime hazırlanmak.

Asansörün altıncı kat düğmesi, belki de gerçek yalnızlıkların geride kaldığının sinyalidir.

Pahalı Yaşamak...

Neredeyse bütün bir tren yolculuğu boyunca, pahalı yaşamak ne demektir, diye düşündüm.

Böyle birini çok iyi, kendim kadar iyi tanıdığım için. Gerçekten pahalı mı yaşıyor, bilemiyorum. Ama kimi yakın çevrelerince pahalı yaşadığı hep söylenegelmiştir; hem yüzüne karşı, hem de arkasından.

Onun da adı Ahmet Cemal. O da benim gibi, bir ittihatçı paşasının torunu ve ölünceye kadar alkol bağımlısı kalmış bir babanın oğlu. Bugün bile anlayamadığı nedenlerden ötürü, babasının ailesince hep dışlanmış. Üstelik öyle dışlanmış ki, bundan yıllar önce, baba tarafından bir üçüncü kuşak kızı ülkenin en zengin sanayicilerinden birinin oğluna gelin giderken, büyük bir otelde yapılan düğüne bile çağrılmamış. Sonradan kulağımıza gelenlere bakılırsa, belki takım elbisesinin olmamasından ya da sonradan "damattan" borç istemeye kalkmasından korkulmuş...

Evet, bu pahalı yaşadığı, hesabını bilmediği söylenen adaşım da tıpkı benim gibi, ilkokuldan sonra bir yabancı liseye verilmiş. Ama o lisedeki öğrenimini, babası sonunda içkiye ve haremine para yetiştiremez olduğundan, ancak babasının patronunun parasal yardımlarıyla tamamlayabilmiş. Ve yabancı bir lisede okumanın bedelini, yıllık

kitap ve defter giderlerinin listesini bile babasına değil, ama bir yabancıya vermek zorunda kalmaktan kaynaklanan aşağılık duygusuyla, yani çok pahalı ödemiş.

Sanırım pahalı yaşama alışkanlığını da böyle edinmiş...

Üniversiteyi, hem annesine, hem de kendisine bakmak zorunda olduğu için çalışarak ve –öyle bütünlemeye falan kalacak lüksü olmadığından– tam dört yılda bitirivermiş. Ardından, geçmişindeki pahalı yaşama bakıp akıllanacak ve bir an önce "yolunu bulmaya" kalkışacak yerde, akademik kariyer yapma merakına düşmüş. Hocalarının "çok parlak" diye nitelendirdikleri bir doktora öncesi eğitiminden sonra, artık parasal gücünü bütünüyle yitirdiğinden, tezini veremeden akademik yaşamını noktalamış.

Gelgelelim "alışmış, kudurmuştan beter olduğundan", adaşım, karşısına çıkan olanaklara ve yapılan önerilere karşın, şansını yine para getirecek işlerde değil, faka en kısır alanlarda aramış. "Ben edebiyat çevirileri yapacağım," diye tutturmuş. Bu arada daha ilkokul sıralarında edindiği bir alışkanlıktan, kitap okuma ve –daha da kötüsü!– kitap *satın alma* alışkanlığından da vazgeçememiş. O yıllarda, evde çoğu kez sade suya makarnadan başka yiyecek yokken o, kimi zaman borçlanarak, kitap almayı sürdürmüş. Böylece zamanın akışı içerisinde kitaplığı giderek büyürken, yaşadığı kira evinin eşyaları da giderek daha da dökülür olmuş. Baba tarafındaki aile büyüklerinden biri öldüğünde ailenin öteki üyeleri, onun evindeki eşyaları "torunlara" dağıtmaya karar vermişler. Ama değerli parçalar "öteki" torunlara giderken, adaşım yalnızca eskicilerin bile dönüp bakmayacakları kadar partal bir koltuğa layık görülmüş. Belki de böylece kendisine pahalı yaşamını biraz "ucuzlatması" yolunda bir uyarıda bulunulmuş. Gelgelelim evindeki kitaplara de-

mirbaş eşya, eşyalara ise gereksiz yer tutan nesneler gözüyle bakmaya çoktan alışmış olan adaşım, o koltuğu "okuma koltuğu yaparım" diye evine götürmekte sakınca görmemiş...

Her neyse, yıllar geçmiş, adaşımın evinde bulunan, başkalarının yazdıkları kitaplara zaman içersinde kendi çevirdiği kitaplar eklenmiş, o raflar uzadıkça uzamış; çeviri alanı yalnızca edebiyatla sınırlı olmaktan çıkıp felsefeye, sanata, sanat kuramına, estetiğe kadar uzanmış (geçen gün ben de baktım, çevirdiği kitapların sayısı neredeyse elliyi bulmuş...). Bunlara, çeşitli dergilere ve gazetelere yazdığı ve kendisinin sayısını çoktan unuttuğu yazılar da eklenmiş. Ne var ki bütün bunlar, onun "pahalı" yaşadığı gerçeğini bir türlü değiştirememiş. Çünkü ömrü boyunca yaptığı bütün çevirilere ve yazdığı yazılara karşılık aldığı paranın toplamı, bugün için örneğin en küçüğünden bir kat almak için gerekli paranın çok, ama çok gerisinde kalmış.

Zaten adaşımın böyle merakları hiç olmadı. O, bugün ellili yaşlarının ortasına gelmesine karşın, hâlâ bir kira evinde oturmakta. Kimi aylar telefon, elektrik ya da su parasının biraz fazla gelmesiyle hâlâ ciddi sarsıntılar geçirebiliyor. Gerçi bu duruma da alışkın olmadığı söylenemez; çünkü seçimleri, onun yaşamı boyunca "borç" kavramıyla kardeş kıldı. Ödeyebildiği, çoğu zaman da zamanında ödeyemediği, bu yüzden "yasal yollarla" neredeyse burun buruna geldiği borçlarıyla. Kısacası, yaşamının bedelini hâlâ çok pahalı ödüyor. Ama bütün bunlara karşın uslanmış değil ve görünüşe bakılırsa böyle bir umut artık hiç yok. Üstelik son yıllarda "pahalı" meraklarına bir başkası daha eklendi. "Birikimlerimi gençlerle paylaşmak ve onlara aktarmak, benim için bir ihtiyaç," diye tutturup yeniden üniversiteye döndü. Çeviri çabalarını da, ileride sanat dallarında okuyacaklara bir katkısı

olur diye, ancak büyük zahmetlerle ve uzun zamanda gerçekleştirilebilecek projeler üzerinde odaklaştırmaya koyuldu. Böylece "kısa" zamanda para kazanabilme olanaklarını bir kez daha tepti.

Bunca güvencesiz bir yaşamda, ileride kendisini çok zor günlerin beklediği kesin. Ama o, buna hiç aldırmıyor.

Doğrusunu söylemek gerekirse, adaşımı bu tutumundan ötürü suçlamıyorum. Başkaları gibi, "Çok pahalı yaşıyorsun, geleceğin ne olacak?" diye soramıyorum.

Çünkü, diyorum kendi kendime artık her şeyin çok ucuza gitmeye başladığı bir ortamda ve zamanda, belki yaşamını *ucuzlatmamakta* direnmek de –en azından bazıları için– ayakta kalabilmenin kendine özgü bir yoludur...

Sıradışı Bir Mal Beyanı...

Geçtiğimiz günlerde, görevimden ötürü "mal beyanında" bulunmak durumunda kaldım...

Daha doğrusu, bulunamadım.

Ve kendini bildi bileli hep çeviri yapmak, yazı yazmak, öğrenci yetiştirmek gibi, en azından bilinen anlamda "mal" üretmeyen işlere saplanıp kalmış biri olarak, istememe karşın mal beyanında bulunamamam ile kültür arasında –elbet kendimce!– bir ilişki kurduğumdan, ayrıca bu son olay nedeniyle, neyin mal sayıldığı, neyin sayılmadığı, "çulsuzluğun" ne olduğu ya da olmadığı konusunda bir kez daha kafam karıştığından, kültür sayfasındaki köşeme içimi dökmek istedim.

Evet, dediğim gibi, mal beyanında bulunamadım, çünkü mal beyanında bulunmam için verilen belgede "mal" diye sayılanların hiçbiri, bendeki "mallara" uymuyordu. Başta "taşınmazlar" bölümü yer almıştı; orayı geçmem kolay oldu. Taşınmazlar hukukunun tanımlarına uyan bir taşınmazım hiçbir zaman olmadığından, buna karşılık örneğin son on yılda üç kez kira evi değiştirmek yüzünden, sahip olduğum her şey iyice "taşınır" hale geldiğinden, bana ancak "taşınırlar" sütununun uygun düşeceğini düşündüm...

Gelgelelim o sütuna geçtiğimde karşılaştığım, yeni

bir düş kırıklığı oldu. Çünkü orada sayılan taşınırlarla da örtüşebilen bir taşınırım yoktu. Örneğin "hisse senetleri..." denmişti. Yaşamımda borç senetleriyle hep çok yakın ilişkiler kurmama karşılık, herhangi bir hisse senedine elimi bile değdirmemiştim. "Mücevherler ve altın ya da gümüş takımlar gibi kıymetli eşya..." denmişti; evimizde rahmetli babaannemden yine merhum pederimin rica minnet kopardığı dört adet –dolayısıyla hiçbir "takım" kavramının çatısı altına sığmayacak– gümüş tatlı kaşığından başka gümüş yoktu. "Banka hesaplarındaki paralar..." denmişti; o sütunu da, elli üç yıllık bir yaşamın ardından kimilerince gülünç gözükmeyi tüm "anti-konformizmime" karşın, göze almadığımdan, boş bırakmayı yeğledim...

Bildirim formunda sayılanlar arasında beyaz eşya var mıydı, şimdi anımsamıyorum. Olsaydı da bir şey değişmeyecekti. Siyah televizyonumla gri renkli bilgisayarımı beyaz eşya sütununa yazmak, devleti aldatmak anlamına gelebilirdi.

"Peki ama, benim hiç mi bir şeyim yok?" diye düşündüm. Biraz atmayı aklımdan geçirmedim dersem, yalan olur. Gelgelelim olan malları beyan etmemek gibi, belki olmayan malları beyan etmek de suçtur, diye düşündüm ve yalanı kafamdan attım.

Bildirim formunu satır satır, harf harf okumama karşın, kendime ve değerli saydıklarıma santim yer bulamadım. Yaşamım boyunca çevirdiğim ve sanırım sayıları kırka yaklaşan kitaplar, kaleme aldığım ve sayısını çoktan unuttuğum onca yazı, gerek yönettiğim, gerekse katkıda bulunduğumu onca dergi, evimin hemen bütün duvarlarını dolduran kitaplığım, yetiştirdiğim ve yetiştirmeye çalıştığım onca öğrenci – hayır, bunların hiçbirine, ama hiçbirine yer yoktu. Bütün bunları herhangi bir "resmî" bildirim formunda "varlığım" diye gösterebilmem, söz konusu değildi.

Öte yandan, kendimi hep kitaplarla ilgili çalışmalara, hep kültüre, hep öğrencilere adamak uğruna kendimce ödediğim ve yine kendimce, kimi zaman çok ağır gelmiş, ama, belki de bir tür mazoşizmin etkisiyle, ağırlaştığı ölçüde benim için mutluluk ve doyum kaynağı olmuş onca bedeli de ne borç ne de alacak hanelerine yazabilirdim.

Bomboş bıraktığım mal bildirim formunun altına yalnızca tarih koyup imzamı attım.

Ve hayatımda ilk kez o an, ama gerçekten, ilk kez o an, geride kalan elli üç yıl boyunca, çektiğim tüm sıkıntılara ve yoksulluklara, sırtıma binmiş onca ezikliğe karşın, aslında ne kadar varlıklı yaşamış olduğumun bilincine vardım...

Elli Üç Yıl, İttihat Terakki ve İki Takım...

Yukarıdaki başlığı tuhaf karşılayanlar, sonradan sakın pişmanlık duymasınlar, çünkü gerçekten de tuhaf bir başlık. Üstelik bu öyle bir tuhaflık ki, aşağıda yapmaya çalışacağım açıklamaların ardından bile ortadan kalkabileceğini pek sanmıyorum. Her neyse, şimdi açıklamalara geçelim.

Önce bir sözcük üzerinde durmamız gerekiyor. Başlıkta geçen "takım", futbol takımı ya da takım çalışması anlamına gelmiyor; "iki takım elbise"yi anlatmak için kullanıldı. Öteki sözcüklerin ise sözlük ve ansiklopedi anlamlarından ayrılan yanları yok; yani elli üç yıl, şu bildiğimiz on iki aydan oluşma takvim yılı çarpı elli üç –ki, benim yaşımı belirtmek için kullanıldı–, İttihat ve Terakki ise yine şu bildiğimiz yakın geçmişin İttihat ve Terakki'si... Benim yaşım ile İttihat ve Terakki ve iki takım elbise arasındaki ilişkiye gelince, ilk bakışta tuhaf gözükmekle birlikte, böyle bir ilişki gerçekten var ve bu yazının asıl konusu da zaten o.

Şöyle ki, geçtiğimiz günlerde kendime bir takım elbise satın aldım. Herkes alır, buraya kadar üzerinde durulmaya değer ya da karışık bir nokta yok. Karışıklık, Selim İleri'nin telefonda, "Bu, senin hayatın boyunca satın aldığın kaçıncı takımın?" diye sormasıyla başladı.

Otuz yıla merdiven dayayan dostluğumuz nedeniyle Selim, kılık kıyafet tarihimi herkesten iyi bildiğinden, böyle bir soruyu sormak hakkına sapına kadar sahipti; o on yıllar boyunca beni takım elbiseyle hemen hiç görmemişti. Her neyse, bu soru üzerine son satın aldığım takımın, elli üç yıllık bir yaşamın ikinci takımı olduğu ortaya çıkınca, doğrusu ikimiz de bir tuhaf olduk. Gündeme hemen, "Böyle bir aileden gel de, yalnızca iki takımın olsun..." gibilerinden bir şeyler geldi. Ailenin sözü edilince, gelip İttihat ve Terakki'nin kapısına dayanmamız da kaçınılmaz oldu. Çünkü kimilerince bilindiği, kimilerince de çok şükür daha bilinmediği gibi, bendeniz hasbelkader İttihat ve Terakki liderlerinden Cemal Paşa'nın torunuyum. Yakın tarihimizin ve şimdiki toplumumuzun paşa torunlarından geçilmediği göz önünde tutulduğunda, bunun da kayda değer bir yanı yok –ya da olabilirdi, ben yanlış zamanda yanlış bir paşanın torunu olarak dünyaya geldim, onun için olay kayıtlara geçemedi, her neyse– evet, ama bu noktada işe –biraz sonra görüleceği üzere, kaçınılmaz olarak Attilâ İlhan da karışınca, durum bir an iyice içinden çıkılmaz bir hal alır gibi oldu. Çünkü çok sevdiğim ve saydığım Attilâ İlhan'ın ısrarla belirttiği gibi bir gerçeğe göre İttihat ve Terakki liderleri, kendi politikalarını desteklesinler diye Almanlar tarafından "satın alınmış" kimselermiş ve kendilerini böylece sattıkları için de koca Osmanlı İmparatorluğu'nu Almanların safında savaşa sürüklemişler...

Aslında tarihin şu "savaşa sürüklenme" bölümünü –fikri hür, vicdanı hür yetiştirilmiş kuşaklardan birinin üyesi olarak– ben de biliyordum. Bilmediğim ve Attilâ İlhan'dan öğrendiğim ise, şu "satın alma" ya da "kendini satma" olayıydı. Ve bu noktada iş gerçekten karışıyor, neredeyse Agatha Christie'ye yakışır bir muammaya dönüşüyordu. Öyle ya, koskoca Osmanlı İmparatorluğu'nun

Sadrazamı Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa ve Bahriye Nazırı Cemal Paşa, herhalde kendilerini bir başka imparatorluğa yok pahasına satacak kadar düşmemişlerdi. Her ne kadar Alman İmparatoru II. Wilhelm'in cimriliği tarihe geçecek kadar ünlü idiyse de, her biri kilit noktalarda üç Osmanlı paşasının satın alınması söz konusu olduğunda, herhalde eli sıkı davranmış olması düşünülemezdi.

Öte yandan akıl karıştıran bir başka gerçek daha vardı: Elde bulunan kesin tanıklıklara ve kanıtlara göre her üç paşa da öldüklerinde beş parasızdılar. Öyle ki bir Alman muhabir, Berlin'de, vurulduğu yerde yatan Talat Paşa'yı gördükten sonra gazetesine yazdığı haberde, "Beni sarsan, bu suikastten çok eski sadrazamın pabuçlarının altına pençe yaptırılmış olduğuydu..." diyebilmişti.

Kafama takılan şuydu: O halde neredeydi bu satış bedelleri? Ailenin içinde bendeniz de yer aldığı üçüncü kuşağına bu bedellerden neden hiç pay düşmemişti? En azından Cemal Paşa'nın evlatlarının böyle bir satış bedeliyle oranlanamayacak kadar sade, hep kendi emekleriyle ayakta tutulabilmiş yaşamlar sürdürmüş olduklarını yakından bildiğimden, olaya gerçekten bir muamma gözüyle bakmaya başlamıştım. Evet, nerede gizliydi acaba Cemal Paşa'nın kendini Almanlara satma karşılığında aldığı bedel? Yoksa gizli bir vasiyet uyarınca, Erzurum'daki şehitliğe kendisiyle birlikte mi gömülmüştü?

Gelelim iki takım elbiseye. Takım elbiseden oldum olası pek hoşlanmam. Ama Almanya'dan gelen bir satış bedeli bizlere kadar ulaşabilseydi, benim de hiç kuşkusuz hoşlanıp hoşlanmamaya aldırmaksızın bir sürü takım düzebileceğim bir yaşamım olacaktı. Ya da rahmetli halam, ellisinden sonra Ankara'da kendisine ekmeğini kazanacağı bir işyeri açarken, çarşıdan aldığı ucuz gümüşleri yeni çevresine, "Aileden kalma" diye gösterme

gereğini duymayacaktı. Dahası, belki babam bile –ki rahmetli epey savurgandı!– bir Sosyal Sigortalar Hastanesi yerine, bugün beş reklam filmi çeviren ya da altı şarkı yazan herkes gibi, Amerikan Hastanesi'ne kaldırılıp daha bir "ailenin şanına layık" ölebilecekti...

Evet, görenler bilenler Allah için söylesinler: Nerede şu satış bedeli?

Bir Sonsöz Yerine: Tutarlı Yaşamak...

Sevgili Erdal Öz, nicedir, "*Deneme tarzı yazılarından bir seçme yap, hemen yayınlayayım*," diyordu, bu isteği gerçekleşti. Kitaplaşmış ve kitaplaşmamış yazılarımdan bir seçme yaptım sonunda. Adını da *Şeref Bey Artık Burada Yaşamıyor* koydum; epey öncesine ait, en sevdiğim yazılarımdan biri. İkisi de arkadaşım olan iki kardeşin babasıydı Şeref Bey. Ama tanışmamızın ardından, asıl dostum o oldu. Yaşamım boyunca en sevdiklerimden biri. Tıpkı Kâmran Cemal gibi. Yani Kâmran Hala. Babamın ikizi. Benim gözümde hep sihirli bir prenses olarak kaldı.

Necdet'in Romanı'nda ikisi de var. Hem Şeref hem de Kâmran. Evet, bir de roman yazıyorum. Üstelik çok hızlı da gidiyor. Selim, belki yirmi yıldır söyler durur: "*Bana anlattıklarını romanlaştırsana! Üstelik bu kara mizah duygun varken!*" Şimdi yazıyorum işte. Onu da yazıyorum. Roman ya da değil. Şimdilik o metnin yazıcısıyım. Bittikten sonra bakarız ne olduğuna. Necdet, babamdı. Ölümünden ancak yıllar sonra gerçek anlamda tanışabildiğim babam. Yaşadığı yıllar, çocukluk ve ilkgençlik dönemlerime rastlamıştı. Bu yüzden babama daha çok –belki biraz da bizden ayrı olduğu için– başkalarının gözlükleriyle bakabildim. (Gerçekte o mu bizden ayrıydı, yoksa ben mi ona giden yolları yeterince arama-

mıştım?) Her neyse, yıllar sonra onu tanıdım. Yıllar sonra benim de bir babam oldu. Gerçi yaşamıyordu artık. Ama olsun.

Şimdi romanını yazıyorum ya!

Galiba denemelerden geldik buraya. Evet. Erdal'ın istediği kitap tamamlandı. İçinde, çok uzun zamandır varlığını bile unuttuğum birkaç yazı da var. Kim bilir kaç yıl önce, ya da kaç hüzün önce yazılmış. Sonra bir kenara atmışım. Şimdi dirildiler.

Şeref Bey Artık Burada Yaşamıyor'a giren yazıları seçmek, sonunda bir baktım, kendi yaşamımla da hesaplaşmak gibi bir şey olup çıkmış. (Bu arada sanırım söylemeyi unuttum, Şeref Bey de yıllardır yaşamıyor. Ama ölümü pek bir şey değiştirmedi. İlişkimiz sürüyor.) Evet, kendi yaşamımla da hesaplaşmak. Sonra düşündüm de, doğal geldi böyle olması. Çünkü eski yazılar arasından seçme yapmak, içlerinden hangileri şimdi daha bir "bendendir," böyle bir karar vermekle eşanlamlı değil mi? "Ben" dediğimiz her an ise, istesek ya da istemesek, bir hesaplaşmayı da içeriyor.

Elbette *Necdet'in Romanı* da bir hesaplaşma. Çünkü yalnız *onları* yazmıyorum. Bendeki onları yazıyorum. "Ben" varsa, hesaplaşma da var. Yaşamımın bana göre dökümü de var. O romandaki geçmiş, elbet *asıl* geçmişim değil, fakat *kurguladığım* geçmiş. Belki de bu yüzden, bana daha bir özgün gibi geldi.

Her neyse, asıl önemlisi, hesaplaşmanın sonunda bir de baktım, ben aslında *tutarlı* yaşamışım. *Bana* sadık kalmışım. Bunu anladıktan sonra, yaşamım boyunca beni iyi anlamış kimilerinin bana neden hep, "*Sen, kendinle alay edebiliyorsun, ne güzel!*" demiş olduklarını da çok iyi kavradım. Çünkü insanın kendisiyle alay edebilmesi, kendisini *yadsımamasıyla* eşanlamlı değil mi? Yadsıma-

dığım bir *ben* olduysa eğer, o zaman hep sadık kaldığım bir *ben* de oldu demektir.

Çok mu önemli böyle bir tutarlılık? Bana göre, evet. Çünkü geriye dönüp baktığımda, hiçbir *ben*'i görmezlikten gelmeye, tanımıyormuş gibi yapmaya kalkışmıyorum. Bu, geçmişteki bütün *benlerimi* onayladığım anlamına gelmiyor. Ama onaylasam da, onaylamasam da, bu da bir *ben*'di diyebiliyorum. Hem, onaylamadığım *benlerime* artık ölmüş gözüyle bakıyor da değilim. Olumla ya da olumsuz, geçmişteki bütün *benlerimin* koluna bugün ya da gelecekte de girebilirim. Çünkü onların hepsi, bugünkü bana uzanan yollardı ve yaşamayı *göze almak* diye bir şey varsa eğer, bu ancak geçmişteki bütün yolları kabullenmekle üstesinden gelinebilecek bir şey.

Şeref Bey Artık Burada Yaşamıyor'a kapak resmi olarak bir Gauguin manzarası seçtik. Bir sırta yayılmış bir kasaba. Kapakta o resimden birkaç evi ve bir avuç gökyüzünü içeren bir kesit var.

Şeref Bey, o evlerde de yaşamadı. Ne de Kâmran ya da Necdet yaşadılar. Ama yaşamış olabilirlerdi. Bugün *bende*, hâlâ bunca dipdiri yaşadıklarına göre, oralarda da yaşayabilirlerdi. Birlikte de yaşayabilirdik.

Hatta belki de yaşıyoruzdur, kim bilir!